

**Видання «Правові системи» включено до переліку наукових фахових видань, в яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук з юридичних дисциплін
(Наказ Міністерства освіти і науки України № 793 від 04.07.2014 р.)**

<p>Журнал заснований у 2013 році</p> <p>Головний редактор: ГРИНЕНКО Олена Олексіївна - доктор юридичних наук, доцент, старший науковий співробітник, Академічний радник НАПрН України</p> <p>Засновники:</p> <p><i>Інститут міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка</i></p> <p><i>Всеукраїнська громадська організація «Українська асоціація міжнародного права»</i></p> <p><i>Інститут законодавства Верховної Ради України</i></p> <p><i>Київський регіональний центр Академії правових наук України</i></p> <p><i>Київська міська організація ВГО «Асоціація українських правників»</i></p> <p>Галузь науки: Юридичні науки</p> <p>Періодичність: 6 разів на рік</p> <p>УДК: 340</p> <p>Рекомендовано Вченою радою Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка</p> <p>Електронна пошта: miroshnychenko0707@gmail.com</p> <p>Режим доступу до Журналу: http://legalsystems.net.ua</p>	<p>Редакційна Рада:</p> <p>Мицик Всеволод Всеволодович - доктор юридичних наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, в.о. завідувача кафедри міжнародного права Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка – Голова редакційної ради</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Тихий Володимир Павлович, доктор юридичних наук, професор, віце-президент НАПрН України 2. Копиленко Олександр Любимович, доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України, член-кореспондент НАН України 3. Копійка Валерій Володимирович, доктор політичних наук, професор 4. Шемшученко Юрій Сергійович, доктор юридичних наук, професор, академік НАН України 5. Денісов Володимир Наумович, доктор юридичних наук, професор 6. Костицький Василь Васильович, доктор юридичних наук, професор, член-кореспондент НАПрН України 7. Баймуратов Михайло Олександрович, доктор юридичних наук, професор 8. Буроменський Михайло Всеволодович, доктор юридичних наук, професор 9. Буткевич Ольга Володимирівна, доктор юридичних наук, доцент 10. Батлер Уільям, доктор юридичних наук, професор (Сполучені Штати Америки) <p>Редакційна Колегія:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Волошин Юрій Олексійович, доктор юридичних наук, професор 2. Муравйов Віктор Іванович, доктор юридичних наук, професор 3. Бабін Борис Володимирович, доктор юридичних наук, професор 4. Бірюков Олександр Миколайович, доктор юридичних наук, професор 5. Сліденко Ігор Дмитрович, доктор юридичних наук, професор 6. Батанов Олександр Васильович, доктор юридичних наук, професор 7. Шпакович Ольга Миколаївна, доктор юридичних наук, доцент 8. Медведєва Марина Олександрівна, доктор юридичних наук, доцент 9. Смірнова Ксенія Володимирівна, доктор юридичних наук, доцент 10. Оніщенко Наталія Миколаївна – доктор юридичних наук, професор, академік НАПрН України 11. Білоцький Сергій Дмитрович – кандидат юридичних наук, доцент 12. Кориневич Антон Олександрович – кандидат юридичних наук 13. Гамурарь Віталій Віссаріонович, кандидат юридичних наук, доцент (Республіка Молдова) 14. Кресін Олексій Веніамінович, кандидат юридичних наук, доцент 15. Мірошніченко Оксана Петрівна, відповідальний редактор
---	--

ЗМІСТ

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Ставнійчук М.І. ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ВИБОРЧИХ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ, ЯК ГАРАНТІЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ВИБОРЧИХ СТАНДАРТІВ 3

Сидорчук Л.А. ІНСТИТУТ МІСЦЕВОГО САМОВРЯДУВАННЯ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ 18

Деркач А.Л. ДОСВІД США У ВПРОВАДЖЕННІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ..30

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

Куліш А.М., Федоришина О.М. АНАЛІЗ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ ЩОДО ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ У 2010-2016 РР.: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ.....37

Шлапко Т.В., Сорокіна А.С. ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПОРЯДКУ.....45

Усенко О.В., Целуйко М.Ф. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ ЯК СПЕЦІАЛЬНОГО МЕТОДУ ЛІКУВАННЯ.....56

Селецький О.В. КОРУПЦІЯ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ: ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ 63

Рибінська А.П. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ.....70

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

Куліш А.М., Зінченко Е.О. НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ ПРАВ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ТОРГОВЕЛЬНУ МАРКУ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ.....80

Вакуленко О.М. МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО ВИРШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНИХ СТРАЖДАНЬ.....92

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Ракус В.І. ПРОБЛЕМА ДОКАЗІВ ТА ДОКАЗУВАННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ВІД НЕДОБРОСОВІСНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ ВІДПОВІДНО ДО НОВОГО ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА 101

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВознавство

Орехов С.М. СПЕЦІАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ 112

Осташевський І.О. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ ІНТЕРПОЛУ.....120

Сірець О.О. ЩОДО ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ ЗА ВЧИНЕННЯ НЕУМИСНИХ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ ПРОТИ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ.....130

Шторц О. ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНЗИТУ НАФТИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ.....137

Янченко К.В. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЛУЖБОВОЇ ПІДГОТОВКИ ІНСПЕКТОРІВ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО БЮРО ІНТЕРПОЛУ УКРАЇНИ.....151

Зураб Бицадзе ОБЕСПЕЧЕНИЕ И ОСНОВНЫЕ ПРАВА СТОРОН: КРАТКИЙ АНАЛИЗ ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ ГРУЗИИ И НЕКОТОРЫЕ ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ.....161

Пилипенко В.П. СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРАВИЛ (ЗАКОНІВ І ЗВИЧАЇВ) ВЕДЕННЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У МІЖНАРОДНОМУ ДОГОВІРНМУ ПРАВІ.....172

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

УДК 342.8: 342.34

Ставнійчук М.І.
віце-президент Світового конгресу українських юристів,
кандидат юридичних наук

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ВИБОРЧИХ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ, ЯК ГАРАНТІЯ ВПРОВАДЖЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ВИБОРЧИХ СТАНДАРТІВ

Стаття присвячена аналізу проблематики забезпечення конституційних виборчих прав внутрішньо переміщених осіб в Україні, як гарантії впровадження європейських виборчих стандартів. Право вибору - це конституційна норма, тому держава має забезпечити її виконання. Це вимагає невідкладного вирішення у найближчій перспективі відповідної конституційно-правової прогалини та створення належного правового механізму організації участі у виборах цієї категорії громадян України, з урахуванням національного досвіду та європейських виборчих стандартів.

Ключові слова: конституційні права, внутрішньо переміщені особи, право обирати, право бути обраним, європейські виборчі стандарти.

Ставнійчук М.І. Обеспечение конституционных избирательных прав внутренне перемещенных лиц в Украине, как гарантия внедрения европейских избирательных стандартов.

Статья посвящена анализу проблематики обеспечения конституционных избирательных прав внутренне перемещенных лиц в Украине, как гарантии внедрения европейских избирательных стандартов. Право выбора - конституционная норма, поэтому государство должно обеспечить ее выполнение. Это требует безотлагательного решения в ближайшей перспективе соответствующих конституционно-правовых пробелов и создания надлежащего правового механизма организации участия в выборах этой категории граждан Украины, с учетом национального опыта и европейских избирательных стандартов.

Ключевые слова: конституционные права, внутренне перемещенные лица, право избирать, право быть избранным, европейские избирательные стандарты.

M.Stavniichuk. Ensuring the constitutional electoral rights of internally displaced persons in Ukraine as guarantees of the introduction of European electoral standards.

The article is devoted to the analysis of the problems of providing constitutional electoral rights of internally displaced persons in Ukraine as guarantees of the introduction of European electoral standards. The right to choose is a constitutional provision, therefore the state must ensure its implementation. The relevant constitutional and legal gap require an urgent solution in the nearest future and the creation of an appropriate legal mechanism for organizing participation in the elections of this category of Ukrainian citizens, taking into account national experience and European election standards.

Key words: constitutional rights, internally displaced persons, right to vote, right to be elected, European electoral standard.

Одним із ключових суспільно-політичних, а також правових питань, що залишається й досі не вирішеним в Україні є забезпечення конституційних

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
виборчих прав внутрішньо переміщених осіб всередині країни. Це вимагає невідкладного усунення у найближчій перспективі конституційно-правової прогалини та створення належного правового механізму регулювання участі цієї категорії громадян у виборах, з урахуванням національного досвіду та на основі європейських виборчих стандартів.

Важливість даного питання пов'язана з тим, що з часу анексії Криму та Севастополя, початку тимчасової окупації окремих районів Донецької та Луганської областей, в Україні з'явилася велика кількість внутрішньо переміщених осіб, чисельність яких за даними Міністерства соціальної політики України станом на жовтень 2017 року становить 1 604 059 осіб. [1] Це громадяни України, які вимушено виїхали з анексованого Криму і охопленого військовими діями Донбасу, й уже більш ніж три роки проживають у нових для себе територіальних громадах, однак зазнають дискримінації щодо можливості участі у виборах. Йдеться про те, що близько 3,5% електорату України, які є внутрішньо переміщеними особами (ВПО), позбавлені можливості повноцінної реалізації своїх конституційних пріоритетних політичних прав, що передбачені статтями 38, 69-71, 72, 140, 141 Конституції України та гарантуються державою згідно статей 21-24, 64 Основного Закону. [2] Тобто стан правового регулювання голосувань в Україні є незадовільним, оскільки гарантовані державою засади конституційного ладу України грубо порушуються.

Міжнародні стандарти у сфері забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб прямо забороняють дискримінацію чи інші форми обмежень прав та свобод внутрішньо переміщених осіб. Зокрема, згідно з принципом 22 Керівних принципів ООН щодо питань внутрішньо переміщених осіб всередині країни, ВПО – незалежно від того, чи перебувають вони у таборах для внутрішньо переміщених осіб, чи поза межами таких таборів – не повинні зазнавати дискримінації, зумовленої їхнім переміщенням, в процесі реалізації права на свободу думки та совісті, вираження поглядів й переконань, права на здійснення підприємницької діяльності, права на працю, права на свободу об'єднань, на участь в управлінні місцевими справами, права голосу та права на

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
участь в управлінні державними та публічними справами, права на спілкування
мовою, яку вони розуміють. [3]

Офіційно представлені ООН у 1998 році Керівні принципи з того часу одержали широке міжнародне визнання. Суть 30-ти загальних принципів зводиться до такого: внутрішньо переміщені особи всередині країни користуються на основі повної рівності тими ж передбаченими міжнародним правом і національним законодавством правами і свободами, якими користуються інші особи в їхній країні. У вересні 2005 році усі 196 глав держав і урядів, що зібралися в Нью-Йорку на Всесвітній саміт, одностайно визнали ці принципи «важливою міжнародною базою для захисту внутрішньо переміщених осіб». [4] Генеральна асамблея ООН не лише схвалила «той факт, що зростаюча кількість держав, агенцій Організації Об'єднаних Націй і регіональних та неурядових організацій застосовує їх як стандарт», але також і заохочувала «усіх відповідних суб'єктів використовувати Керівні принципи, коли йдеться про ситуацію щодо внутрішнього переміщення», зокрема використовувати Керівні принципи при розробці національного законодавства і програм». [5] Уряд України, окрім того, що підтримав Керівні принципи на Всесвітньому Саміті 2005 року, за допомогою Рекомендації, прийнятої Комітетом Міністрів Ради Європи, через надання згоди щодо рішень, прийнятих Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), підтвердив застосовність Керівних принципів до поточної кризи переміщення в Україні. Зокрема, були взяті зобов'язання щодо експертизи проектів нормативно-правових актів, пов'язаних з правами ВПО, та перевірки їхньої відповідності Керівним принципам Організації Об'єднаних Націй з питання переміщення осіб всередині країни. [6] Органи влади повинні забезпечити, щоб ВПО мали доступ до усіх засобів, що є необхідними для здійснення своїх прав.

Рада Європи також приділяє цьому питанню серйозну увагу. Зокрема, 5 квітня 2006 року Комітет міністрів Ради Європи ухвалив рекомендації державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб [7], а 24 червня 2009 року Парламентська Асамблея Ради Європи також надала Рекомендацію 1877 (2009)

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
«Люди, забуті Європою: захист прав людини довгостроково переміщених осіб»
[8], за наслідками обговорення ПАРЄ доповіді Комісії щодо міграції, біженців і
народонаселення, та ін.

Ці документи, як певний міжнародний та європейський стандарт, об'єднані
духом і буквою Загальної декларації прав людини, Європейської конвенції з прав
людини. Об'єднані спільним змістом, на нашу думку, узагальнено вони містять
такі підходи:

Перше. Повна рівність прав і свобод внутрішньо переміщених осіб з
іншими громадянами країни, реалізація прав згідно з міжнародним правом і
національним законодавством;

Друге. Категорія внутрішньо переміщених осіб не повинна зазнавати
дискримінації за жодною із можливих ознак при здійсненні будь-яких прав і
свобод на тій підставі, що вони є переміщеними всередині країни особами;

Третє. Міжнародні документи виходять з того, що категорія переміщених
осіб у всьому світі має спеціальні потреби та вимагає особливого захисту;

Четверте. У зв'язку зі спеціальними потребами національні органи влади
держав-членів ООН, Ради Європи, на території яких відбувається внутрішнє
переміщення, відповідають за захист і допомогу цим людям. Компетентні органи
влади несуть головне зобов'язання і відповідальність за створення умов, а також
за надання засобів у частині забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених
осіб. Держави мають виробляти та забезпечувати довгострокові рішення у цій
сфері, створити умови для належної інтеграції вимушених переселенців.

Міжнародні інституції визнають і попереджають, що нехтування
інтересами внутрішньо переміщених осіб несе в собі реальні ризики поновлення
у будь-який момент відповідних заморожених конфліктів.

П'яте. Міжнародні документи спеціально виділяють пріоритетні права і
свободи серед багатьох природних, соціальних, культурних і політичних тощо
прав внутрішньо переміщених осіб, які вимагають особливої уваги, - як у частині
надання, закріплення цих прав, так і у гарантуванні державою їх реалізації.

Шосте. У контексті участі внутрішньо переміщених осіб – громадян України у місцевих виборах ключовими є підходи щодо права на вільне пересування та свободу місця проживання, вільне вираження думки і слова, а також права на участь в управлінні державними справами, права обирати і бути обраним. [9]

Отже, згідно з міжнародними стандартами, абсолютно очевидним є факт презумпції у всіх суспільних відносинах права внутрішньо переміщених осіб брати участь в управлінні державними справами, права голосувати і бути обраним при забезпеченні їх права на свободу пересування та вільний вибір місця проживання, свободи думки і слова. З іншого боку, цим правам внутрішньо переміщених осіб. З точки зору стабільності функціонування конституційного ладу України, кореспондує обов'язок держави належним чином забезпечити їх реалізацію. Крім того, міжнародні документи зобов'язують своїх країн-членів до спільної роботи – самі внутрішньо переміщені особи повинні залучатися до вироблення рішень у цій сфері.

У статті 38 Конституції України зазначається, що всі громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Крім того, статтею 24 Основного Закону України передбачено, що всі громадяни України (незалежно від того, чи належать вони до ВПО) мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. [10] Однак на практиці ВПО не можуть належним чином реалізувати своє право на участь в управлінні державними справами та на участь, насамперед, у місцевих виборах.

Основні труднощі в реалізації права голосу ВПО на виборах зумовлені положеннями чинного законодавства, які визначають критерії наявності або відсутності права голосу на виборах, поняття виборчої адреси та порядку зміни місця голосування без зміни виборчої адреси. Так, відповідно до частини другої статті 8 Закону України «Про Державний реєстр виборців» [11], виборчою адресою виборця є адреса, за якою зареєстровано його постійне місце

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

проживання відповідно до Закону України «Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання». Виборчі адреси більшості виборців належать до територій, які відносяться до тимчасово окупованих, зокрема – територій Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, окремих районів Донецької та Луганської областей, на яких не здійснюється діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування. Зміна виборчої адреси за чинним законодавством має наслідком втрату статусу внутрішньо переміщеної особи, і всі громадяни – ВПО, які змінили свої виборчі адреси у період з лютого 2014 року до 2017 року у розумінні вітчизняного законодавства фактично більше не вважаються ВПО. З поняттям виборчої адреси українське законодавство також пов'язує належність виборця до тієї чи іншої виборчої дільниці, а отже – і право голосу на виборах. Наприклад, відповідно до статті 2 Закону України «Про вибори народних депутатів України» [12], підставою для реалізації виборцем свого права голосу на виборах є його включення до списку виборців на виборчій дільниці, тоді як виборець включається до списку виборців на дільниці за його виборчою адресою. Аналогічні положення закріплено також у Законах України «Про місцеві вибори» [13] та «Про вибори Президента України» [14]. Оскільки виборчі дільниці, до яких віднесені виборчі адреси ВПО перебувають на територіях, в межах яких загальнодержавні та місцеві вибори не проводяться, ВПО можуть взяти участь у виборах лише за процедурою тимчасового місця голосування без зміни виборчої адреси, при цьому можливість тимчасової зміни місця голосування виборця без зміни його виборчої адреси не передбачена для місцевих виборів, оскільки право голосу на місцевих виборах визначається належністю громадянина, який має право голосу, до тієї чи іншої територіальної громади, а можливість зміни місця голосування на цих виборах призвела б до складнощів в обліку виборців (наприклад, у разі зміни місця голосування в межах одного села чи селища) та посилила б ризики багаторазового голосування та інших зловживань. Відповідно, якщо виходити з буквального тлумачення норм Закону України «Про місцеві вибори», ВПО можуть проголосувати лише на тих виборах, які проводяться в територіальних громадах, що належать до

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
тимчасово непідконтрольних Україні територій. Іншими словами, можливість участі таких виборців у виборах в інших територіальних громадах фактично виключена.

Під час проведення позачергових виборів Президента України 2014 року для забезпечення вільного волевиявлення громадян, виборча адреса яких знаходилась на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, до постанови ЦВК № 893 [15] було внесено зміни (постанова ЦВК № 240 від 09.04.2014 [16]). Згідно з цими змінами виборці, виборча адреса яких знаходиться на території Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, могли не додавати до заяви документи, які підтверджують необхідність тимчасової зміни місця їх голосування. Разом з тим, дія такого спрощеного порядку зміни місця голосування не поширювалась на ВПО з непідконтрольних державі окремих районів Донецької та Луганської областей, що ставило їх у нерівне становище не лише з громадянами, що не належали до ВПО, але і з ВПО – мешканцями анексованих Автономної Республіки Крим та міста Севастополя. Цю проблему було вирішено на виборах народних депутатів України – спрощений порядок зміни місця голосування без зміни виборчої адреси (тобто без додання до заяви про зміну місця голосування підтверджувальних документів) було передбачено для всіх категорій ВПО – з Автономної Республіки Крим, міста Севастополя, окремих районів Донецької та Луганської областей. Разом з тим, на парламентських виборах особи, яким було змінено місце голосування без зміни виборчої адреси (як і виборці, виборчі адреси яких віднесено до закордонних виборчих дільниць), поставлені у нерівні умови порівняно з іншими категоріями виборців: вони мають право отримати лише виборчий бюлетень для голосування у загальнодержавному окрузі, тоді як інші виборці отримують два виборчі бюлетені – для голосування у загальнодержавному виборчому окрузі та для голосування у відповідному одномандатному окрузі, до якого віднесено виборчу адресу виборця. До того ж новий порядок зміни місця голосування застосовувався лише одноразово на виборах народних депутатів 2014 року – тобто на всіх наступних виборах

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
народних депутатів України, які проводитимуться на території держави, ВПО з окремих районів Донецької та Луганської областей, в межах яких вибори не проводяться, повинні будуть додавати до заяви про зміну місця голосування документи, які підтверджуватимуть необхідність відповідних змін, що звужуватиме їх можливості взяти участь у голосуванні, якщо не будуть внесені відповідні зміни до парламентського виборчого закону.

Щодо місцевих виборів, то через неможливість зміни місця голосування без зміни виборчої адреси ВПО не брали участі у місцевих виборах 2015 року (за окремими поодинокими винятками, коли їм було дозволено проголосувати на підставі судових рішень) і (за умови збереження чинного нормативно-правового регулювання прав ВПО на участь у виборах) не братимуть і надалі. Обмеження права голосу ВПО на парламентських та місцевих виборах суперечить як принципу рівного виборчого права, так і Керівним роз'ясненням ООН.

У цьому контексті варто відзначити, що останнім часом ціла низка держав, які на певних етапах свого розвитку зіткнулись з необхідністю забезпечення права голосу на виборах для внутрішньо переміщених осіб, вирішили відповідні проблеми і привели національне законодавство у відповідність із принципом 22 Керівних роз'яснень ООН щодо питань внутрішньо переміщених осіб всередині країни, забезпечивши для ВПО можливість участі у публічному житті на загальнодержавному та місцевому рівнях.

Так, у Грузії ВПО мають право голосу на всіх видах виборів, які проводяться в державі – президентських, парламентських та місцевих. Зокрема, статтею 31 Виборчого кодексу Грузії на Міністерство з питань вимушених переселенців Грузії покладено обов'язок періодичного (4 рази на рік) подання до ЦВК відомостей про внутрішньо переміщених осіб, які враховуються при складанні загального списку виборців (у загальному списку виборців вказується фактичне місце проживання ВПО). На підставі цих відомостей ВПО включаються до списків виборців на виборчих дільницях за місцем їх фактичного проживання і голосують у загальному порядку. [17]

Подібний до грузинського підхід до реєстрації і забезпечення права голосу ВПО застосовується також у Молдові. Кодексом про вибори Молдови передбачено, що ВПО, які у день виборів не можуть проголосувати за місцем свого постійного проживання, мають право не пізніше як за 30 днів до дня голосування на загальнодержавних або місцевих виборах звернутися до виборчої комісії з метою зміни місця голосування, подавши для зміни місця голосування документи, які підтверджують факт їхнього тимчасового перебування на відповідній території. У день голосування ВПО в Молдові голосують у тому самому порядку, що й інші категорії виборців. [18]

Дещо інший підхід до реєстрації і реалізації ВПО права голосу застосовується у Боснії і Герцеговині. У цій країні виборець – ВПО може проголосувати або за місцем його постійної реєстрації (тобто на виборчій дільниці, утвореній у межах території, яку ВПО був вимушений залишити внаслідок збройного конфлікту 1990-х років і проживав там станом на день проведення загального перепису населення 1991 року), або на дільниці за місцем його тимчасового проживання – за умови подання доказів, що підтверджують місце тимчасового перебування виборця протягом останніх шести місяців перед днем проведення виборів. [19]

В Україні ж склалася ситуація, що на парламентських виборах у жовтні 2014 року усі ВПО не мали права обирати депутата Верховної Ради України у мажоритарному окрузі за новим місцем проживання. В жовтні 2015 року на місцевих виборах 1 345 100 внутрішніх переселенців взагалі не брали участі в виборах і не змогли обрати депутатів місцевих рад, незважаючи на те, що Конституція України та міжнародні стандарти однозначно визначають рівність прав всіх громадян, зокрема в питаннях виборчого права.

Керівні принципи ООН з питань переміщення осіб у межах країни, Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи, Рекомендації ПАРЕ визначають зобов'язання держав щодо забезпечення на законодавчому рівні прав переміщених осіб під час виборів, у тому числі, і місцевих, однак, ці норми не були враховані українським парламентом.

Крім того, в українському законодавстві виникла правова колізія. Зокрема, у нормах Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» ідеться про необхідність забезпечення виборчого права громадян, які змушені були переселитися в зв'язку з війною на Донбасі та окупацією Криму. Так, у статті 8 цього Закону йдеться про те, що внутрішньо переміщена особа «реалізує своє право голосу на місцевих виборах шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси». [20] Водночас, у Законі України «Про місцеві вибори» законодавці не передбачили можливості голосування внутрішньо переміщених осіб, оскільки вони перебувають за межами населеного пункту, у якому вони зареєстровані за місцем постійного проживання. Отже, ухвалюючи цей Закон без врахування інтересів ВПО, українським законодавцем не було дотримано основних гарантій реалізації виборчих прав громадян України, що є неприпустимим з точки зору належного функціонування конституційного ладу України.

Питання розробки механізму реалізації політичних прав ВПО міститься і в Постанові Верховної Ради України від 31 березня 2016 року «Про рекомендації Парламентських слухань «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції». Згідно постанови, Кабінет Міністрів України зобов'язаний підготувати і подати на розгляд Верховної Ради України законодавчі пропозиції щодо можливості зміни виборчої адреси внутрішньо переміщеними особами на підставі особистої заяви та довідки про взяття на облік ВПО. [21]

Втім, досі ніяких процесів та змін не відбулось. Таким чином, на нашу думку, така ситуація порушує принцип недискримінації як в частині забезпечення рівності прав і свобод, так і рівності можливостей, становить непряму дискримінацію за ознаками місця проживання та належності до ВПО і суперечить стандартам міжнародного права, Конституції, законам України, а

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
також зобов'язанням України щодо забезпечення сталої інтеграції ВПО за
місцем переміщення. [22]

Здійснюючи неупереджений науково-правовий аналіз правового механізму забезпечення виборчих прав ВПО, варто зауважити на тому, що виборче право цієї категорії громадян України не лише проігноровано, а при ухваленні Закону України «Про місцеві вибори» було спеціально заблоковано існуючий механізм їх участі у голосуваннях. Зокрема, такий механізм свого часу був передбачений у Законі України «Про Державний реєстр виборців» як гарантія забезпечення виборчих прав вимушених переселенців на виборах усіх рівнів.

Зокрема, стаття 8 Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» визначає, що «внутрішньо переміщена особа реалізує своє право голосу на виборах Президента України, народних депутатів України, місцевих виборах та референдумах шляхом зміни місця голосування без зміни виборчої адреси згідно з частиною третьою статті 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців» (ці положення Закону чинні і нині). За таких умов, на момент ухвалення Закону «Про місцеві вибори», внутрішньо переміщені особи мали по факту передбачене статтею 38 Конституції та Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» право вільно обирати і бути обраним до органу місцевого самоврядування через механізм, що передбачений Законом України «Про Державний реєстр виборців».

Однак, при ухваленні Закону України «Про місцеві вибори» навіть не у Розділі XV «Прикінцеві та перехідні положення», як це вимагають правила юридичної техніки, а безпосередньо у «тілі» Закону – у Розділі V «Списки виборців» – законодавець фактично порушує право внутрішньо переміщених осіб - громадян України брати участь у місцевих виборах, бо абзац другий частини третьої статті 30 цього Закону встановлює, що згадане вище «положення частини третьої статті 7 Закону України «Про Державний реєстр виборців» не застосовується на місцевих виборах». Отже, ця категорія громадян не може більше бути включена до списків виборців, а відтак більше не має права обирати.

І тим більше обиратися. Позбавивши цю категорію громадян права голосу на місцевих виборах, було порушено, як мінімум, відразу шість статей Конституції України, передовсім, стт. 21, 22, 24, 38, 64, 68.

Після прийняття Закону України «Про місцеві вибори» у парламенті було зареєстровано низку альтернативних законопроектів щодо забезпечення виборчих прав ВПО, які нехай невчасно, однак все ж давали можливість виправити ситуацію. [23, 24, 25] Однак, питання розгляду цих законопроектів завершилося на стадії їх реєстрації.

На сьогоднішній день у парламентських комітетах опрацьовується кілька нових зареєстрованих проектів законів щодо забезпечення виборчих прав ВПО [26], один з яких (№6240 від 27.03.2017р.) [27] передбачає внесення змін до Закону «Про Державний реєстр виборців» та суміжних інших нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення участі ВПО у всіх видах виборів в Україні. Законопроектом, зокрема, пропонується надати можливість голосувати громадянам України за їхнім фактичним місцем проживання за рахунок спрощення процедури реєстрації виборців та усунення прив'язки виборчої адреси виборця до реєстрації його місця проживання. Законопроектом передбачено, що будь-який виборець зможе змінити свою виборчу адресу на адресу за фактичним місцем проживання шляхом подання письмової заяви (не частіше ніж раз на 180 днів) до органу ведення Державного реєстру виборців, юрисдикція якого поширюється на територію, до якої віднесено місце фактичного проживання відповідного виборця.

До слова, на нашу думку, за умов часової обмеженості та швидкоплинності виборчого процесу, а також з огляду на практичні проблеми реалізації права брати участь у виборах для вимушених переселенців, заявний принцип їх участі у місцевих виборах – найоптимальніший механізм, що відповідає міжнародним стандартам у цій сфері.

На разі ж в Україні склалася ситуація за якої на останніх місцевих виборах 29 жовтня 2017 року у новоутворених об'єднаних громадах, як і на місцевих виборах 2015 року, ВПО були позбавлені права голосу.

Негативною особливістю виборів та й загалом законодавства, за яким вони проводяться, є наступ на фундаментальні принципи і засади виборчого права.

Дискримінація вимушених переселенців у реалізації їх пріоритетного конституційного права обирати, бути обраним до органів місцевого самоврядування суперечить не тільки Конституції України, а й міжнародним зобов'язанням держави у сфері прав людини.

Відповідно до міжнародних стандартів для ВПО мають бути створені умови зареєструватися як виборці за місцем проживання під час переміщення незалежно від вказаної в паспорті офіційної реєстрації за місцем проживання, або за їх бажанням - голосувати у виборчому окрузі місця їх постійного проживання з використанням необхідних процедур заочного голосування. Для цього вкрай важливим є внесення змін до чинного законодавства, спрямованих на забезпечення можливості ВПО брати участь в якості виборців на місцевих виборах.

Для реального забезпечення реалізації виборчих прав ВПО українській владі слід перш за все прийняти орієнтований на європейські виборчі стандарти комплексний Виборчий кодекс України. Також, запровадити до виборчого законодавства процедуру автоматичного включення ВПО до списку виборців відповідно до інформації, наданої державним органом – адміністратором інформаційної бази даних про ВПО, залишаючи за ВПО право вибору – бути зареєстрованим в якості виборця за адресою переміщення, або зберегти право голосу на виборчій дільниці свого постійного місця проживання. Внести зміни до законодавства про місцеві вибори, зокрема, норми, які б встановили механізми голосування ВПО на місцевих виборах за місцем їх переміщення, як це зроблено на парламентських виборах, або, якщо вони того побажають, за місцем їх походження із використанням технічних можливостей голосування.

Список використаних джерел:

1. Дані Міністерства соціальної політики щодо кількості переселенців // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/news/14179.html>
2. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. Станом на 30 верес. 2016 р.: (ОФЦ.ТЕКСТ). – К.: Паливода А. В., 2016. – 76 с.

3. Керівні принципи ООН щодо питань внутрішньо переміщених осіб всередині країни // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/internal_displacement_principles.shtml
4. Організація Об'єднаних Націй, резолюція Генеральної Асамблеї ООН А/60/L.1 (2005 рік), параграф 132 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_e56
5. Організація Об'єднаних Націй, резолюція Генеральної Асамблеї ООН 64/162 «Захист і допомога внутрішньо переміщеним особам» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N09/471/57/PDF/N0947157.pdf?OpenElement>; Документ ООН А/RES/62/153, параграфи 10 і 11 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N07/472/97/PDF/N0747297.pdf?OpenElement>
6. Кабінет Міністрів України, «План дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року», Додаток до Розпорядження Кабінету Міністрів України № 1393-р від 23 листопада 2015 року, п.122 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248740679>
7. Рекомендація Rec(2006)6 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо внутрішньо переміщених осіб // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/16806b5ab1>
8. Парламентська Асамблея Ради Європи. Рекомендація 1877 (2009) «Люди, забуті Європою: захист прав людини довгостроково переміщених осіб» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://rm.coe.int/16806b5ab0>
9. Ставнійчук М. З «безпредела» – у безправ'я. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://lb.ua/news/2015/10/23/319107_z_bezpriediela-bezpravya.html
10. Конституція України: чинне законодавство зі змінами та допов. Станом на 30 верес. 2016 р.: (ОФІЦ.ТЕКСТ). – К.: Паливода А. В., 2016. – 76 с.
11. Закон України «Про Державний реєстр виборців» № 698-V // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/ru/698-16/print>
12. Закон України «Про вибори народних депутатів України» № 4061-VI // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4061-17/print>
13. Закон України «Про місцеві вибори» № 595-VIII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/595-19/print>
14. Закон України «Про вибори Президента України» № 474-XIV // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/474-14/print>
15. Центральна виборча комісія. Постанова від 13 вересня 2012 року № 893 «Про забезпечення тимчасової зміни місця голосування виборця без зміни його виборчої адреси» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://cvk.gov.ua/pls/acts/ShowCard?id=31351>
16. Центральна виборча комісія. Постанова 9 квітня 2014 року № 240 «Про внесення змін до постанови Центральної виборчої комісії від 13 вересня 2012 року № 893» // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cvk.gov.ua/pls/acts/ShowCard?id=36054>
17. Избирательный кодекс Грузии // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://matsne.gov.ge/ru/document/download/1557168/18/ru/pdf>
18. Кодекс о выборах Республики Молдова Nr. 1381 от 21.11.1997 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://lex.justice.md/ru/312765/>
19. Солноки Ж., Дежё М., Пожар-Сэнтмиклоши З. Развитие избирательных систем в Центральной и Восточной Европе с 1991 года. С. 122 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://aceeeo.org/sites/default/files/PDF/elections/JB16-ru-low.pdf>
20. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1706-18/print>
21. Постанова Верховної Ради України від 31 березня 2016 року «Про рекомендації Парламентських слухань «Стан дотримання прав внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які проживають на тимчасово окупованій території України та на тимчасово

- «ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
неконтрольованій території в зоні проведення антитерористичної операції» № 1074-VIII // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1074-19/print>
22. УГСПЛ. Права внутрішньо переміщених осіб // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://helsinki.org.ua/prava-vnutrishno-peremischenyh-osib/>
23. Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про місцеві вибори» (щодо забезпечення права голосу внутрішньо переміщеним особам) №2501а від 12.08.2015 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56262
24. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб №2501а-1 від 21.08.2015 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56287
25. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб №2501а-2 від 26.08.2015 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=56295
26. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення виборчих прав внутрішньо переміщених осіб №4471 від 19.04.2016 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58791
27. Проект Закону про внесення змін до деяких законів України (щодо виборчих прав внутрішньо переміщених осіб та інших мобільних всередині країни громадян) №6240 від 27.03.2017 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61425

УДК 342.55

*Сидорчук Л.А.,
к.ю.н., професор,
професор кафедри публічно-правових дисциплін
Київського міжнародного університету*

У статті досліджуються правові аспекти розвитку місцевого самоврядування в країнах Європейського Союзу в контексті євроінтеграційних устремлінь нашої держави. Розглядаються теоретичні питання щодо основних теорій виникнення та функціонування цієї інституції в європейських країнах та Україні. Через призму порівняльного аналізу дається визначення поняття місцевого самоврядування в розрізі наявних сучасних концепцій та пропонуються підходи щодо можливості застосування сучасних моделей при його реформуванні в нашій державі.

Ключові слова: *місцеве самоврядування, правовий статус самоврядування, Європейська Хартія місцевого самоврядування, самоврядний орган, децентралізація, деконцентрація, суспільна теорія, державна теорія, моделі місцевого самоврядування.*

В статье исследуются правовые аспекты развития местного самоуправления в странах Европейского Союза в контексте евроинтеграционных устремлений нашего государства. Рассматриваются теоретические вопросы относительно основных теорий возникновения и функционирования этого института в европейских странах и Украине. Через призму сравнительного анализа дается определение понятия местного самоуправления в разрезе имеющихся современных концепций и предлагаются подходы к возможности применения современных моделей при его реформировании в нашем государстве.

Ключевые слова: *местное самоуправление, правовой статус самоуправления, Европейская Хартия местного самоуправления, самоуправляемый орган, децентрализация, деконцентрация, общественная теория, государственная теория, модели местного самоуправления.*

The article examines the legal aspects of the development of local self-government in the countries of the European Union in the context of European integration aspirations of our country. Theoretical questions about the main theories of the emergence and functioning of this institution in European countries and Ukraine are considered. Through the prism of comparative analysis, the concept of local self-government is defined in the context of existing modern concepts and approaches to the possibility of applying modern models during its reformation in our state are offered.

Key words: *local self-government, legal status of self-government, European Charter of local self-government, self-governing body, decentralization, deconcentration, social theory, state theory, models of local self-government.*

Постановка проблеми. Спрямування суспільно-політичного розвитку України в бік інтеграції з Європейським Союзом ставить перед українським суспільством та країною нагальну потребу щодо визначення пріоритетних напрямків реформування державних інституцій та місцевого самоврядування. Ці питання набувають особливої гостроти в контексті підписання нашою державою Угоди про асоціацію України з ЄС, яка набула чинності 1 вересня 2017 року, після того як 11 липня 2017 року Рада ЄС ухвалила остаточне рішення про укладення Угоди про асоціацію з Україною від імені Європейського Союзу.

Теоретичною основою даної статті є наукові публікації як вітчизняних, так і зарубіжних науковців, які займаються проблемами становлення і перспективами розвитку місцевого самоврядування та його залучення до охорони громадського порядку, серед них: О.М. Бандурка, Г.В. Барабашев,

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
В.І. Васильєв, В.О. Заросило, В.Ф. Кравченко, В.К. Колпаков, В.В. Ковальська,
М.В. Корнієнко, А.П. Ключниченко, М.В. Пітцик, А.В. Сергєєв, В.О. Серьогін,
А.М. Подоляка, Е.А. Калінникова, Н.В. Камінська, Н.П. Матюхіна, Д.В.
Шалягин, В.М. Цикалевич, О.Н. Ярмиш, та інші.

Мета цієї статті є комплексне дослідження правових аспектів становлення інституту місцевого самоврядування в державах-членах ЄС та Україні у порівняльно-правовому аспекті.

Виклад основного матеріалу. Нині в юридичній науці сформувалися дві основні теорії щодо трактування поняття місцевого самоврядування, а саме: “суспільна” і “державна” [2, с. 9–15]. Причому, за часом виникнення передувала “суспільна теорія”. Її прихильники вважали, що зміст самоврядування полягає в наданні місцевому населенню, а відповідно його різноманітним об'єднанням, повноважень щодо одноосібного визначення власних суспільних інтересів. При цьому в реальності інтереси місцевого населення диктувалися волею правлячої еліти. Дана теорія в дійсності дбала лише про інтереси панівного класу, що є неприйнятним у правовій державі.

Основоположні ідеї державної теорії місцевого самоврядування полягають у тому, щоб покласти на ці органи завдання державного управління і визнавати пріоритетними інтереси саме держави, а не суспільства. Природно, ці теорії послужили причиною виникнення дисбалансу в суспільстві. Раціональну ідею з усунення цього дисбалансу вдалося сформулювати ще в позаминулому столітті російському правнику Б.І. Чичеріну, який запропонував розмежувати в юридичному сприйнятті державу і суспільство [6, с. 9–13]. Сутність такого розмежування зводиться до думки, що суспільство є сукупністю приватних стосунків між людьми, які підпорядковані наявній політичній владі.

Отже, теорія місцевого самоврядування – це сукупність ідей, поглядів, концепцій учень, уявлень про самоврядування. Теорія розвивається з практики самоврядування, узагальнює її, обґрунтовується нею, а практика, у свою чергу, осмислюється, організовується і спрямовується теорією.

Наявні наукові теорії досить відрізняються у своєму трактуванні походження, а отже, і бачення природи інституту місцевого самоврядування. Однак у сукупності вони характеризують цей інститут, розширюють розуміння його сутності, подаючи його певні ціннісні характеристики в різних ціннісних координатах.

З винятково теоретичної точки зору під самоврядуванням розуміється автономне функціонування організації, що забезпечується прийняттям членами даної організації норм і рішень, що стосуються її життєдіяльності, спільним веденням цими індивідами загальних для них усіх справ, відсутністю в організації розриву, відчуження між суб'єктом і об'єктом управління. Варто зазначити, що така організація не втрачає властивості самоврядності через конституювання нею власного апарату керівництва [5, с. 11].

Що ж до практики місцевого самоврядування, то нині існує безліч моделей місцевого самоврядування, які сформувались у межах різних концепцій і теорій місцевого самоврядування. У кожній державі, залежно від особливості її устрою, історичних, національних, географічних та інших особливостей, місцеве самоврядування має специфічну правову форму. Свої особливості має самоврядування у Великобританії, Сполучених Штатах Америки, Італії, Франції, Німеччині, Данії, Польщі, а тепер уже і в країнах постсоціалістичного простору. Тому загальне поняття місцевого самоврядування, можна досягнути лише завдяки індукції, емпірично узагальнюючи усталені політико-правові форми самоврядування в окремих державах.

Водночас можна стверджувати, що в європейській правовій практиці вже сформувалася доктрина про місцеве самоврядування, на основі досвіду практичного функціонування цього інституту. Ця доктрина втілилась у Європейській Хартії місцевого самоврядування, що була прийнята державами-членами Ради Європи 15 жовтня 1985 року в Страсбурзі. У Хартії поняття місцевого самоврядування розкривається як право і реальна здатність органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину суспільних справ і

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
управляти нею, діючи в межах закону, під власну відповідальність і в інтересах
місцевого населення [3, с. 3].

Завдяки закріпленню в Конституції України місцевого самоврядування як однієї з провідних форм системи народовладдя було покладено початок творення в Україні основних елементів механізму демократичної правової держави, що формуються суспільством і стоїть на захисті його інтересів. Законодавче закріплення цього інституту надає можливість населенню самоорганізуватися для самостійного з'ясування питань місцевого значення, реалізації цілей і завдань соціального управління на нижньому територіальному рівні, а отже, наділяє його публічно-владними повноваженнями і самостійною компетенцією у сфері розвитку території і задоволення життєво важливих потреб її мешканців. Окрім того, запровадження в державному механізмі цієї самоврядної інституції є істотним обмеженням державного проникнення в усі сфери суспільного життя і передусім свідчить про рішучість суспільства відмовитись від тоталітарної держави і побудови механізму публічної влади на засадах прозорості, які в подальшому стануть на заваді щодо можливого відтворення елементів тоталітаризму в Україні.

У процесі становлення інституту місцевого самоврядування в Україні виникла низка суттєвих проблем, що стосуються визначення його місця, правового статусу в державному механізмі та суспільних відносинах. Саме їхнє дослідження дає змогу стверджувати, що попри всі намагання органів державної влади і громадських інституцій, ефективного інституту місцевого самоврядування створено не було, а отже, проблема й донині залишилася відкритою та актуальною і потребує проведення подальших наукових досліджень з цих питань.

Місцеве самоврядування в Україні, як і в країнах Європейського Союзу, пройшло декілька етапів свого реформування та становлення. Однак на відміну від європейських країн, де цей процес здійснювався безперервно впродовж століть, у нашій державі таке становлення активно простежувалося тільки

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
протягом останніх двох десятиліть. Адже за радянської доби місцевого самоврядування як реального інституту правової держави просто не існувало.

Дієве реформування системи місцевого самоврядування в Україні доцільно пов'язувати з прийняттям Конституції України і на її основі Законів України “Про місцеве самоврядування в Україні”, “Про місцеві державні адміністрації” та «Про добровільне об’єднання територіальних громад». Конституція України закріпила на найвищому законодавчому рівні основні засади організації і діяльності системи місцевого самоврядування як самостійного конституційного інституту. Тим самим були створені передумови для подальшого законодавчого регламентування місцевого самоврядування. Ст. 146 Конституції України передбачає, що інші питання організації місцевого самоврядування, формування, діяльності та відповідальності органів місцевого самоврядування визначаються законом [7]. Таким законодавчим актом став Закон України “Про місцеве самоврядування в Україні” від 21 травня 1997 р.[4]. Цей Закон своїми положеннями закріплював основні елементи інституту самоврядування, його компетенцію. У ньому вписані гарантії реалізації й захисту місцевого самоврядування, юридична відповідальність органів місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб, а також урегульовані інші питання.

Загальна характеристика основних положень Закону України “Про місцеве самоврядування в Україні” свідчить, що його норми в цілому відповідають положенням Конституції України та нормам і принципам міжнародних актів. Зокрема, закріплений принцип виборності органів місцевого самоврядування на широкій демократичній основі, їхньої змінюваності та підзвітності територіальній громаді, а також передбачена участь громадян в управлінні місцевими справами через розвиток таких форм народовладдя, як місцеві вибори, референдуми, загальні збори громадян за місцем їх проживання, місцеві ініціативи, будинкові, вуличні, квартальні та інші органи самоорганізації населення тощо. У цьому Законі визначені економічні та фінансові засади місцевого самоврядування, коло суб'єктів комунальної власності, договірні основи взаємин органів місцевого самоврядування з підприємствами й

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
організаціями різних форм власності, самостійність місцевих бюджетів, власних
фіксованих джерел фінансування та принципи їх формування, порядок
здійснення зовнішньоекономічної діяльності та врегульовані інші питання.
Важливим законодавчим актом, що продовжив втілювати в Україні основні
положення Європейської Хартії місцевого самоврядування став Закон України
«Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року
[13].

Питання реформування місцевого самоврядування знаходять подальший
розвиток у сучасних наукових дослідженнях науковців з державотворення. У
таких дослідженнях підтримується теза, що структурно-організаційне
моделювання процесу модернізації вітчизняної системи місцевого
самоврядування є складником політичної й адміністративно-територіальної
реформ і пов'язане з їхнім перенесенням на регіональний, місцевий рівень,
впровадженням державної регіональної політики на основах децентралізації
державного управління; деконцентрації владних повноважень; субсидіарності;
партнерських взаємин між органами місцевої влади і місцевого самоврядування;
міжсекторної співпраці між місцевою владою і громадськими організаціями,
представниками бізнесових кіл; здійснення публічної, прозорої політики
місцевого і регіонального розвитку [10, с. 267].

Наявні шляхи реформування інституту місцевого самоврядування доцільно
спрямувати на трансформацію діючої організації територіального устрою і
системи місцевого самоврядування через напрацювання проектів законодавчих
актів і фінансового забезпечення відповідних реорганізаційних заходів. До
переліку інститутів, які повинні реформуватися, треба зарахувати місцевий
рівень адміністративно-територіального устрою України через добровільне
об'єднання адміністративно-територіальних одиниць у територіальне
співтовариство, а також розмежування сфери відповідальності між ними й
органами місцевої виконавчої влади в питаннях надання послуг у соціальній,
комунальній, економічній і правоохоронній сферах. Важливим питанням, яке
потребує з'ясування, є також формування стратегії управління для визначення

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
оптимальної структури управління на регіональному та місцевому рівні із
застосуванням нових механізмів бюджетного фінансування.

Треба зазначити, що такі підходи породжують певну невизначеність правосуб'єктності територіальної громади і її співвідношення з населенням, державою; відсутність чіткого розмежування функцій, повноважень, відповідності органів місцевого самоврядування і місцевих органів виконавчої влади; породжується суперечність у питаннях встановлення правового статусу комунальної власності, загальної власності територіальних співтовариств щодо розпорядження місцевими землями і природними ресурсами, забезпечення охорони громадського порядку, захисту основних і “локальних” прав членів суспільства [1, с. 150]. З метою подолання колізій при встановленні юридичного і фактичного статусу місцевого самоврядування постає завдання приведення їх у відповідність до європейських стандартів, закріплених відповідними міжнародними актами. Такий підхід дозволить, не виходячи за правове поле, модернізувати систему управління і запровадити сучасну модель місцевого самоврядування.

Окремо постає проблема щодо правового врегулювання питання відносин між регіональними і місцевими територіальними співтовариствами, а також між ними й органами місцевої виконавчої влади. Для її розв'язання треба передбачити, що з'ясування спірних питань між цими інституціями повинне здійснюватися тільки на підставі законів.

Потребує імплементації низка важливих принципів Європейської хартії місцевого самоврядування. Нині, незважаючи на її ратифікацію Україною, окремі положення не були реалізовані в чинному законодавстві і суспільній практиці [9, с. 74, 75]. Зокрема, запровадження сучасної форми місцевого самоврядування в контексті реформування державного устрою може бути проведене на таких засадах, як об'єднання процесів централізації і децентралізації влади, гармонізації загальнодержавних, регіональних і місцевих інтересів, максимального наближення послуг, що надаються органами державної влади і місцевого самоврядування населенню, самостійного з'ясування питань

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
соціально-економічного розвитку, а також створення ефективних механізмів залучення місцевої громади до участі у формуванні і проведенні державної регіональної політики.

Виняткове місце при запровадженні сучасної моделі місцевого самоврядування повинні посідати питання, що відображають розвиток місцевої промисловості, комунальної власності, водних, земельних, лісових та інших природних ресурсів. За чинної моделі окреслені питання перебувають у віданні органів місцевої влади. Отже, по суті, продовжує функціонувати бюрократична модель управління, заснована на застарілих стратегіях і колишніх стереотипах мислення. Це породжує формалізм щодо реальної участі місцевого населення у з'ясуванні місцевих питань, зокрема, виникає підміна явища його передумовами, тобто, навіть маючи достатнє правове регулювання за відсутності достатньої матеріальної бази, фінансових ресурсів, муніципальної власності, з'ясувати будь-яке питання, що належить до відання органів місцевого самоврядування, є проблематичним і нездійсненним. Отже, організація місцевого самоврядування є винятковою прерогативою місцевої спільноти. Компетенція органів державної влади полягає в забезпеченні умов і створенні необхідних передумов для цього [11, с. 38, 39].

Є доцільним зазначити, що в Україні найповніше доктрина місцевого самоврядування знайшла своє втілення у Законі України “Про місцеве самоврядування”. Так, ч. 1 ст. 2 цього Закону дає визначення поняття місцевого самоврядування, як “гарантоване державою право та реальна здатність територіальної громади – жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста – самостійно або під відповідальність органів та посадових осіб місцевого самоврядування вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції і законів України” [4, с. 19].

Разом з тим, наведене визначення органів місцевого самоврядування, на наш погляд, не містить надто істотної для цього поняття ознаки, а саме, виборності даних органів. У зв'язку з цим змістовнішим уявляється визначення місцевого самоврядування, наведене в Європейській хартії місцевого самоврядування [8, с.

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017 376–402]. У ньому знайшли відображення реальні можливості органів місцевого самоврядування в розв'язанні значної частини державних справ, у межах закону під власну відповідальність і на користь місцевого населення. Це право здійснюється радами або зборами, що складаються з членів, вибраних через вільне, таємне, рівне, пряме й загальне голосування. Ці положення не виключають також звернення до зборів громадян, референдуму або будь-якої іншої форми прямої участі громадян там, де такий порядок передбачений законом. Право громадян України на виборність органів місцевого самоврядування закріплено ст. 38 Конституції України, яка встановлює, що громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування [7].

Аналіз змісту наведених у текстах законів визначень місцевого самоврядування дозволяє дійти висновку про те, що місцеве самоврядування можна визначити і як певну властивість людей, а також інших соціальних спільнот щодо власного облаштування на певній території. Причому, під такими спільнотами треба розуміти відособлені об'єднання громадян, частіше за територіальною ознакою так звані місцеві співтовариства. А оскільки під самоврядуванням розуміється управління, суб'єкти й об'єкти якого збігаються, а значить, управляють і вступають у соціально значущі відносини одні й ті ж особи. Отже, збіг керівного і керованого суб'єкта, характерний не тільки для інституту самоврядування народу, але й інших самоврядних систем, серед них і для місцевого самоврядування [12, с. 24].

На підставі аналізу міжнародних і національних наукових джерел та законодавчих актів, що розкривають сутність місцевого самоврядування на сучасному етапі українського державотворення, можна виокремити коло ознак притаманних цій інституції нашої держави, до яких передовсім доцільно зарахувати:

1. гарантована Конституцією України незалежність;
2. здійснення повноважень на всій території України;

3. адміністративно-територіальні характеристики;
4. наявність відповідальності за ухвалені рішення;
5. виділення об'єктів відання місцевого значення;
6. облік історичних та інших місцевих традицій населення;
7. володіння правом регламентувати частину державних справ;
8. виборність усіх органів шляхом вільного, таємного, рівного і загального голосування.

На підставі порівняльно-правового аналізу європейського і вітчизняного досвіду можна дійти висновку про те, що сучасна модель місцевого самоврядування повинна базуватися на таких засадах, як виборність і відповідальність органів місцевого самоврядування перед місцевою громадою, різноплановість організаційних форм здійснення місцевого самоврядування, матеріальної і фінансової достатності для забезпечення мінімальних соціальних стандартів, наділення місцевого самоврядування повноваженнями, необхідних для належного виконання його функцій. У процесі розробки сучасної форми місцевого самоврядування є потреба на законодавчому рівні чітко провести розмежування питань пов'язаних з децентралізацією і деконцентрацією влади, з'ясувати питання правоохоронної діяльності, власності, землі, фінансово-бюджетної сфери тощо.

При делегуванні державою окремих функцій органам місцевого самоврядування останні в обов'язковому порядку наділяються відповідними матеріально-фінансовими та іншими ресурсами для їхнього якісного виконання.

Українська держава за роки незалежності зробила важливі кроки на шляху становлення і конституційного закріплення інституту місцевого самоврядування. Упродовж цього часу відбулася трансформація структури місцевої влади, зміна поглядів на місце і роль місцевого самоврядування в системі публічної влади. Нині відбувається реальне запровадження в системі місцевого самоврядування основних положень децентралізації, тобто, насамперед, передача значних повноважень та бюджетів від державних органів органам місцевого самоврядування, має на меті надати якомога більше

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

повноважень тим органам, які знаходяться у безпосередньому контакті з місцевим населенням і таким чином найбільш повно реалізувати надані цим інституціям повноваження. Думається, що прийняте законодавство, наразі Закон України «Про засади державної регіональної політики» від 5 лютого 2015 року та Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» від 5 лютого 2015 року є важливими кроками на шляху до децентралізації передбачає добровільне об'єднання територіальних громад та надання конкретної фінансової підтримки центральній владі через спрямування субвенцій на формування інфраструктури, із державного бюджету. Закон регулює відносини, що виникають у процесі добровільного об'єднання територіальних громад сіл, селищ, міст, якого раніше не було. Відповідно до умов децентралізації джерелом влади повинні стати місцеві громади. Метою закону є добровільне об'єднання територіальних громад, які здатні самостійно вирішувати питання розвитку своїх територій, створення спроможних територіальних громад, які в інтересах місцевого населення безпосередньо та через органи місцевого самоврядування на підставі закону можуть здійснювати регулювання і управління істотною частиною суспільних справ, що належать до їхніх повноважень. Закон передбачає, що територіальні громади, наділені достатніми фінансовими, інфраструктурними та кадровими ресурсами, надаватимуть якісні послуги у сфері освіти, культури, медицини, соціального захисту, житлово-комунального господарства, забезпечення охорони громадського порядку тощо. Оскільки згаданий закон спрямований на децентралізацію влади, контроль за владою будуть здійснювати самі люди.

Однак нині право громадян України на самоврядування, на противагу європейським державам, залишається здебільшого нереалізованим. Причинами такого стану речей є бюрократичні перепони, що чиняться місцевими державними адміністраціями, повільна перебудова та становлення фінансової системи та фінансів місцевих органів влади неможливе без юридичного закріплення системи відповідних фінансових інститутів. З цією метою повинна бути розроблена та затверджена на законодавчому рівні необхідна правова база.

Список використаної літератури:

1. Денчук Р. Органи місцевого самоврядування як суб'єкти управління комунальною власністю // Юридична Україна. – 2005. – №3. – С. 64–68.
2. Евдокимов В.Б., Старцев Я.Ю. Местные органы власти зарубежных стран: правовые аспекты. – М.:Спарк, 2001. – 251 с.
3. Європейська Хартія місцевого самоврядування // Місцеве та регіональне самоврядування України ; випуск 1–2 (6–7). – К., 1994. – С. 65–69.
4. Закон про місцеве самоврядування ; науково-практичний коментар / відп. ред. М.В. Вермещук. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 1999. – 397 с.
5. Институты самоуправления: историко-правовое исследование // Ответ. ред. Л.С.Мамут. – М. : Издательство “Наука”, 1995. – 300 с.
6. Колонтаевский Ф.Е. Организационные основы охраны общественного порядка в современных условиях: диссертация в виде научного доклада на соискания ученой степени д-ра юрид. наук. – М., 1996. – 58 с.
7. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
8. Кравченко В.В., Пітцик М.В. Муніципальне право України ; навчальний посібник. – К.: Атіка, 2003. – 672 с.
9. Місцеве самоврядування: 10 років здобутків / за ред. М. Пухтинського. – К.: Атіка, 2002. – 367 с.
10. Місюра В. Політичне структурування як важлива умова реалізації представницьких функцій місцевого самоврядування // Управління сучасним містом. – 2004. – №10/12. – С. 265–271.
11. Пешин Н.Л. Проблемы реализации принципа самостоятельности местного самоуправления // Конституционное и муниципальное право. – 2005. – №4. – С. 38–40.
12. Щендригин Е.Н. Местное самоуправление и государственная власть в России. – Санкт-Петербург, 1997. – 246 с.
13. Закон України «Про засади державної регіональної політики» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст.90)
14. Закон України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 13, ст.91).

Деркач А. Л.

*к.ю.н., народний депутат України,
докторант Інституту законодавства Верховної Ради України*

ДОСВІД США У ВПРОВАДЖЕННІ КОНСТИТУЦІЙНОЇ СКАРГИ

У статті сформульовано та аргументовано пропозицію про доцільність використання досвіду США при впровадженні в Україні конституційної скарги. Проаналізовано нормативно-правову базу та правозастосовну практику США в сфері конституційної юстиції та порядку подачі конституційної скарги.

Ключові слова: конституційна скарга, Конституційний Суд України, Верховний Суд України, американська модель конституційного правосуддя.

В статтє сформулированы и аргументировано предложение о целесообразности использования опыта США при внедрении в Украине конституционной жалобы.

Ключевые слова: конституционная жалоба, Конституционный Суд Украины, Верховный Суд Украины, американская модель конституционного правосудия.

The article formulated and substantiated the proposition of expediency use of USA experience in implementing a constitutional complaint in Ukraine. The normative and legal practice of the USA in the field of constitutional justice and the procedure for filing a constitutional complaint are analyzed.

Key words: constitutional complaint, Constitutional Court of Ukraine, Supreme Court of Ukraine, American model of constitutional justice.

Постановка проблеми. Важливим інструментом захисту прав і свобод людини в рамках конституційної юстиції є конституційна скарга. Питання впровадження в Україні конституційної скарги розглядали свого часу Т. Бринь, А. Головін, М. Гультай, О. Кравченко, Т. Ніколаєва, В. Радзієвська, П. Ткачук, В. Шаповал та ін. У своїх дослідженнях вони викладали аргументи на користь введення конституційної скарги чи підкреслювали відсутність необхідності в ній. Проте їхні міркування базувались, як правило, на аналізі європейської моделі конституційного правосуддя, а у разі формулювання пропозицій про використання іноземного досвіду в більшій частині європейських країн. Вважаємо слід зосередити увагу на аналізі досвіду США при впровадженні та використанні конституційної скарги.

Виходячи з викладеного **метою статті** є комплексний аналіз американської моделі конституційної юстиції, встановлення її переваг та недоліків, з'ясування особливостей цієї моделі у порівнянні з європейською.

Виклад основного матеріалу. Якщо говорити про конституційну скаргу як теоретико-правову дефініцію слід звернути увагу на дослідження Європейської комісії «За демократію через право» «Про прямий доступ до конституційного правосуддя» (2011 р.) індивідуальний доступ до конституційного правосуддя класифіковано на прямий і непрямий доступ. Венеціанська комісія вважає доцільною наявність у державі обох видів індивідуального доступу. При цьому складний у застосуванні непрямий

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
індивідуальний доступ до конституційного правосуддя можна було б
компенсувати ефективним прямим індивідуальним доступом [1].

З огляду на відсутність в Україні починаючи із 1991 року прямого індивідуального доступу до конституційного правосуддя та на низьку ефективність опосередкованого індивідуального доступу до нього, запровадження конституційної скарги виглядає не тільки необхідним для українських реалій, але й нагальним. Це підтверджується й позицією Венеціанської комісії з посиланням на Європейський суд з прав людини: «Європейський суд з прав людини, залежно від певних умов і наслідків, може вважати індивідуальну скаргу до Конституційного суду або аналогічного органу, передбачену в деяких державах — членах Ради Європи, ефективним засобом правового захисту від порушень Європейської конвенції з прав людини, яка, отже, може бути фільтром до представлення справ у Страсбурзький суд. Статистика Суду показує, що в державах, у яких передбачений згаданий механізм повної прямої конституційної скарги, число скарг до Суду (пропорційно числу населення) менше, ніж у державах, у яких не передбачений даний механізм. Отже, такі механізми сприяють запобіганню перевантаженню Європейського суду з прав людини [1].

Якщо взяти за основу аналізу принцип розподілу влади право судового конституційного контролю логічно впливає із нього та є особливою формою функціонування цього права. Дійсно формально-юридичною підставою виникнення і розвитку конституційного контролю був судовий прецедент, що вперше розвинувся в США. Відтак дійсно важливим для комплексного аналізу права на конституційну скаргу є його співвідношення із принципом розподілу влади і судового прецедент, останній при цьому не є характерним для українського законодавства.

З огляду на зазначене вище досвід США, де розгляд позовів фізичних осіб про порушення їхніх конституційних прав розглядається судами загальної юрисдикції. Цей досвід є вражаючим. Верховний Суд США визначив 17 найбільш впливових та відомих рішень Суду за період його

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
існування (*Landmark Cases*), що були відкриті та розглянуті за конституційною скаргою [2]. Цікаво, що 13 з цих 17 рішень мають безпосереднє відношення до захисту прав людини, а решта 4 стосуються взаємовідносин з горизонтального та вертикального розподілу публічної влади у державі. При чому, така тенденція існувала не завжди: перша *landmark case* про права людини з'явилась лише у 1857 р., а усі розв'язані раніше *landmark cases* були присвячені організації державної влади; їх перелік доповнився лише у 1974 р., коли до нього було додано пов'язану з Уотергейтським скандалом справу *United States v. Nixon* [3, С. 258].

Якщо проаналізувати вітчизняну юридичну доктрину часів СРСР то можна відзначити відсутність єдиної позиції щодо того чи є конституційний контроль одним із основних доктринальних принципів правової системи США передбачених Конституцією США від 1787 р.

Так, наприклад, вчена Зайчук О.В. зазначав, що Конституція 1787 р. передбачала конституційний контроль, суб'єктами якого були суди штатів і Верховний суд США в якості апеляційного органу, але об'єктом такого контролю було лише законодавство штатів, а не національне [4, с. 17]. Але якщо проаналізувати текст Конституції США 1787 р. то вбачається, що прямого положення, що наділяло б Верховний Суд США повноваженнями в сфері конституційного контролю відсутнє. Із такою позицією також погоджувались більшість вчених-юристів. Так, Кельман М.С. у своїй роботі відзначив, що Верховний суд США сам привласнив собі повноваження здійснювати конституційний контроль, які в майбутньому ніколи не оскаржувались. Модель судового конституційного контролю, яка діє в Сполучених Штатах, не є конституційним інститутом в прямому розумінні: на базі тлумачення основного закону держави її як інститут "сформував" Верховний суд США [5, с. 7].

Аналіз відомої судової справи *Marbury v. Madison*, якою було започатковано практику перевірки судами США конституційності федеральних законів, доводить, що окремі американські вчені дотримуються

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
подібної точки зору щодо правових підстав конституційного контролю у США
[6].

На думку Маршалла, Конгрес міг змінювати юрисдикцію Верховного суду як апеляційної інстанції, але ст. 3 Конституції встановлювала юрисдикцію Верховного суду як суду I інстанції. Таким чином, мала місце неузгодженість між юрисдикцією, передбаченою законом і Конституцією. Це примусило Маршалла поставити питання про те, чи мав юридичну силу закон, який суперечив Конституції, і чи міг Верховний суд визнати такий закон неконституційним [3, С. 260].

Суд мав вирішити, чи оголосити Конституцію вищим законом, норми якого є обов'язковими для всіх, чи дозволити законодавчому органу бути суб'єктом права з необмеженою владою. Маршалл констатував, що факт визнання народом письмової Конституції, в якій виписані обов'язки федеральної державної влади на майбутнє, є свідченням того, що Конституція має бути вищим законом, норми якого є обов'язковими для всіх. Якщо Конституція є вищим законом, тоді акт, несумісний з нею, має бути визнаний недійсним [4, С. 60].

Відкритим залишалося питання про те, чи зобов'язані суди керуватися актом законодавства, який не узгоджується з Конституцією. Посилаючись на попереднє визнання Конституції найвищим законом нації, Маршалл заявив, що тлумачення Конституції, здійснені судом, є остаточними [4, С. 67]. Маршалл сформулював декілька інших аргументів на підтвердження права судової влади визнавати закони недійсними, якщо вони суперечать Конституції. Оскільки суд має керуватися або законодавчим актом, або Конституцією в даній справі, нездатність суду відмовитись від застосування законодавчого акта на користь Конституції, зведе нанівець "затвердження письмової Конституції". Сам текст Конституції підтверджує це повноваження суду, оскільки Конституція поширює судову владу на "всі справи, які виникають на підставі Конституції" [4, С. 60]. Для обґрунтування своєї точки зору Маршалл заявив, що судді зобов'язуються присягою дотримуватися

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
Конституції. Це означає, що судді повинні керуватися Конституцією, а не будь-яким іншим актом [4, С. 70].

Також Маршалл звернув увагу суду також на п. 2 ст. 6 Конституції США про верховенство федерального права над правом штатів, зазначаючи про те, що ця норма явно свідчить, що Конституція є найвищим законом країни і що всі законодавчі акти США можуть бути визнані такими лише за умови, що "вони прийняті у повній відповідності з Конституцією". Тому, вважав Маршалл, судді повинні керуватися лише тими законами, які прийняті "на виконання Конституції" [4, С. 60].

Розгляд справи *Marbury v. Madison* закінчився винесенням ухвали про те, що Верховний суд не уповноважений приймати до розгляду позов з вимогою про видачу судового наказу посадовій особі про задоволення вимог позивача, оскільки це не узгоджується з тією юрисдикцією суду, яка передбачена в ст. 3 Конституції США. Розділ 13 Судового Акта 1789 року, який містив норми, що суперечили Конституції США, був визнаний таким, що не має юридичної сили [6].

Незважаючи на те, що остаточне рішення у цій справі було винесено майже два сторіччя тому назад, інтерес до вивчення цієї справи і насамперед тих аргументів, які використовував Маршалл для доведення доктрини судового конституційного контролю, не зменшується. Багато вчених критикували Маршалла за слабкість тих аргументів, які він висував на користь судового конституційного контролю. Ця критика стосувалася в основному двох аспектів: 1) несхвалення того способу, в який Маршалл дійшов висновку про конституційну владу суду над іншими гілками влади; 2) аргументи Маршалла на користь судової влади сприймаються як прості твердження про наявність такої влади без достатнього обґрунтування [4, С. 87].

Можна дійти висновку, що більш вірною є остання позиція Верховного Суду США, оскільки прецедентне право США свідчить про те, що питання про конституційність актів Президента прямо чи опосередковано розглядалися судами США ще задовго до розгляду судової справи 1974 року.

Так, наприклад, у 1806 році Верховний суд США розглядав справу колишнього віце-президента Аарона Берра по звинуваченню в державній зраді. Своїм рішенням у цій справі Верховний суд США зобов'язав Президента Томаса Джефферсона надати суду секретні військові звіти, які стосувалися питання про роль Берра у військовій змові проти Сполучених Штатів [4, С. 92]. Іншим прикладом може бути рішення Верховного суду, винесене в 1952 році у справі про "захоплення" сталеливарних підприємств. Підставою для порушення справи став виконавчий наказ Президента Трумена від 8 квітня 1952 року, згідно з яким міністр торгівлі мав контролювати сталеливарні підприємства, на яких наступного дня мали розпочатися страйки. Президент обґрунтував свої дії тим, що внаслідок війни в Кореї держава знаходиться в надзвичайному стані. Конгрес не підтримав дії виконавчої влади, а Верховний суд визнав дії Президента неконституційними [4, С. 98].

Висновок. Аналізуючи моделі конституціоналізму в різних країнах, можна дійти висновку, що в історичному контексті класичною моделлю конституціоналізму вважається американська, яка базується на кодифікованій конституції, а також що «квінтесенцією американського конституціоналізму є судовий конституційний контроль» [4, С. 2]. Що ж до України, то вона бере за зразок сучасний французький конституціоналізм, який базується на сильній президентській владі, раціоналізованому парламентаризмі та обмеженій ролі конституційної юстиції. Думається, при розгляді способів підвищення ефективності конституційної скарги слід понад усе брати до уваги досвід країн, де конституційний контроль є «сильним» (США, як пропонується), а не «слабким» (Франція, як на сучасному етапі з точки зору дослідників). Тим більше що американська модель конституційного контролю може використовуватися і країнами, які не належать до англо-американської правової родини, — про що свідчить, наприклад, досвід Японії [3, С. 266].

Список використаних джерел:

1. Исследование Европейской Комиссии «За демократию через право» (Венецианской комиссии) «О прямом доступе к конституционному правосудию» № 538/2009 (2011 г.). URL : <http://www.venice.coe.int/webforms/documents/?pdf=CDL-AD%282010%29039rev-rus>.
2. Landmark Cases of the US Supreme Court. Street Law Inc. URL: <http://www.streetlaw.org/en/landmark.aspx>.
3. Мішина Н. Конституційна скарга в Україні: можливості використання досвіду США / Н. Мішина // Право США. 2013. № 1-2. С. 258–266.
4. Зайчук О.В. Правовая система США (историко-теоретический анализ). К.: Наукова думка, 1992. 136 с.
5. Кельман М.С. Конституційний контроль як засіб захисту конституцій у національних правових системах континентального права: Дис. ... канд. юр. наук: 12.00.02. К., 2001. 204 с.
6. Federal Judicial History, *The Judiciary Act of 1801— Historical Note* 2 Stat. 89. URL https://books.google.com.ua/books?id=cKloIDI8_CMC&pg=PA44&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО

УДК 342.3

12.00.07 - адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право

Куліш А.М.

Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор
Директор навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету

Федоришина О.М.

студентка-магістрантка Навчально-наукового інституту
права Сумського державного університету

АНАЛІЗ СТАТИСТИЧНИХ ДАНИХ ЩОДО ПРИТЯГНЕННЯ ДО АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ У 2010-2016 РР.: ПРАКТИЧНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена порівняльній характеристиці притягнення до адміністративної відповідальності у період з 2010 по 2016 рр. Робота виконана шляхом аналізу статистичних даних по кількості осіб, які притягнуті до адміністративної відповідальності за конкретні види адміністративних правопорушень, що містяться в державних статистичних звітах Державної служби статистики України.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративні правопорушення, Державна служба статистики України, нормативно-правова база, статистичні дані.

Статья посвящена сравнительной характеристике привлечения к административной ответственности в период с 2010 по 2016 гг. Работа выполнена путем анализа статистических данных по количеству лиц, привлеченных к административной ответственности за конкретные виды административных правонарушений, содержащихся в государственных статистических отчетах Государственной службы статистики Украины.

***Ключевые слова:** административная ответственность, административные правонарушения, Государственная служба статистики Украины, нормативно-правовая база, статистические данные.*

The article is devoted to the comparative characteristic of bringing to administrative responsibility in the period from 2010 to 2016. The work was performed by analyzing statistical data on the number of persons brought to administrative liability for specific types of administrative offenses contained in the state statistical reports of the State Statistics Service of Ukraine.

***Key-words:** administrative liability, administrative violations, State Service of Statistics of Ukraine, regulatory framework, statistical data.*

Постановка проблеми. Проблематика адміністративної відповідальності в адміністративному праві України охоплює широке коло концептуальних питань, вирішення яких є актуальним для науки адміністративного права та практичної діяльності органів (посадових осіб), що уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення.

Сучасне розуміння та нові підходи до адміністративної відповідальності в адміністративного права України обґрунтовано пов'язується зі стабільністю конституційного ладу, з виразом в адміністративну відповідальність ціннісних орієнтирів суспільства. Адже Конституція України інтегрує в собі і зводить на вищий нормативно-правовий рівень основні напрями і, певною мірою, результати демократичного розвитку суспільства і держави, визначає механізми нормативної інтеграції для подальшого розвитку демократичних перетворень цінностей в політичному, економічному, соціально-культурному житті суспільства. Соціальна цінність чинної системи адміністративної відповідальності України, її фундаментальне значення для суспільства і держави безперечні.

Стан дослідження. Дослідження теоретичних засад та нормативно-правової база адміністративної відповідальності в Україні були б неповними, якщо не розглянути основні тенденції процесу застосування їх положень на практиці. Адже саме практика є загально визнаним критерієм оцінки якості та

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
обґрунтованості будь-яких теоретичних поглядів або нормативно-правових приписів. На жаль, нині відсутні комплексні розробки щодо кількості осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності за конкретні види адміністративних правопорушень, вони лише містяться в державних статистичних звітах Державної служби статистики України, але не використовуються науковцями у їх роботі.

Метою статті є аналіз статистичних даних щодо притягнення до адміністративної відповідальності винних осіб за різного роду адміністративні правопорушення в Україні за період 2010-2016 рр.

Виклад основного матеріалу. Реалізація адміністративної відповідальності на практиці відбувається у формі правозастосування, тобто владної діяльності уповноважених органів та посадових осіб, яка полягає у застосуванні правових норм до конкретних фактів вчинення юридично значимих дій [9, с. 209].

У нашому випадку правозастосування полягає у здійсненні уповноваженими державними або громадськими органами та посадовими особами передбачених законом дій щодо притягнення осіб, які вчинили правопорушення, до адміністративної відповідальності.

Найбільш повну та точну характеристику практики застосування адміністративної відповідальності можна отримати тільки шляхом аналізу узагальнених статистичних даних щодо усієї сукупності конкретних випадків її застосування протягом певного періоду. Такий аналіз дозволяє усунути всі випадкові факти і виявити закономірності зазначеного процесу. Зокрема, він дає змогу визначити правові приписи, які найбільш повно реалізуються на практиці, встановити мало застосовувані, не сприйняті практикою приписи, розробити обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення нормативно-правової бази адміністративної відповідальності. Більш того, саме за рахунок аналізу цих даних можна визначити не теоретичну, а реальну практичну сутність та роль адміністративної відповідальності в суспільстві.

Основні тенденції практики застосування адміністративної

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
відповідальності за різного роду правопорушення можна визначити шляхом
аналізу статистичних даних, що містяться у статистичних щорічниках України,
які випускаються Держкомстатом України, та державних статистичних звітах про
адміністративні правопорушення в Україні Державної служби статистики
України.

Ми спробували здійснити порівняльний аналіз притягнення до
адміністративної відповідальності в Україні за останні 7 років – 2010-2016 рр.

Так, за адміністративні правопорушення в галузі охорони праці і здоров'я
населення (ГЛАВА 5 КУпАП) кількість осіб, притягнутих до адміністративної
діяльності становить: у 2010 р. – 284347 осіб, у 2011 р. – 289744 осіб, у 2012 р. –
167666 осіб, у 2013 р. – 84752 осіб, у 2014 р. – 41806 осіб, у 2015 р. – 6840 осіб
[1, с. 52; 2, с. 52; 3, с. 54; 4, с. 52; 5, с. 52; 6].

За адміністративні правопорушення, що посягають на власність (ГЛАВА 6
КУпАП) кількість осіб, притягнутих до адміністративної діяльності становить: у
2010 р. – 18535 осіб, у 2011 р. – 14858 осіб, у 2012 р. – 11252 особи, у 2013 р. –
8577 осіб, у 2014 р. – 6487 осіб, у 2015 р. – 5963 особи [1, с. 52; 2, с. 54; 3, с. 56;
4, с. 54; 5, с. 54; 6].

За адміністративні правопорушення у сфері охорони природи,
використання природних ресурсів, охорони культурної спадщини (ГЛАВА 7
КУпАП) кількість осіб, притягнутих до адміністративної діяльності становить: у
2010 р. – 201309 осіб, у 2011 р. – 197417 осіб, у 2012 р. – 157554 особи, у 2013 р.
– 147047 осіб, у 2014 р. – 82720 осіб, у 2015 р. – 62324 особи [1, с. 54; 2, с. 54; 3,
с. 56; 4, с. 54; 5, с. 54; 6].

За адміністративні правопорушення в промисловості, будівництві та у
сфері використання паливно-енергетичних ресурсів (ГЛАВА 8 КУпАП) кількість
осіб, притягнутих до адміністративної діяльності становить: у 2010 р. – 135960
осіб, у 2011 р. – 109785 осіб, у 2012 р. – 108946 осіб, у 2013 р. – 101540 осіб, у
2014 р. – 27946 осіб, у 2015 р. – 8968 осіб [1, с. 60; 2, с. 60; 3, с. 62; 4, с. 60; 5, с.
60; 6].

За адміністративні правопорушення у сільському господарстві. Порушення

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
ветеринарно-санітарних правил (ГЛАВА 9 КУпАП) кількість осіб, притягнутих до адміністративної діяльності становить: у 2010 р. – 89665 осіб, у 2011 р. – 104719 осіб, у 2012 р. – 105470 осіб, у 2013 р. – 86566 осіб, у 2014 р. – 43353 особи, у 2015 р. – 17640 осіб[1, с. 60; 2, с. 62; 3, с. 62; 4, с. 60; 5, с. 60; 6].

За адміністративні правопорушення на транспорті, в галузі шляхового господарства і зв'язку (ГЛАВА 10 КУпАП) кількість осіб, притягнутих до адміністративної діяльності становить: у 2010 р. – 5226282 особи, у 2011 р. – 3235220 осіб, у 2012 р. – 1968016 осіб, у 2013 р. – 2002430 осіб, у 2014 р. – 1213219 осіб, у 2015 р. – 702786 осіб[1, с. 62; 2, с. 62; 3, с. 64; 4, с. 62; 5, с. 62; 6].

За адміністративні правопорушення у галузі житлових прав громадян, житлово-комунального господарства та благоустрою (ГЛАВА 11 КУпАП) кількість осіб, притягнутих до адміністративної діяльності становить: у 2010 р. – 80528 осіб, у 2011 р. – 68167 осіб, у 2012 р. – 59161 осіб, у 2013 р. – 65321 особа, у 2014 р. – 31935 осіб, у 2015 р. – 29962 особи[1, с. 66; 2, с. 68; 3, с. 70; 4, с. 68; 5, с. 68; 6].

За адміністративні правопорушення у галузі торгівлі, громадського харчування, сфері послуг, в галузі фінансів і підприємницькій діяльності (ГЛАВА 12 КУпАП) кількість осіб, притягнутих до адміністративної діяльності становить: у 2010 р. – 519711 осіб, у 2011 р. – 392761 особа, у 2012 р. – 322799 осіб, у 2013 р. – 266326 осіб, у 2014 р. – 166332 особи, у 2015 р. – 131321 особа[1, с. 66; 2, с. 70; 3, с. 70; 4, с. 68; 5, с. 68; 6].

За адміністративні правопорушення в галузі стандартизації, якості продукції, метрології та сертифікації (ГЛАВА 13 КУпАП) кількість осіб, притягнутих до адміністративної діяльності становить: у 2010 р. – 20146 осіб, у 2011 р. – 16835 осіб, у 2012 р. – 7439 осіб, у 2013 р. – 3918 осіб, у 2014 р. – 1718 осіб, у 2015 р. – 251 особа [1, с. 72; 2, с. 74; 3, с. 76; 4, с. 74; 5, с. 74; 6].

За адміністративні корупційні правопорушення (ГЛАВА 13-А КУпАП) кількість осіб, притягнутих до адміністративної діяльності становить: у 2010 р. – 20146 осіб, у 2011 р. – 1601 осіб, у 2012 р. – 1903 осіб, у 2013 р. – 1746 осіб, у 2014 р. – 1912 осіб, у 2015 р. – 1825 осіб [1, с. 72; 2, с. 76; 3, с. 76; 4, с. 74; 5, с. 74;

За адміністративні правопорушення, що посягають на громадський порядок і громадську безпеку (ГЛАВА 14 КУпАП) кількість осіб, притягнутих до адміністративної діяльності становить: у 2010 р. – 1268321 особа, у 2011 р. – 1194397 осіб, у 2012 р. – 837022 особи, у 2013 р. – 865466 осіб, у 2014 р. – 554499 осіб, у 2015 р. – 487316 осіб[1, с. 72; 2, с. 76; 3, с. 78; 4, с. 76; 5, с. 74; 6].

За адміністративні правопорушення, що посягають на встановлений порядок управління (ГЛАВА 15 КУпАП) кількість осіб, притягнутих до адміністративної діяльності становить: у 2010 р. – 977615 осіб, у 2011 р. – 1050059 осіб, у 2012 р. – 842639 осіб, у 2013 р. – 587418 осіб, у 2014 р. – 468867 осіб, у 2015 р. – 498318 осіб[1, с. 74; 2, с. 78; 3, с. 78; 4, с. 78; 5, с. 76; 6].

За адміністративні правопорушення, що посягають на здійснення народного волевиявлення та встановлений порядок його забезпечення (ГЛАВА 15-А КУпАП) кількість осіб, притягнутих до адміністративної діяльності становить: у 2010 р. – 200 осіб, у 2011 р. – 6 осіб, у 2012 р. – 256 осіб, у 2013 р. – 6 осіб, у 2014 р. – 139 осіб, у 2015 р. – 134 особи[1, с. 84; 2, с. 88; 3, с. 90; 4, с. 88; 5, с. 88; 6].

Крім цього у 2010 р. – 359 осіб було притягнуто до адміністративної відповідальності за корупційні адміністративні правопорушення [1, с. 84;] (ГЛАВА 15-Б КУпАП).

За адміністративні правопорушення, передбачені Митним кодексом України кількість осіб, притягнутих до адміністративної діяльності становить: у 2010 р. – 21734 особи, у 2011 р. – 24913 осіб, у 2012 р. – 21268 осіб, у 2013 р. – 20498 осіб, у 2014 р. – 14012 осіб, у 2015 р. – 15628 осіб [1, с. 84; 2, с. 90; 3, с. 90; 4, с. 88; 5, с. 89; 6].

А за адміністративні правопорушення передбачені іншими законодавчими актами кількість осіб, притягнутих до адміністративної діяльності становить: у 2010 р. – 9366 осіб, у 2011 р. – 9457 осіб, у 2012 р. – 9673 особи, у 2013 р. – 8316 осіб, у 2014 р. – 2021 особа, у 2015 р. – 78 осіб[1, с. 86; 2, с. 92; 3, с. 94; 4, с. 90; 5, с. 91; 6].

У загальному вигляді кількість осіб, притягнутих до адміністративної діяльності становить: у 2010 р. – 8854082 особи, у 2011 р. – 6709939 осіб, у 2012 р. – 4621064 особи, у 2013 р. – 4249927 осіб, у 2014 р. – 2656966 осіб, у 2015 р. – 1984645 осіб [1, с. 52; 2, с. 52; 3, с. 54; 4, с. 52; 5, с. 52; 6].

На жаль, статистичних даних за 2016 рік по конкретних видах адміністративних правопорушень на сайті Державної статистики ще не має, тому ми не можемо включити цю інформацію до порівняльних даних, наявні лише загальні цифри.

У 2015 р. було зареєстровано 2219000 тис. випадків порушень адміністративного законодавства, кількість розглянутих справ, по яких винесено постанови, становила 2140 000. Накладено адміністративні стягнення майже на 2000000 осіб[8, с. 1].

У 2016 р. було зареєстровано 2477100 випадків порушень адміністративного законодавства, кількість розглянутих справ, по яких винесено постанови, становила 2368100 тис. (у 2015 р. відповідно 2219000 та 2140000). Накладено адміністративні стягнення на 2200000 осіб, що на 198900 осіб більше, ніж у 2015 р. [9, с. 1]

У загальному вигляді кількість осіб, щодо яких розглянуто справи про адміністративні правопорушення у 2015 р. становила 2141151 осіб, а у 2016 р. – 2368895 осіб, з них: про накладення адміністративного стягнення - у 2015 р. – 1984645 осіб, у 2016 р. – 2183585 р. [8, с. 1; 9, с. 1]

Висновки та пропозиції. Здійснивши порівняльний аналіз статистичних даних притягнення осіб до адміністративної відповідальності, можна константувати, що період з 2010 по 2015 рр. характеризується спадом (2010 р. – 8854082 осіб, 2011 р. – 6709939 осіб, 2012 р. – 4621064 осіб, 2013 р. – 4249927 осіб, 2014 р. – 2656966 осіб, 2015 р. – 1984645 осіб), а у 2016 р. – 2183585 осіб, що на 198940 осіб більше, ніж у 2015 р.

Наразі державна статистична звітність щодо притягнення до адміністративної відповідальності потребує подальшого вдосконалення, зокрема шляхом її доповнення показником кількості осіб, які вчинили адміністративні

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
правопорушення, але не були притягнуті до АВ через закінчення встановлених
ст. 38 КУпАП строків давності та окремих видів правопорушень за 2016-2017 рр.

Як підсумок можна констатувати, що державна статистична звітність щодо
притягнення до адміністративної відповідальності потребує подальшого
вдосконалення, зокрема шляхом її доповнення показником кількості осіб, які
вчинили адміністративні правопорушення, але не були притягнуті до
адміністративної відповідальності через закінчення встановлених ст. 38 КУпАП
строків давності та окремих видів правопорушень за 2016-2017 рр.

Як бачимо, кількість розглянутих адміністративних правопорушень, по
яких були винесені постанови (рішення), практично співпадає з кількістю осіб,
щодо яких вони були прийняті. Високий рівень розповсюженості
адміністративних правопорушень вимагає здійснення відповідних заходів щодо
їх попередження.

У наведених даних чітко проявляється соціально-правова природа
адміністративної відповідальності як заходу оперативного реагування держави
на дрібні правопорушення і попередження більш серйозних протиправних діянь.

Список використаних джерел:

1. Адміністративні правопорушення в Україні та кількість осіб, яких притягнуто до адміністративної відповідальності в 2010 році. Статистичний бюлетень (форма 1–АП). – К., 2011. – 203 с.
2. Адміністративні правопорушення в Україні та кількість осіб, яких притягнуто до адміністративної відповідальності в 2011 році. Статистичний бюлетень (форма 1–АП). – К., 2012. – 205 с.
3. Адміністративні правопорушення в Україні та кількість осіб, яких притягнуто до адміністративної відповідальності в 2012 році. Статистичний бюлетень (форма 1–АП). – К., 2013. – 207 с.
4. Адміністративні правопорушення в Україні та кількість осіб, яких притягнуто до адміністративної відповідальності в 2013 році. Статистичний бюлетень (форма 1–АП). – К., 2014. – 203 с.
5. Адміністративні правопорушення в Україні та кількість осіб, яких притягнуто до адміністративної відповідальності в 2014 році. Статистичний бюлетень (форма 1–АП). – К., 2015. – 205 с.
6. Адміністративні правопорушення в Україні у 2015 році. Статистичний бюлетень. – К., 2015. (представлено на сайті Державної Служби Статистики України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Загальна кількість правопорушень за 1990-2016 рр. (представлено на сайті Державної Служби Статистики України) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2005/pp_rik/pp_u/90-2002.html

8. Результати розгляду справ про адміністративні правопорушення та кількість осіб, які притягнуті до адміністративної відповідальності у 2015 році. ЕКСПРЕС-ВИПУСК Державної служби статистики України від 01.04.2016 № 87/0/05.5вн-16 – 1 с.

9. Результати розгляду справ про адміністративні правопорушення та кількість осіб, які притягнуті до адміністративної відповідальності у 2016 році. ЕКСПРЕС-ВИПУСК Державної служби статистики України від 03.04.2017 № 137/0/05.5вн-17 – 2 с.

10. Теория права и государства: Учебник для вузов / Под ред. проф. Г. Н. Манова. – М.: БЕК, 1995. – 336 с.

УДК 342.3

**12.00.07 - адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право**

Шлапко Т.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного,
господарського права та
фінансово-економічної безпеки
Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету
Сорокіна А.С.,
студентка-магістрантка Навчально-наукового інституту
права Сумського державного університету

ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ ГРОМАДЯН У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В АДМІНІСТРАТИВНОМУ ПОРЯДКУ

Стаття присвячена дослідженню особливостей розгляду та вирішенню спорів, які виникають у сфері соціального забезпечення в адміністративно-правовому порядку. Виокремлено найбільш типові причин, що породжують скарги з соціальних питань. Проведено аналіз чинного законодавства та основних стадій розгляду спорів у сфері соціального забезпечення.

Ключові слова: соціальне забезпечення, соціальний захист, спори у сфері соціального забезпечення, скарга, орган соціального захисту, посадова особа

Статья посвящена исследованию особенностей рассмотрению и разрешению споров, возникающих в сфере социального обеспечения в административно-правовом порядке. Выделены наиболее типичные причин, порождающих жалобы по социальным вопросам. Проведен анализ действующего законодательства и основных стадий рассмотрения споров в сфере социального обеспечения.

Ключевые слова: социальное обеспечение, социальная защита, споры в сфере социального обеспечения, жалоба, орган социальной защиты, должностное лицо

The article is devoted to the study of peculiarities of consideration and resolution of disputes that arise in the field of social security in the administrative legal order. The most typical reasons

Key-words: *social security, social protection, disputes in the field of social security, complaint, social security body, official*

Постановка проблеми. Конституція України, проголосивши у ст. 1 Україну соціальною державою, створила конституційну основу для розвитку соціальної сфери та закріпила широкий перелік соціально-економічних прав, серед яких і право на соціальний захист та його забезпечення. Однак, для нашої держави залишається проблемою реалізація даного конституційного права.

Можна погодитися із професором С. М. Прилипком, який наголошує, що в сучасних умовах право на соціальне забезпечення визнається фундаментальним, водночас воно є найбільш проблематичним серед соціальних конституційних прав. Право на соціальне забезпечення – одне з основних прав громадян, воно гарантується відповідними організаційно-правовими формами, впровадження яких має забезпечити рівень життя, не нижчий за прожитковий мінімум [5, с. 9].

Стан дослідження. Проблемам захисту прав у сфері соціального забезпечення присвячено чимало досліджень вітчизняних та зарубіжних учених. Серед них наукові праці Андреева В. С., Бойка М. Д., Болотіної Н. Б., Веннікової В. В., Елисейкіна П. Ф., Сташків Б. І., Сулейманової Г. В., Шевчука С. В. та інших.

Необхідність посилення правового регулювання у сфері соціального забезпечення, наявність прогалин та відсутність практичних та теоретичних досліджень адміністративного-правового регулювання у даній сфері визначають нагальну необхідність вивчення і розробки даної теми.

Метою статті є аналіз адміністративно-правового захисту прав громадян, які виникають у сфері соціального забезпечення

Виклад основного матеріалу. В останні роки законодавчі і виконавчі органи влади України посилили увагу до розвитку соціальної сфери та покращення соціального захисту населення, що відобразилось у прийнятті певних законодавчих актів соціального спрямування, в незначному рості інвестицій у людський капітал, у частковому впровадженні адресних принципів

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

підтримки різних соціальних груп тощо. Так, на сьогоднішній день майже всі соціально вразливі верстви населення невдоволені рівнем свого соціального забезпечення. Про це свідчить величезна кількість усних та письмових скарг, які надходять до територіальних органів соціального захисту та Пенсійного фонду з приводу невиконання надбавок до пенсій, зокрема таким категоріям, як діти війни та особи, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи, невідповідності сум призначених соціальних допомог законодавчо гарантованому рівню тощо.

Основним завданням органів, створених для первинного вирішення спірних питань соціального забезпечення, є захист прав громадян в рамках тих органів, установ і організацій, куди вони звернулися за наданням забезпечення.

Оскарження у сфері соціального захисту – це нормативно визначений порядок відновлення особою порушеного права на соціальний захист, що здійснюється шляхом подання письмових чи усних скарг і передбачає обов'язок відповідальних посадових осіб зреагувати та прийняти рішення з поставленого питання у встановлені законом строки.

Загальні правові засади оскарження рішень, дій та бездіяльності органів соціального захисту в позасудовому порядку передбачено Законом України «Про звернення громадян». Поряд із Законом врегулюванню даного порядку певною мірою присвячено Указ Президента України від 07.02.2008 р. № 109 /2008 «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування». Крім того, питання документального оформлення розгляду скарг вирішено Інструкцією з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації (затвердженою Постановою КМУ від 14.04.1997 р. № 348) [8; 9; 3].

До рішень, дій (бездіяльності) органів соціального захисту та їх посадових осіб, які можуть бути оскаржені в адміністративному порядку, належать такі,

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
внаслідок яких: порушено права і законні інтереси чи свободи громадянина (групи громадян) у сфері соціального захисту; створено перешкоди для здійснення громадянином його прав і законних інтересів чи свобод у сфері соціального захисту; незаконно покладено на громадянина які-небудь обов'язки у сфері соціального захисту або його незаконно притягнуто до відповідальності.

Слід зазначити, що основна маса соціальних питань розглядається в адміністративному порядку органами соціального захисту. Причому добре, коли зацікавлена особа, чиї інтереси зачеплені, розрізняє, які дії вона хоче оскаржити. Наприклад, якщо мова йде про відмовлення в призначенні пенсії чи неправильному визначенні її розміру, то скарга може бути подана в обласне управління соціального захисту, Міністерство праці та соціальної політики України.

Скарга на дії чи рішення органів соціального захисту та їх посадових осіб подається у порядку підлеглості вищому органу або посадовій особі, що не позбавляє громадянина права звернутися до суду відповідно до чинного законодавства, а в разі відсутності такого органу або незгоди громадянина з прийнятим за скаргою рішенням – безпосередньо до суду. При цьому скарги Героїв Радянського Союзу, Героїв Соціалістичної Праці, інвалідів Великої Вітчизняної війни розглядаються першими керівниками органів соціального захисту та їх посадових осіб [1, с. 85].

Громадянин може подати скаргу особисто або через уповноважену на це іншу особу. Скарга в інтересах неповнолітніх і недієздатних осіб подається їх законними представниками.

Скарга в інтересах громадянина за його уповноваженням, оформленим у встановленому законом порядку, може бути подана іншою особою, трудовим колективом або організацією, яка здійснює правозахисну діяльність.

До скарги додаються наявні у громадянина рішення органів соціального захисту та їх посадових осіб або копії рішень, які приймалися за його зверненням раніше, а також інші документи, необхідні для розгляду скарги, які після її розгляду повертаються громадянину.

Якщо рішення конкретних питань віднесено до компетенції органів Пенсійного фонду, наприклад пов'язане з затримкою виплати пенсії, то стосовно відділів і управлінь у районах, містах і областях як вищестоящий орган є Правління Пенсійного фонду як центральний орган державної виконавчої влади, що разом з районними, міськими й обласними відділами і відділеннями Фонду утворюють систему органів, що здійснюють фінансування пенсійного забезпечення.

Отже, скарга може бути подана в суд чи у вищий орган соціального захисту у порядку підпорядкованості. Вищий орган зобов'язаний розглянути її в порядку і термін, установлені Законом України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 р. Про результати повідомити зацікавленій особі в місячний термін. У випадку одержання незадовільної відповіді громадянин вправі звернутися зі скаргою в суд, тобто право подачі скарги в суд за ним зберігається.

А як бути в тому випадку, якщо взагалі ніякої відповіді не було отримано з обласного управління соціального захисту? Тоді після закінчення місячного терміну з моменту подачі скарги, як у нашому прикладі, в облсоцзахисті громадянин вправі звернутися в суд незалежно від того, дана йому відповідь чи ні.

Скарга на рішення, що вже оскаржувалось, може бути подана до органу соціального захисту та посадової особи вищого рівня впродовж одного року з моменту його прийняття, але не пізніше одного місяця з часу ознайомлення громадянина з прийнятим рішенням. Скарги, подані з порушенням зазначеного терміну, не розглядаються. Пропущений з поважної причини термін може бути поновлений органом чи посадовою особою, що розглядає скаргу. Рішення вищестоящего органу соціального захисту чи посадової особи, які розглядали скаргу, в разі незгоди з ним громадянина може бути оскаржено до суду в термін, передбачений законодавством України [8].

Тобто, крім спеціального порядку оскарження рішень органів соціального захисту, можливі звертання громадян зі скаргою й в органи, яким підпорядковане

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
управління соціального захисту, тобто в районну державну адміністрацію чи у
відповідний орган місцевого самоврядування.

Функції цих органів по розгляду скарг визначені законодавством. Надаючи великого значення роботі зі скаргами, як засобу охорони прав громадян, у всіх державних установах передбачена обов'язковість їх реєстрації.

Реєстрації підлягають усі скарги, що надійшли до органів влади, у тому числі усні, з наступним розглядом і відповіддю по суті зазначених у скарзі питань.

Аналіз існуючого на сьогоднішній день законодавства дозволяє виокремити такі стадії розгляду спорів у соціальній сфері: 1) стадія відкриття провадження по скарзі; 2) стадія перевірки скарги; 3) стадія розгляду скарги по суті й ухвалення рішення по ній; 4) стадія оскарження рішення по скарзі; 5) стадія виконання рішення по скарзі.

Скаргу повинен розглядати не той орган соціального захисту чи посадова особа, що прийняли рішення або готували його. Саме тому при вирішенні спору у сфері соціального захисту скарга має розглядатися органом або посадовою особою вищою у порядку під- леглості, відносно тих, що прийняли рішення. Такий орган або посадова особа і є «лідуючим суб'єктом розгляду скарги» [14, с. 42].

Це органи соціального захисту населення, які розглядають скаргу по суті і ухвалюють по ній рішення, органи соціального захисту населення, що здійснюють перегляд рішень по скарзі і посадові особи, що перевіряють скаргу. До першої групи лідуючих суб'єктів належать вищі у порядку підлеглості органи або посадові особи чий рішення, дії, бездіяльність оскаржуються. Тобто скарга розглядається або рішення по скарзі переглядається органом чи посадовою особою, якому безпосередньо підпорядкований орган соціального захисту населення, чий рішення, дії, бездіяльність оскаржуються. Правове положення посадової особи, що перевіряє скаргу Законом України «Про звернення громадян» майже не регулює, тому що у більшості випадків орган, який уповноважений розглядати скаргу, самостійно здійснює перед цим і її

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

перевірку. Але якщо скарга подається посадовій особі, якій підпорядкована посадова особа, рішення, дії бездіяльність якої оскаржуються, то часто перевірка такої скарги може здійснюватися іншими службовцями. Право оскарження дій органів соціального захисту населення та їх посадових осіб вищестоящому органу в порядку підлеглих сприяє найбільш швидкому вирішенню спірних ситуацій у сфері соціального захисту та прийняттю необхідних заходів щодо усунення спору та відновлення прав у разі їх порушення. Однак, незважаючи на зазначений позитивний момент, адміністративне оскарження як гарантія права на соціальний захист у сучасних умовах має і різного роду недоліки.

Аналіз законодавства в сфері соціального захисту вказує на суттєвий недолік правового регулювання відносин, що виникають у процесі адміністративного оскарження неправомірних дій та рішень посадових осіб органів соціального захисту населення.

По-перше, ці питання вирішуються положеннями різних нормативних актів, що регулюють відносини щодо надання конкретного виду соціального захисту, оскільки відсутній єдиний кодифікований акт. Зокрема, право на оскарження закріплене у ст. 105 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування», у ст. 10 Закону України «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», у ст. 19 Закону України «Про соціальні послуги» тощо.

По-друге, положення, що встановлюють правила оскарження порушеного права на соціальний захист цих та інших нормативних актів, носять суто матеріальний характер. Правова регламентація процедури вирішення таких спорів потребує вдосконалення, оскільки положення соціально-захисного законодавства досить обмежено вирішують питання порядку вирішення спорів, що виникли з приводу призначення, виплати (надання) допомог, пенсій чи надання послуг.

Як стверджує більшість дослідників, зокрема Д. О. Єрмоленко та В. А. Рудик, вдосконалення правового регулювання пропонується через прийняття кодифікованого нормативного акта – Кодексу України про соціальний

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017 захист – де окремим розділом «Спори в сфері соціального захисту» слід закріпити основні положення щодо розгляду спорів в адміністративному та судовому порядку, і деталізувати ці положення у підзаконному нормативному акті, який би конкретизував основні правила адміністративного оскарження рішень чи дій (бездіяльності) посадових осіб органів соціального захисту населення. Такий акт може бути відомчий, тобто прийнятий центральними органами соціального захисту населення (Міністерство праці та соціальної політики України, Пенсійний фонд України), або надвідомчий – прийнятий Кабінетом Міністрів України [2, с. 152; 13, с. 131].

Однак Н. М. Стаховська у своєму дисертаційному дослідженні пропонує прийняти нормативно-правовий акт вищої юридичної сили – закон «Про захист прав громадян та вирішення спорів у сфері соціального забезпечення» [12, с. 14].

Як показує практика роботи зі зверненнями громадян в територіальних органах пенсійного фонду та соціального захисту населення, майже всі звернення громадян реєструються як заяви, пропозиції. Підтвердженням цього є дані річних звітів про роботу зі зверненнями громадян названих органів. Наведене свідчить, що прийняття скарг від громадян на дії чи рішення органів соціального захисту населення, позитивна відповідь на скаргу – це визнання недоліків у роботі спеціалістів. У зв'язку з цим, конфліктні (спірні) ситуації, що виникають між громадянами та органами соціального захисту населення, намагаються вирішити в усному порядку, шляхом роз'яснень законодавства, пояснень ситуацій тощо [11, с. 131-132].

До числа найбільш типових причин, що породжують скарги по соціальних питаннях, можуть бути віднесені наступні:

- ненадання сприяння заявнику при оформленні пенсії;
- перевищення повноважень окремими працівниками управлінсь соціального захисту;
- нехтування юридичних фактів, що мають значення для соціального забезпечення;
- подача скарги в некомпетентні органи;

З огляду на вище зазначене, можна сформулювати такі шляхи вдосконалення інституту соціального забезпечення органами соціального захисту в адміністративному порядку:

- реформування системи соціальних послуг, підвищення їх доступності та наближення до потреб громадян;

- створення системи навчання й перекваліфікації відповідних працівників й посадових осіб органів соціального захисту населення, з метою формування у них вмінь і навичок надавати правильні та точні відповіді на заяви і скарги громадян;

- встановлення державних соціальних стандартів, гарантій і нормативів щодо можливості громадян звернутися зі скаргою на дії або бездіяльність органів соціального захисту населення;

- встановлення чітких підстав та процедури ініціювання громадянами припинення повноважень органів соціального захисту населення або їх посадових осіб у зв'язку з порушенням прав особи;

- посилення вимог до адресності послуг, які надаються соціальними службами, та відійти від практики оцінювання якості їх роботи за кількісними показниками (кількість осіб, охоплених заходами; кількість проведених заходів тощо);

- розробка та запровадження постійно діючих механізмів громадського контролю в системі соціальних служб;

- чітке закріплення демократичних та прозорих процедур перевірок органів соціального захисту населення з боку суб'єктів державного контролю;

- створення єдиного кодифікованого акту (кодексу або основ законодавства), який установив би загальні підходи до регулювання системи соцзахисту та соцзабезпечення, а також вичерпний перелік критеріїв і підстав, що дають право на захист з боку держави та визначають зміст і обсяг державних гарантій. Це може бути Адміністративно-процедурний кодекс України, Кодекс

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
України про соціальний захист або ЗУ «Про захист прав громадян та вирішення спорів у сфері соціального забезпечення».

Висновки та пропозиції. Адміністративний спосіб відновлення порушеного права на соціальний захист є найбільш наближеним та спрощеним для громадян, однак неефективним, оскільки державний орган, який надає соціальний захист, не зацікавлений приймати скарги та вирішувати їх на користь особи. У зв'язку з цим видається, що найбільш неупередженим органом у вирішенні спору, що виникає між громадянами та посадовими особами з приводу відновлення порушеного права на соціальний захист, є суд.

На нашу думку, права особи у сфері соціального забезпечення будуть більш захищені, а значить і гарантовані при прийнятті Адміністративно-процедурного кодексу України, проект якого був розроблений ще у 2012 році, але так і не отримав законодавчої підтримки та не був прийнятий.

Отже, «адміністративно-правовий захист прав у сфері соціального забезпечення» – це встановлений чинним законодавством порядок захисту прав, свобод та законних інтересів осіб у сфері соціального забезпечення, що виникають через невірні рішення, дії або бездіяльність органів виконавчої влади, який здійснюється шляхом подання письмових або усних скарг до органів соціального захисту населення, що в подальшому передбачає обов'язок визначених посадових осіб реагувати і приймати рішення по суті поставлених питань у встановлені строки або у іншому разі – звернення до судових органів з вимогою розглянути даний спір по суті висунутих вимог та відновити порушені права.

Таким чином, вибір засобів захисту права на соціальне забезпечення залежить від конкретних обставин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Веннікова В. В. Щодо окремих питань розгляду спорів у сфері соціального забезпечення до окремих питань розгляду спорів у сфері соціального забезпечення / В. В. Веннікова // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція. –2013. – № 5 – С.84-87
2. Єрмоленко Д. О. Правовий статус людини і громадянина в Україні як соціальній державі: дис. канд. юрид. наук: 12.00.01 / Д. О. Єрмоленко. – Харків, 2002. – 175 с.

3. Інструкція з діловодства за зверненнями громадян в органах державної влади і місцевого самоврядування, об'єднаннях громадян, на підприємствах, в установах, організаціях незалежно від форм власності, в засобах масової інформації: затверджена Постановою Кабінету Міністрів України № 348 від 14.04.1997 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/348-97-%D0%BF/page>

4. Конституція України: Закон України № 254к/96-ВР від 28.06.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>

5. Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення: Автореф. дис. д-ра юрид. наук: 12.00.05 / С. М. Прилипко ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2007. – 47 с.

6. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям: Закон України № 1768-III від 01.06.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1768-14>

7. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України № 1058-IV від 09.07.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>

8. Про звернення громадян: Закон України № 393/96-ВР від 02.10.1996 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80>

9. Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування: Указ Президента України № 109 /2008 від 07.02.2008 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/109/2008>

10. Про соціальні послуги: Закон України № 966/ IV від 19.06.2003 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/966-15>

11. Рудик В. А. Юридичні гарантії права людини на соціальний захист в Україні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.05 / В. А. Рудик. – Харків, 2007. – 184 с.

12. Стаховська Н. М. Відносини у праві соціального забезпечення: автореф. дис. на здобуття наукового ступеня канд. юрид. наук: 12.00.05. – К., 2000. – 16 с.

13. Рудик В. А. Юридичні гарантії права людини на соціальний захист в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 – Харків. 2007. – 184 с.

14. Тарануха В. П. Звернення громадян як засіб за безпечення законності в діяльності місцевих органів виконавчої влади: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / В. П. Тарануха. – К., 2003. – 179 с.

УДК 37.012.3

**12.00.07 - адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право**

Усенко О.В.,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільного, господарського,
адміністративного права та процесу
Чернігівського національного
технологічного університету

Целуйко М.Ф.,

кандидат юридичних наук,
начальник ТУ ДСА України в Чернігівській області

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ ЯК СПЕЦІАЛЬНОГО МЕТОДУ ЛІКУВАННЯ

Стаття присвячена питанням правового регулювання трансплантації органів як спеціального методу лікування. Проведено аналіз чинного законодавства щодо здійснення пересадки органів і тканин. На основі даного аналізу внесено відповідні пропозиції з удосконалення правового регулювання законодавства про трансплантологію.

Ключові слова: трансплантологія, анатомічні матеріали людини, донор, реципієнт.

Стаття посвящена вопросам правового регулирования трансплантации органов как специального метода лечения. Проведен анализ действующего законодательства относительно осуществления пересадки органов и тканей. На основе данного анализа внесены соответствующие предложения из усовершенствования правового регулирования законодательства о трансплантологии.

Ключевые слова: трансплантология, анатомические материалы человека, донор, реципиент.

The article is sanctified to the questions of the legal adjusting of transplantation of organs as the special method of treatment. The analysis of current legislation is conducted in relation to realization of transplantation of organs and fabrics. On the basis of this analysis corresponding suggestions are brought in from the improvement of the legal adjusting of legislation about transplantology.

Keywords: transplantology, anatomic materials of man, donor, recipient.

Актуальність теми дослідження. За період дії Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» відбулися організаційні зміни в сфері охорони здоров'я, постала потреба у гармонізації законодавства, виявилась недосконалість і непрактичність забору донорських органів. Презумпція незгоди як основа чинного законодавства стала на заваді розвитку трансплантації в Україні в останні десятиліття. Якщо до прийняття

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

цього Закону переважала пересадка органів, які були отриманні від донора - трупа, то після – почала стрімко збільшуватись кількість трансплантацій від живого родинного донора. Зважаючи на майже повну непоінформованість населення України з правових питань органного донорства, зрозуміло, що майже в усіх випадках для вилучення біологічного матеріалу в померлих, лікарі - трансплантологи змушені отримувати згоду їх родичів, для яких вирішення такої проблеми, як трансплантація органів у момент раптової смерті близької людини, є великим психологічним навантаженням і не дає їм можливості повно та ясно її розглянути. Лише в одному з десяти випадків вдається отримати односторонню згоду представників родини на вилучення органів, часто родичі приходять запізно. Наприклад громадяни США лише в 10% випадків не дають відповідної згоди (переважно з релігійних причин), хоча там також потрібно отримувати дозвіл на взяття органів.

Постановка проблеми. Потреба у досконалій законодавчій базі з питань трансплантології пов'язана із особливими відносинами між донором і реципієнтом, адже кожен з них має однакове право на життя. Гарантія основних прав і свобод людини та громадянина, передусім права на життя, є показником цивілізованості держави, тому в розвинутих країнах здійснення пересадки органів і тканин регулюється відповідними нормативно-правовими актами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні питання визначення і дослідження в галузі медичного права розглядаються у роботах таких вчених: Стеценко С.Г., Стеценко В.Ю., Сенюта І.Я., Рудий В.М., Радиш Я.Ф., Гуменюк Ю.С., Семерак М.М., Терешко Х.Я. та ін.

Мета статті полягає в теоретичному дослідженні питання правового регулювання трансплантації органів як спеціального методу лікування.

Виклад основного матеріалу. Досягнення сучасної медицини дозволяють у багатьох випадках зберегти життя або поліпшити його якість. При цьому одним з найбільш ефективних і реальних способів досягнення таких результатів є трансплантація (пересадка). Трансплантація як метод лікування низки найтяжчих захворювань людини застосовується саме тоді, коли усунення

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
небезпеки для життя або відновлення здоров'я хворого іншими методами лікування неможливе. За узагальненими даними, сучасна світова потреба складає не менше одного мільйона клінічних трансплантацій нирки, серця, печінки, не враховуючи інших органів.

Представлені дані підтверджують вихід трансплантацій із стадії медичного експерименту. Вона стала визнаною частиною медичних послуг, які пропонуються населенню [1, с. 94].

Таким чином, питання трансплантації і, зокрема, її правового регулювання, на сьогоднішній день є найбільш актуальними. Це зумовлює необхідність пильної уваги до цих проблем з боку медичних працівників і юристів, що вивчають медичне право. Законодавча регламентація трансплантації, здійснювана Законом України "Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини" від 16 липня 1999 року № 1007-XIV, повністю не усунула наявні проблеми.

Питанню правового регулювання права на трансплантацію присвячена низка міжнародних документів: Перша з них це - конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину (Ов'єдо, 4 квітня 1997 року) (підписана, але не ратифікована Україною). У ст. 5 зазначено, що будь-яке втручання у сферу здоров'я може здійснюватися тільки після добровільної та свідомої згоди на нього відповідної особи. Такій особі заздалегідь надається відповідна інформація про мету і характер втручання, а також про його наслідки та ризики. Відповідна особа у будь-який час може безперешкодно відкликати свою згоду. Друга - додатковий протокол до Конвенції про права людини і біомедицину щодо трансплантації органів і тканин людини (Страсбург, 24 січня 2002 року). Відповідно до ст. 17 «Згода і дозвіл», органи й тканини не вилучаються з тіла померлої особи, якщо не одержано згоди або дозволу, що вимагаються відповідно до законодавства. Вилучення не може бути здійснено, якщо померла особа заперечувала проти цього. Але слід відзначити, що у цьому протоколі також зазначено, що сторони вживають усіх відповідних заходів для заохочення

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

пожертвування органів і тканин (ст. 19). Третя – резолюція про приведення у відповідність законодавства держав-учасниць щодо питань вилучення, пересадки і трансплантації матеріалів організму людини № (78) 29, прийнята Комітетом Міністрів Ради Європи 11 травня 1978 року. Згідно зі ст. 10, жодне вилучення не повинно мати місце за наявності чітких чи попередніх заперечень з боку померлого, зокрема, враховуючи його релігійні та філософські переконання. У разі відсутності висловленої чи такої, що малася на увазі, волі померлого, вилучення може бути проведено. Однак держава може вирішити, що вилучення не повинно проводитись, якщо після проведення практично можливого розслідування, враховуючи думку сім'ї померлого і в разі смерті недієздатної особи, її законного представника, заперечення стане очевидним; якщо померлий був недієздатний, може також знадобитися згода його законного представника. Та четверта - сіднейська декларація щодо смерті (ВМА, 1968 року, зміни 1983 року) передбачає для процедури взяття органів у померлої особи обов'язкову наявність юридично оформленого дозволу на трансплантацію.

Трансплантацію як метод лікування застосовують винятково за наявності медичних показань, які визначає консиліум лікарів відповідного закладу охорони здоров'я чи наукової установи, і за умови, що використання інших засобів і методів для підтримання життя, відновлення або підтримання здоров'я не дає бажаних результатів.

Перелік органів та інших анатомічних матеріалів, придатних для трансплантації, затверджується МОЗ України за погодженням з Академією медичних наук України.

Діяльність, пов'язану із трансплантацією, можуть здійснювати акредитовані в установленому законодавством України порядку державні та комунальні заклади охорони здоров'я і державні наукові установи згідно з переліком, затвердженого Кабінетом Міністрів України. На таке медичне втручання необхідна згода об'єктивно інформованого реципієнта чи/та його батьків або інших законних представників. Ця умова не обов'язкова лише у невідкладних випадках, коли існує реальна загроза життю

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
реципієнта. Шкода, завдана під час трансплантації донору, має бути меншою,
ніж та, що загрожувала реципієнту.

Наявність специфічних публічних та приватних інтересів щодо здійснення медичної діяльності у сфері трансплантації породжує необхідність специфічної моделі організації такої діяльності. Це, в свою чергу, вимагає точного визначення як форм та змісту публічно-правового регулювання відносин у сфері трансплантології, так і форм та змісту його приватно-правового регулювання [2].

Трансплантація як метод лікування застосовується виключно за наявності медичних показань та згоди поінформованого реципієнта лише у випадках, коли усунення небезпеки для життя або відновлення здоров'я реципієнта іншими методами лікування неможливе. Тому критерієм ефективності державного регулювання має бути швидке досягнення мети здійснення медичної діяльності в державному секторі медичних послуг — задоволення попиту на трансплантати для пацієнтів, в тому числі забезпечення права на здоров'я та життя донора і реципієнта. У цьому контексті державне регулювання медичної діяльності у сфері трансплантації має забезпечити виконання комплексу таких завдань: захист прав учасників медичної діяльності у сфері трансплантації, і не лише донора і реципієнта, а й медичних працівників, що здійснюють таку діяльність; державна підтримка здійснення такої діяльності у сфері охорони здоров'я; забезпечення відповідного багатоступеневого державного контролю за цим видом діяльності тощо [1, с. 247].

Окремим завданням є визначення особливостей правового механізму здійснення медичної діяльності у сфері трансплантації у контексті збереження приватного інтересу його головних учасників, а саме донора та реципієнта, а також урегульованості цього виду діяльності з боку держави, що повинна забезпечити публічні інтереси, які виникають [1, с. 149].

Питанням правового регулювання права на трансплантацію, крім Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» та Основ законодавства України про охорону здоров'я (ст. 47), в межах цивільного права присвячено положення ст. 270 Цивільного кодексу (ЦК)

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
України (види особистих немайнових прав) — у контексті регламентування права на життя, права на охорону здоров'я; ст. 281 ЦК України (право на життя); ст. 283 ЦК України (право на охорону здоров'я); ст. 284 ЦК України (право на медичну допомогу); ст. 289 ЦК України (право на особисту недоторканість) — у контексті права розпоряджатися після своєї смерті органами та іншими анатомічними матеріалами тіла; ст. 290 ЦК України (право на донорство). Окремі правові норми, що мають відношення до донорства та трансплантації, містяться також у Сімейному кодексі України, зокрема, у ст. 123 (визначення походження дитини від батька, матері при штучному заплідненні та імплантації зародка). Власне, проведення штучного запліднення та операції з імплантації зародка в організм жінки може здійснюватися лише в режимі реалізації права на донорство та трансплантацію.

Забезпечення правової відповідальності за вчинення суспільно-небезпечних діянь у сфері донорства та трансплантації здійснюється, зокрема, Кримінальним кодексом України. Однак правові норми кримінального законодавства, які закріплюють відповідальність за порушення права на донорство та трансплантацію, носять відсилочний характер, тобто передбачають звернення до спеціальних правових норм, що регламентують реалізацію суб'єктивних прав у цій сфері.

Так, діюче кримінальне законодавство передбачає наступні склади злочинів у сфері протиправних суспільно-небезпечних діянь проти життя та здоров'я особи в контексті трансплантації: ст. 143 Кримінального кодексу України (порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини); ст. 144 (насильницьке донорство) [4].

Висновки. В ході проведеного дослідження було встановлено, що поетапна зважена державна програма, яка спрямовуватиметься, у тому числі, й на просвітництво правових аспектів, висвітлення позитивів презумпції згоди на трансплантацію є необхідним кроком. Існують обмеження, коли не можна взяти анатомічний матеріал у живого донора, у зв'язку з обмеженим колом осіб, які можуть бути донорами, з неможливістю за медичними показаннями, хоча від

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
цього залежить життя людини, і тоді трансплантація за допомогою анатомічних
матеріалів трупів – це єдиний вихід.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Трансплантологія: Руководство для врачей. — 2-е изд., испр.и доп. Шумаков В. И.-
Издательство: МИА, 2006. – 544 с.
2. Денісов В. К. Трансплантологія у ХХІ сторіччі. Підсумки першого десятиріччя //
Медицина сьогодні і завтра. – 2011. – № 1–2 (50–51). – С. 66-69.
3. О становлении трансплантологии в Украине: юридические аспекты. И. М. Антонян,
А. Н. Хвисяк //«Международный медицинский журнал». 2005. – № 2. – С.148-151
4. Зеленін А. В. Генна терапія на межі третього тисячоліття // Укр. РАН. 2001. – Т. 71. –
№ 5. – С. 387-395.

УДК 342.95

12.00.07 - адміністративне право і процес;

Селецький О.В.,
кандидат юридичних наук,
декан юридичного факультету
Навчально-наукового інституту
права і соціальних технологій
Чернігівського національного
технологічного університету

КОРУПЦІЯ НА ДЕРЖАВНІЙ СЛУЖБІ: ПРАВОВІ ОСНОВИ ЗАПОБІГАННЯ ТА ПРОТИДІЇ

У статті визначені загальні засади правового регулювання основних заходів щодо запобігання та протидії корупції на державній службі. Досліджені основні форми корупції в системі державної служби та наголошено на негативних наслідках цього явища. Проаналізовано сучасний стан поширення корупції серед державних службовців, а також запропоновано можливі шляхи вирішення даної проблеми.

Ключові слова: корупція, державна служба, протидія корупції, антикорупційне законодавство.

В статье определены общие принципы правового регулирования основных мер по предотвращению и противодействию коррупции на государственной службе. Исследованы основные формы коррупции в системе государственной службы и отмечены негативные последствия этого явления. Проанализировано современное состояние распространения коррупции среди государственных служащих, а также предложены возможные пути решения данной проблемы.

Ключевые слова: коррупция, государственная служба, противодействие коррупции, антикоррупционное законодательство.

The article outlines the general principles of legal regulation of the main measures for the prevention and counteraction of corruption in the civil service. The main types of corruption in the system of civil service are investigated and the negative consequences of this phenomenon are emphasized. The current state of corruption spread among civil servants is analyzed, as well as possible ways of solving this problem.

Key words: corruption, civil service, combating corruption, anti-corruption legislation.

Постановка проблеми. Відомо, що однією з ключових проблем державного управління як в країнах, що розвиваються, до яких безумовно відноситься й Україна, так і в багатьох розвинених країнах світу, є корупція. На даний час корупція як транснаціональне явище зачіпає державні структури всіх країн світу. Профілактика та викорінення корупції в органах влади - це обов'язок кожної сучасної демократичної правової держави. В умовах загальної глобалізації перед кожною державою і в цілому світовою спільнотою стоїть завдання консолідації зусиль з протидії цьому руйнівному за силою явищу.

Такий підхід обумовлюється і тією обставиною, що тема корупції є однією з найбільш актуальних для суспільства. Протягом всієї історії людства корупція як системне явище супроводжує діяльність державного апарату. У сучасному світі корупція в органах влади породжує серйозні проблеми і загрози для стабільності і безпеки суспільства, підриває демократичні інститути, завдає шкоди сталому розвитку й принципу верховенства права. Як вірно зауважує Е. С. Молдован [1], корупція провокує й поглиблює суспільні кризові явища, підриває імідж України на світовій арені, негативно впливає на мікро- та макроекономічні процеси, перешкоджає налагодженню конструктивного діалогу між владою та громадянськістю, руйнує засади розбудови правової держави та громадянського суспільства.

Стан дослідження. Дослідженню причин, умов, особливостей попередження та засобів протидії різним видам корупційної діяльності на державній службі присвячені наукові праці таких вчених, як: М. Бездольний, М. Корнієнко, Р. Кулаковський, М. Мельник, Є. Невмержицький, І.Печенкін, І. Сервецький, О.Хмара та ін.

Метою статті є визначення в межах правового поля основних напрямів запобігання та протидії корупції на державній службі.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні питання теорії і практики вивчення корупційних явищ, протидії корупції є предметом численних досліджень вчених і практиків в різних галузях права та науки. У наукових джерелах можна зустріти, зокрема, думку, що походження корупції в суспільстві було об'єктивно зумовлене, з одного боку, природним механізмом соціальності людини, з іншого - об'єктивними умовами життєдіяльності первісного суспільства.

В Україні корупція залишається одним з найбільш небезпечних проявів злочинної поведінки в органах державної влади і місцевого самоврядування. У ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» [2] корупція визначається як використання особою, зазначеною у частині першій статті 3 цього Закону, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, зазначеній у частині першій статті 3 цього Закону, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей.

Слід відмітити, що на шляху до викорінення корупції в Україні зроблено чимало кроків:

1) прийнято нове антикорупційне законодавство, низку нормативно-правових актів, спрямованих на запобігання та протидію корупції. Наприклад, прийняття у 2014 році Закону України «Про запобігання корупції» мало закласти системний фундамент для антикорупційних заходів на всіх рівнях організації державного і місцевого управління. Аналогічним чином очікувалось і на дієву систему антикорупційних заходів на державній службі, що закріплена у Законі України «Про державну службу» (2015 р.) [3].

2) ведеться постійний діалог Української держави із світовою спільнотою щодо вироблення ефективних механізмів протидії та подолання корупції;

3) здійснюються наукові дослідження з питань запобігання корупції та боротьби з нею;

4) формується публіцистика антикорупційного характеру [1].

Незважаючи на це, корупція продовжує залишатися однією із нагальних для вирішення проблем українського суспільства. Свідченням цього є те, що Україна й досі посідає (станом на 25.01.2017 р.) 131 місце в рейтингу «Індексу сприйняття корупції» серед 176 можливих, що звичайно не може тішити... [4].

Масштабні кампанії по боротьбі з корупцією призводять лише до локального успіху. Чітко прослідковуються негативні наслідки корупції у вигляді існування тіньової економіки, неефективності державного управління, втрати довіри до влади. Вчені та практичні працівники б'ють на сполох: корупція сьогодні створює реальну загрозу безпеці держави і суспільства. На даний час саме корупція є головною перешкодою на шляху економічного зростання

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
України. Корупційність державних структур і посадових осіб перешкоджає розвитку державного управління, тягне за собою величезні додаткові витрати.

Варто наголосити, що саме державна служба характеризується як одна із найбільш сприятливих сфер для виникнення корупційних ризиків. Форми корупції в системі державної служби дуже різноманітні. До найбільш поширених належать: 1) хабарництво; 2) корупційний лобізм; 3) посередництво; 4) інші прояви корупції. Четверта форма охоплює: (а) влаштування на роботу в підлеглі чи споріднені установи своїх родичів, близьких, знайомих; (б) отримання комісійних від учасників конкурсів, інших процедур закупівель за державні кошти; (в) одержання грошей і подарунків за прискорення вирішення того чи іншого питання; (г) неофіційне спілкування з представниками організацій, які є підконтрольними або знаходяться в договірних відносинах з державною установою; (д) передавання частини отриманих неофіційних винагород своїм безпосереднім керівникам; (е) здійснення підприємницької діяльності через підставних осіб, родичів або близьких; (є) одержання прямо не передбачених законом пільг і привілеїв; (ж) отримання подарунків від клієнтів у святкові дні; (з) неофіційне представництво інтересів третіх осіб [5, с. 37-41].

В умовах широко розповсюдженої державної корупції напрошується зовсім риторичне питання: де взяти службовців зі стійким імунітетом до корупції? Звичайно, на державну службу слід відбирати людей, не схильних до корупції, з твердими моральними принципами. Для цього необхідно побудувати таку систему державної служби, яка буде спрямована на викорінення корупціонерів зсередини і на виховання чесних чиновників. Робота довга і кропітка. У цьому аспекті очевидно, що від правильного і детального врегулювання статусу державних службовців багато в чому залежить успіх антикорупційних заходів. Заздалегідь ознайомивши майбутнього чиновника з умовами його діяльності, наділивши його повноваженнями, за виконання яких він буде нести відповідальність, поряд з визначенням відповідної заробітної плати, законодавство виконує превентивну функцію і створює умови для реалізації (у разі необхідності) репресивних заходів.

Наразі Законом України «Про запобігання корупції» у ст. 65 передбачено, що за вчинення корупційних або пов'язаних з корупцією правопорушень особи, зазначені в частині першій статті 3 цього Закону, притягаються до кримінальної, адміністративної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності у встановленому законом порядку [2]. Необхідно також зауважити, що вчинення таких діянь на державній службі однозначно є підставою для припинення трудових відносин з державним службовцем. Так, відповідно до п. 3 та п. 4 ч. 1 ст. 84 Закону України «Про державну службу» [3] підставами для припинення державної служби у зв'язку із втратою права на державну службу або його обмеженням є:

1. Набрання законної сили рішенням суду щодо притягнення державного службовця до адміністративної відповідальності за корупційне або пов'язане з корупцією правопорушення. Кодекс України про адміністративні правопорушення [6] на законодавчому рівні закріплює види корупційних правопорушень, яким присвячена окрема Глава 13-А «Адміністративні правопорушення, пов'язані з корупцією». До таких, зокрема, можна віднести порушення обмежень щодо сумісництва й суміщення державної служби з іншими видами діяльності; порушення встановлених законом обмежень щодо одержання подарунків; порушення вимог фінансового контролю; порушення вимог щодо повідомлення про конфлікт інтересів; незаконне використання інформації, що стала відома особі у зв'язку з виконанням нею службових повноважень; невжиття заходів щодо протидії корупції тощо.

2. Набрання законної сили обвинувальним вироком суду щодо державного службовця за вчинення умисного злочину та/або встановлення заборони займатися діяльністю, пов'язаною з виконанням функцій держави. Дана підстава охоплює в тому числі й вчинення державним службовцем умисного корупційного злочину. До корупційних злочинів можна віднести злочини, передбачені ст. 191, 262, 308, 312, 313, 320, 357, 410 Кримінального кодексу України у випадку їх вчинення шляхом зловживання службовим становищем, а також злочини, передбачені статтями 210, 354, 364, 364-1, 365-2, 368-369-2 цього

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
Кодексу [7]. Для прикладу, це зловживання повноваженнями особами, які надають публічні послуги; прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою; незаконне збагачення; пропозиція, обіцянка або надання неправомірної вигоди службовій особі; зловживання впливом та ін.

Також як захід запобігання корупції можна розглядати таку підставу припинення державної служби, як наявність відносин прямої підпорядкованості близьких осіб (п. 5 ч. 1 ст. 84 Закону України «Про державну службу»).

Висновки. Як підсумок можна відзначити, що дійсно на сьогоднішній день залишається чимало проблем щодо правозастосування антикорупційного законодавства та реального притягнення посадових осіб до юридичної відповідальності за вчинення корупційних правопорушень (попри те, що чинними нормативними актами передбачені доволі жорсткі санкції за такі діяння). Насправді ж звільнення з роботи, жодні штрафи нікого не лякають, так само як і притягнення до кримінальної відповідальності, оскільки йде повністю кругова порука. Боротися з корупцією можна, посиливши передусім громадський контроль. Побороти усе це можуть зокрема громадські організації, які будуть виносити проблему на загальний огляд, та засоби масової інформації.

Список використаних джерел:

1. Молдован Е. С. Напрями запобігання та протидії корупції на державній службі: морально-ідеологічний аспект [Електронний ресурс] / Е. С. Молдован // Державне управління: теорія та практика. – 2010. – № 2. – Режим доступу: <http://academy.gov.ua/ej/ej12/txts/10mesmia.pdf>.
2. Про запобігання корупції : Закон України від 14.10.2014 р. № 1700-VII // Відомості Верховної Ради України. - 2014 р. - № 49. – Ст. 2056.
3. Про державну службу : Закон України від 10.12.2015 р. № 889-VIII // Відомості Верховної Ради України. - 2016. - № 4. – Ст. 43.
4. «Індекс сприйняття корупції»: Україна зайняла 131 сходинку поряд із Росією та Непалом (інфографіка): веб-сайт інформаційного агентства УНІАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/society/1741121-indeks-spriynyattya-koruptsiji-ukrajina-zaunyala-131-shodinku-razom-iz-rosieyu-ta-nepalom.html>.
5. Корупція в Україні: 2004 рік (погляд з 2009 року) / за ред. М. В. Буроменського, А. В. Сердюка. - Х.: Яшма, 2008. - 224 с.
6. Кодекс України про адміністративні правопорушення : затв. Законом УРСР від 07.12.1984 р. № 8073-X // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1984. – № 51. – Ст. 1122.
7. Кримінальний кодекс України : затв. Законом України від 05.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 25. – Ст. 131.

УДК 343.2/.7

**12.00.07 - адміністративне право і процес;
фінансове право; інформаційне право**

Рибінська А.П.,
*здобувач ДНДІ МВС України,
старший науковий співробітник секретаріату
Вченої ради ДНДІ МВС України*

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ НАЦІОНАЛЬНОЮ ПОЛІЦІЄЮ УКРАЇНИ

У статті досліджено правове регулювання надання адміністративних послуг органами Національної поліції України. Розглянуто окремі аспекти адміністративно-правового статусу сервісних центрів Міністерства внутрішніх справ. Констатовано, що правове регулювання сфери надання адміністративних послуг органами Міністерства внутрішніх справ здійснюється на підзаконному рівні.

Ключові слова: Національна поліція, Міністерство внутрішніх справ, сервісні центри, адміністративні послуги, правове регулювання.

В статье исследовано правовое регулирование предоставления административных услуг органами Национальной полиции Украины. Рассмотрены отдельные аспекты административно-правового статуса сервисных центров Министерства внутренних дел. Констатируется, что правовое регулирование сферы предоставления административных услуг органами Министерства внутренних дел осуществляется на подзаконном уровне.

Ключевые слова: Национальная полиция, Министерство внутренних дел, сервисные центры, административные услуги, правовое регулирование.

The article deals with the legal regulation of the provision of administrative services by the National Police of Ukraine. Some aspects of the administrative-legal status of service centers of the Ministry of Internal Affairs are considered. It is stated that the legal regulation of the sphere of providing administrative services by the bodies of the Ministry of Internal Affairs is carried out at the subordinate level.

Key words: National Police, Ministry of Internal Affairs, service centers, administrative services, legal regulation.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямів адміністративної реформи в Україні слід вважати діяльність щодо удосконалення надання адміністративних послуг. Оскільки запозичення західних практик публічного урядування передбачає не тільки імплементацію та приведення чинного законодавства до стандартів Європейського Союзу, а, перш за все, створення та забезпечення громадянам якісного та ефективного обслуговування органами публічної адміністрації.

На сьогоднішній день, адміністративні послуги надають органи публічної адміністрації як і цивільного так і правоохоронного спрямування. Серед правоохоронних органів, що надають адміністративні послуги вагомим місце, враховуючи широкий спектр функцій та повноважень, посідають органи Національної поліції України, як центрального органу виконавчої влади діяльність якого координується Міністерством внутрішніх справ. Стаття 2 закону «Про Національну поліцію» встановлює основні завдання поліції, що

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
безпосередньо здійснюються шляхом надання поліцейських послуг в залежності від сфер. Проте у відповідному законі відсутні положення, які б розкривали та деталізували саме поліцейські послуги як адміністративні. Тому, **метою** даної статті виступатиме аналіз наявного стану правового регулювання надання адміністративних послуг поліцейськими органами України.

Ступінь опрацювання проблеми. Проблематика надання адміністративних послуг, на сьогодні, досить широко розглядалася у працях вітчизняних вчених таких як Т. Коломоєць, О. Кузьменко, Р. Куйбіда, В. Авер'янов, О. Буханевич, О. Циганов, О. В. Тимощук, А. Школик, М. Тернуцак та інших. Водночас правове регулювання, практика та специфіка надання адміністративних послуг органами Національної поліції України розглядалися фрагментарно у працях С. Шатрави, Д. Йосифовича та інших, а предметом окремого наукового дослідження не виступали.

Виклад основного матеріалу. Адміністративно-правова теорія загалом розглядає поняття «адміністративна послуга» в різних значеннях, в розрізі різновиду публічної послуги, адміністративних відносин або ж в контексті реалізації владних повноважень.

В. Авер'янов, у свій час, адміністративну послугу розумів як публічну послугу, що надається органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими особами, надання якої пов'язане з реалізацією владних повноважень. [1]. На думку, К. Афанасьєва адміністративні послуги – це публічні (тобто державні та муніципальні) послуги, що надаються органами виконавчої влади, виконавчими органами місцевого самоврядування й іншими уповноваженими суб'єктами, і надання яких пов'язане з реалізацією владних повноважень [2, с. 35].

Натомість О. Кузьменко, В. Чорна зазначають, що адміністративні послуги складають сукупність правовідносин, які виникають реалізуючи суб'єктивні права фізичних та юридичних осіб за їх заявами в процесі публічно-владної діяльності адміністративних органів з метою отримання результатів [3, с. 290]. В свою чергу, Г. Писаренко описує адміністративну послугу як правовідносини,

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
що виникають при реалізації суб'єктивних прав фізичної або юридичної особи
(за її заявою) в процесі публічно-владної діяльності адміністративного органу
для отримання певного результату [4, с. 10].

О. Буханевич наголошує, що адміністративна послуга – це публічно-владна діяльність суб'єкта надання адміністративних послуг за зверненням фізичної або юридичної особи, спрямованого на набуття, зміну чи припинення прав, обов'язків та/або задоволення законних інтересів такої особи відповідно до закону, що призводить до певного результату [5].

Отже, на нашу думку, виходячи із вищезазначених трактувань адміністративна послуга, з однієї сторони, є публічною послугою, що передбачає реалізацію владних повноважень органами публічної адміністрації шляхом зверненням фізичної або юридичної особи, відносно набуття, зміни чи припинення прав, обов'язків у порядку визначеному законом. З іншої, адміністративна послуга – це окрема група адміністративних відносин, що реалізують права фізичних та юридичних осіб за зверненням у різних сферах державного управління.

На підтвердження вище-окресленого, пунктом 1. ч.1 ст. 1 закону «Про адміністративні послуги» чітко регламентовано адміністративну послугу, як результат здійснення владних повноважень суб'єктом надання адміністративних послуг за заявою фізичної або юридичної особи, спрямований на набуття, зміну чи припинення прав та/або обов'язків такої особи відповідно до закону [6].

Варто зазначити, що з точки зору правового забезпечення інститут адміністративних послуг в Україні, регламентований законодавчо у положеннях профільного закону «Про адміністративні послуги», яким встановлено загальні засади та гарантії надання адміністративних послуг органами виконавчої влади та місцевого самоврядування. Однак, відповідний закон не містить положень які б детально описували процедури надання адміністративних послуг, і це цілком логічно з огляду на специфіку діяльності та адміністративно-правового статусу, в першу чергу, органів виконавчої влади. Між тим, порядки надання адміністративних послуг та їх переліки, затверджуються на відомчому рівні

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
інформаційними та технологічними картками адміністративних послуг, що
прямо впливає із положень профільного закону.

Аналізуючи ж положення профільного закону стосовно організаційного забезпечення, звернемо увагу на законодавчо-визначені способи надання адміністративних послуг, зокрема на діяльність центрів надання адміністративних послуг, що функціонують за принципом єдиного вікна як робочі органи або відокремлені структурні підрозділу органу публічної адміністрації. Другий спосіб передбачає застосування Єдиного державного веб-порталу адміністративних послуг у якості інформаційного веб-ресурсу, що інтегрується із офіційними веб-порталами адміністративних органів у частині використання електронних сервісів.

Відтак чинним законодавством створене належне правове підґрунття удосконалення діючих практик надання адміністративних послуг органами публічної адміністрації, в тому числі поліцейськими органами.

Щодо визначення адміністративної послуги яка надається поліцейськими органами, на наш погляд, цілком слушним виступатимуть пропозиції С. Шатрави та Л. Іванової. Так, С. Шатрава інтерпретує адміністративну послугу органів внутрішніх справ як результат публічно-владної діяльності органу чи підрозділу Міністерства внутрішніх справ, що відповідно до закону забезпечує юридичне оформлення умов реалізації фізичними та юридичними особами прав, свобод і законних інтересів за їх заявою (видача дозволів (ліцензій), сертифікатів, посвідчень, проведення реєстрації тощо) [7]. Л. Іванова трактує адміністративну послугу в діяльності органів внутрішніх справ як систему здійснення органами чи підрозділами Міністерства внутрішніх справ комплексу різноманітних заходів правового та організаційного характеру, що забезпечують юридичне оформлення дотримання прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб за їх заявою [8].

О. Циганов трактує адміністративну послугу у сфері правоохоронної діяльності як передбачену законом публічно-владну діяльність правоохоронного органу держави, здійснювану за заявою фізичної або юридичної особи щодо

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

створення організаційних умов для реалізації її прав, свобод і законних інтересів та/або виконання покладених на неї законом обов'язків у правоохоронній сфері, шляхом прийняття та документального оформлення відповідного адміністративного акту, який має індивідуальне призначення та зовнішню сферу застосування. При цьому до характерних особливостей адміністративних послуг у сфері правоохорони автор відносить: послуги є одним із різновидів адміністративної діяльності правоохоронних органів; надання цих послуг правоохоронними органами ґрунтується й впливає з правоохоронних функцій; підвищений рівень суспільної небезпечності предметів матеріального світу, пов'язаних із більшістю цих послуг та можливість протиправного використання споживачами цих послуг набутих можливостей; безпосередня залежність безпеки суспільства від прийнятого рішення щодо надання (або відмови у наданні) цих послуг; посилені вимоги контролю за процедурою надання цих послуг та підвищений рівень відповідальності за її порушення; підвищені вимоги до суб'єктів звернення за отриманням цих послуг (а саме до їх правоздатності) [9].

Правове регулювання адміністративних послуг органів поліції здійснюється у низці підзаконних актів, серед яких однією з основних виступає Постанова КМУ «Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання», якою затверджено 32 адміністративні послуги та 12 інших послуг, розмір адміністративного збору (плати) та центральні, територіальні органи, їх структурні підрозділи відповідальні за надання відповідних послуг [10].

Важливу роль у організаційному плані надання адміністративних послуг органами поліції відіграють сервісні центри Міністерства внутрішніх справ, а саме головний, регіональні та територіальні. Головний сервісний центр МВС функціонує як головний міжрегіональний територіальний орган з надання сервісних послуг [11], регіональні сервісні центри МВС діють як територіальні органи МВС, а територіальні сервісні центри виступають у якості їх структурних

Наразі сервісними центрами МВС надаються наступні адміністративні послуги:

- видача посвідчення водія на право керування транспортними засобами;
- видача тимчасового реєстраційного талона на право керування транспортним засобом (за заявою власника або за дорученням);
- видача міжнародного посвідчення водія;
- реєстрація, перереєстрація колісних транспортних засобів з видачею свідоцтва про реєстрацію або його дубліката та номерних знаків, зняття з обліку з видачею облікової картки та номерних знаків для разових поїздок, проведення експертного дослідження транспортних засобів і супровідних документів з видачею експертного висновку;
- оформлення дозволу на видачу документів, транзитних номерних знаків, пов'язаних з придбанням або реалізацією транспортних засобів та кузовів (рам);
- видача свідоцтва про реєстрацію колісних транспортних засобів у зв'язку з його пошкодженням або непридатністю, внесенням змін до реєстраційного документа або для виїзду за кордон;
- видача висновку щодо можливості дублювання (нанесення) ідентифікаційних номерів транспортних засобів;
- підготовка документів та оформлення висновку про подальшу експлуатацію транспортного засобу, який розшукується правоохоронними органами іноземних держав;
- перевірка суб'єктів господарювання щодо відповідності матеріально-технічної бази та документації встановленим вимогам до діяльності, пов'язаної з реалізацією транспортних засобів, з видачею акта (висновку);
- розгляд проектів нормативно-технічної документації щодо погодження, проектів конструкції транспортних засобів в частині дотримання вимог щодо;
- забезпечення безпеки дорожнього руху з видачею свідоцтва про погодження конструкції;

- проведення перевірки відповідності самостійно сконструйованого, конфіскованого транспортного засобу, право власності на який встановлено за рішенням суду, або такого що визнаний в встановленому порядку безхазяйним, або такого, що за правом спадкування перейшов у власність держави або подарований державі власником, вимогам безпеки дорожнього руху, нормам і стандартам з видачею висновку;

- оформлення та видача погодження (висновку) на заміну номерного агрегату транспортного засобу, а також на переобладнання транспортного засобу без заміни номерних агрегатів;

- видача свідоцтва про допуск транспортних засобів до перевезення небезпечних вантажів;

- видача свідоцтва про підготовку уповноваженого з питань безпеки перевезень небезпечних вантажів (із складанням іспитів);

- видача свідоцтва про підготовку водіїв транспортних засобів, що перевозять небезпечні вантажі (із складанням іспитів);

- оформлення та видача дозволу на встановлення і використання на транспортних засобах спеціальних звукових та/або світлових сигнальних пристроїв синього чи жовтого кольору;

- виготовлення макетів індивідуальних номерних знаків транспортних засобів, які виготовляються на замовлення власників транспортних засобів, з видачею номерних знаків;

- відповідальне зберігання номерних знаків транспортних засобів, знятих з обліку для подальшого закріплення за іншими транспортними засобами цього ж власника [13].

Відзначимо, що вичерпна інформація щодо порядків (правового регулювання, суб'єкта, строків, переліку документів) надання кожної з вищеперерахованих послуг міститься у інформаційних та технологічних картках, затверджених наказами МВС.

Слід звернути увагу на те, що сервісні центри МВС крім адміністративних послуг, також надають інші послуги такі як:

- перевірка свідоцтва про реєстрацію авто;
- надання довідки про несудимість;
- здійснення технічного контролю;
- надання витягу з Єдиного державного реєстру МВС;
- оформлення документів для виїзду за кордон;
- переобладнання транспортного засобу в спеціалізованій учбовий;
- організація з оцінки відповідності переобладнаних транспортних засобів [14].

Між тим, сервісні центри МВС надають як і адміністративні так і інші послуги, що загалом охоплюються терміном сервісні. Ще у 2015 році КМУ було внесено до ВРУ законопроект «Про сервісні послуги та сервісні центри Міністерства внутрішніх справ України» [15], у якому сервісна послуга – це результат здійснення центром з надання сервісних послуг повноважень, визначених цим Законом, спрямований на задоволення потреб фізичних та юридичних осіб, які, в свою чергу, включають адміністративні послуги та інші послуги, що надаються центром з надання сервісних послуг. Статтею 10 «Види сервісних послуг та плата за їх надання» відповідного законопроекту передбачено надання 8 адміністративних та 41 інших послуг.

Висновки. Таким чином, правове регулювання сфери надання адміністративних послуг органами Національної поліції та Міністерства внутрішніх справ здійснюється на підзаконному рівні, здебільшого відомчими наказами МВС. Загальний перелік платних послуг, в тому числі адміністративних, які надаються структурними підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції, Державної міграційної служби затверджено постановою КМУ, однак аналогічного систематизованого переліку безоплатних адміністративних послуг не існує.

Поряд з тим, варто відзначити законопроект «Про сервісні послуги та сервісні центри Міністерства внутрішніх справ України», як такий, що ввів розмежування сервісних послуг поліції на адміністративні та інші.

1. Виконавча влада і адміністративне право. В. Б. Авер'янов. Київ: Видавничий Дім «Ін-Юре», 2002. 668 с.
2. Афанасьєв К.К. Розвиток інституту адміністративних послуг, як умова побудови правової держави. Юридична Україна. 2011. № 3. С. 32–39.
3. Курс адміністративного права України. Підручник. В. К. Колпаков, О. В. Кузьменко, І. Д. Пастух, В. Д. Сущенко та інші. 2-ге видання. Київ: Юрінком Інтер, 2013. 872 с.
4. Писаренко Г.М. Адміністративні послуги в Україні: організаційно-правові аспекти : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2006. 22 с.
5. Буханевич О. М. Щодо поняття «адміністративна послуга» URL: http://univer.km.ua/doc/tezy2018/Bukhanevych_O_M.pdf
6. Про адміністративні послуги: Закон України від 06.09.2012 № 5203-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. № 32. Ст. 409.
7. Шатрава С. О. Адміністративні послуги в діяльності органів внутрішніх справ в контексті системи управління якістю. матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Київ. 2009. С. 162–165.
8. Іванова Л. Ю. Адміністративна послуга як правова форма адміністративно-юрисдикційної діяльності органів внутрішніх справ. Адміністративне право і процес. 2013. № 1(3) С. 99-106. URL: <http://applaw.knu.ua/index.php/item/71-administratyvna-posluha-yak-pravova-forma-administratyvno-yurysdyktsiynoyi-diyalnosti-orhaniv-vnutrishnikh-sprav-ivanova-l-yu>
9. Циганов О. Г. Адміністративні послуги у сфері правоохоронної діяльності України : дис. ... докт. юрид. наук : 12.00.07. ДНДІ МВС. Київ, 2018. 587 с.
10. Про затвердження переліку платних послуг, які надаються підрозділами Міністерства внутрішніх справ, Національної поліції та Державної міграційної служби, і розміру плати за їх надання: Постанова Кабінету Міністрів України від 04.06.2007 № 795 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/795-2007-%D0%BF>
11. Про внесення змін до Положення про Головний сервісний центр МВС: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від від 07.11.15 № 1393 (у редакції від 19.05.17 № 401) URL: <http://hsc.gov.ua/wp-content/uploads/2017/06/Plzh-GSTS-19-05-2017-ilovepdf-compressed-4.pdf>
12. Про затвердження Положення про територіальний сервісний центр МВС: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від від 29.12.2015 № 1646 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0156-16>
13. Адміністративні послуги сервісних центрів URL: <https://hsc.gov.ua/poslugi/poslugi-shho-nadayutsya-servisnimi-tsentram/>
14. ПОСЛУГИ URL: <https://hsc.gov.ua/poslugi/>
15. Про сервісні послуги та сервісні центри Міністерства внутрішніх справ України: Проект закону України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=2567&skl=9

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347.7

**12.00.03 - цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право**

*Куліш А.М.,
Заслужений юрист України,
доктор юридичних наук, професор
директор Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету*

*Зінченко Е.О.,
студент-магістрант Навчально-наукового інституту
права Сумського державного університету*

**НАПРЯМИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ЗАХИСТУ ПРАВ
ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ НА ТОРГОВЕЛЬНУ МАРКУ НА
ОСНОВІ ДОСВІДУ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ**

Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів правового регулювання інституту захисту прав інтелектуальної власності на торговельну марку в Україні у порівнянні з деякими іншими країнами. На основі даного аналізу внесено відповідні пропозиції з удосконалення правового регулювання інституту захисту прав інтелектуальної власності на торговельну марку.

Ключові слова: *Європейський Союз, інтелектуальна власність, Світова Організація Торгівлі, нормативно-правові акти, торговельна марка*

Статья посвящена исследованию отдельных аспектов правового регулирования института защиты прав интеллектуальной собственности на торговую марку в Украине по сравнению с некоторыми другими странами. На основе данного анализа внесены соответствующие предложения по совершенствованию правового регулирования института защиты прав интеллектуальной собственности на торговую марку.

Ключевые слова: *Европейский Союз, интеллектуальная собственность, Всемирная Торговая Организация, нормативно-правовые акты, торговая марка*

The article is devoted to the study of certain aspects of the legal regulation of the Intellectual Property Rights Institute for the trademark in Ukraine in comparison with some other countries. On the basis of this analysis, appropriate proposals have been made to improve the legal regulation of the Institute for the Protection of Intellectual Property Rights for a trademark.

Key-words: *European Union, Intellectual Property, World Trade Organization, legal acts, trademark*

Постановка проблеми. Загальновідомо, що Україна оголосила про намір вступу в ЄС, а отже, виникла потреба в освоєнні вітчизняними підприємцями, компаніями та представниками бізнесу власного сегмента на світовому ринку. Проте одразу постало питання про приєднання нашої країни до інтеграційних процесів у сфері права інтелектуальної власності, що потребує дослідження цього питання на теоретичному рівні й удосконалення законодавства України, враховуючи правові механізми, які застосовуються у Європейському Союзі. Крім того, необхідно зазначити, що інноваційний сектор спрямований на входження України в єдиний європейський ринок, який заохочує профільні компанії та представників бізнесу до інвестицій в Україну. Оскільки підґрунтям інновації є інтелектуальна власність, актуальності набуває забезпечення ефективного нормативно-правового регулювання правопорядку та кримінально-правової охорони правовідносин у цій сфері.

У зв'язку із цими процесами питанням, що стосуються захисту такого об'єкта права інтелектуальної власності, як торговельна марка, необхідно приділяти особливу увагу, адже торговельна марка є інструментом ведення

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
власного бізнесу, захисту ділової репутації на ринку товарів і послуг, засобом накопичення капіталу [1, с. 255]. З огляду на це захист торговельної марки є досить актуальним питанням, що потребує постійного моніторингу та впровадження все нових і нових шляхів його вдосконалення.

Стан дослідження. Незважаючи на підвищений інтерес до проблеми з боку як учених, так і практиків, тема захисту торговельних марок залишається не повністю розкритою. Дослідники характеризують сутність та поняття торговельних марок, суб'єкти та способи захисту торговельних марок, але на жаль, нині відсутні комплексні розробки щодо напрямків вдосконалення інституту захисту прав інтелектуальної власності на торговельну марку.

Метою статті є дослідження стану сформованості інституту захисту прав інтелектуальної власності на торговельну марку і з огляду на це запропонувати дієві шляхи вдосконалення інституту захисту прав інтелектуальної власності на торговельну марку з врахуванням досвіду зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення ефективного застосування законодавства у сфері охорони об'єктів права інтелектуальної власності зумовлена спрямуванням політичного курсу України на вступ до Європейського Союзу та до Світової Організації Торгівлі. Інтеграція України в світовий ринок у системі Світової Організації Торгівлі та приєднання до Генеральної Угоди з тарифів і торгівлі, що є комплексом міжнародних договорів у системі Світової Організації Торгівлі, зумовлюють необхідність приведення національного законодавства у відповідність до стандартів і норм, що містять наведені міжнародні договори. Належна охорона прав інтелектуальної власності на комерційні позначення визнається в усьому світі невід'ємним елементом ринкових відносин.

Законодавство України у сфері інтелектуальної власності складається із законів України у сфері промислової власності (сім законів), авторського права й суміжних прав (три закони) і 60 міжнародних договорів й угод, що ратифіковані Верховною Радою України.

З моменту прийняття у 1993 році Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» розпочався процес розробки та удосконалення нормативно-правової бази у сфері охорони прав на торговельні марки. Національне законодавство України у сфері торговельних марок хоча й відповідає міжнародним нормам та законодавству Європейського Союзу, однак для його приведення у повну відповідність до міжнародних норм та вимог законодавства Європейського Співтовариства слід широко запозичувати позитивний зарубіжний досвід.

Чинному законодавству України з охорони прав на торговельні марки властива як наявність значних прогалин, так і колізій різних правових норм, які містяться у Законі України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», Митному кодексі України, Господарському кодексі України, Цивільному кодексі України, Кримінальному кодексі України, Кодексі України про адміністративні правопорушення та ін. Ці та інші недоліки не одержали належної наукової оцінки та відповідних рекомендацій щодо їх усунення, а рівень дослідження цієї проблеми у законодавстві України є недостатнім.

Так у п. 2 ст. 2 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» зазначено, що на вимогу власника свідоцтва порушення його права повинно бути припинено, а порушник зобов'язаний відшкодувати власнику свідоцтва завдані збитки. Проте у статті не наведено переліку дій, які призводять до порушення прав на торговельні марки, натомість визначено, що порушення прав власника свідоцтва є посяганням на права, перелік яких міститься в ст. 16 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг». На нашу думку, в зазначеному Законі необхідно закріпити те, які дії вважаються порушенням прав на торговельну марку. Адже слід поступово приводити норми вітчизняного законодавства у відповідність із міжнародними стандартами стосовно торговельних марок. Наприклад, у законодавствах багатьох розвинутих держав визначено, які саме дії призводять до порушення прав на торговельну марку.

Заслуговує на увагу норма про порушення прав на знак, яка закріплена у Законі США про товарні знаки (U.S. Trademark Law Federal Statutes). Пунктом (1) § 32 (15 U.S.C. § 1114) розділу VI цього Закону передбачено, що будь-яка особа, яка без дозволу власника виробляє, копіює або імітує зареєстрований товарний знак і використовує таке виробництво, підробку, копії чи імітації на етикетках, написах, відбитках, упаковці, обгортці, сумках або у зв'язку із продажем, пропозицією продажу, розповсюдженням чи рекламою товарних послуг, або коли таке використання може призвести до помилки, плутанини чи ввести в оману, – може бути притягнута до цивільно-правової відповідальності [3].

Відповідно до Закону Франції про товарні знаки основними видами порушень права на знак визначено такі:

– контрафакція – відтворення чужого знака, зареєстрованого для тотожних або схожих товарів і послуг;

– обманна імітація – схожі відтворення чужого знака, здатні викликати небезпеку переплутати оригінал та імітований знак;

використання товарних знаків без дозволу заінтересованих осіб і використання імітованих знаків;

– обманне маркування – використання особою, яка не має відповідного права, в комерційних цілях справжнього, оригінального знака іншої особи для позначення ним своїх товарів і послуг;

– підміна товарів і послуг – постачання товарів чи пропозиція послуг інших, ніж ті, які були заявлені під зареєстрованим товарним знаком;

– незаконне зберігання контрафактних, обманним шляхом маркованих та імітованих товарних знаків, продаж, уведення в обіг, постачання або пропозиція постачання товарів чи надання послуг, позначених даними товарними знаками [4, с. 241].

Існуючі у Законі України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» правові норми мають прогалини, суперечливі положення та інші неузгодження і потребують удосконалення охорони прав на ТМ. Із вище викладеного, можна

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
сказати , що у спеціальному Законі України про охорону знаків, враховуючи зарубіжний досвід, варто передбачити перелік дій, що призводять до порушення прав власника торговельних марок.

Крім цього можна запропонувати з метою посилення контрольно-наглядової функції держави за дотриманням вимог нормативно-правових актів всіма суб'єктами господарювання у сфері охорони об'єктів інтелектуальної власності створити на базі Державної служби по боротьбі з економічною злочинністю Міністерства внутрішніх справ України і державних інспекторів з питань інтелектуальної власності Державного департаменту інтелектуальної власності – Державної служби з охорони об'єктів інтелектуальної власності, яка повинна бути підпорядкована Міністерству внутрішніх справ України та наділена повноваженнями, передбаченими Законом України «Про Національну поліцію».

Доцільним є і розвиток судової системи у сфері захисту прав інтелектуальної власності на торговельну марку. Наразі даними питаннями займаються суди загальної юрисдикції, але нині йде тенденція до створення спеціалізованого суду у цій сфері. Юристи покладають великі сподівання на діяльність Вищого суду з питань інтелектуальної власності (ІР-суд). Та навряд чи початок роботи цього суду – перспектива найближчого майбутнього.

От чого треба чекати вже незабаром, так це деякої плутанини у звичному розгляді спорів щодо захисту прав інтелектуальної власності, адже зі створенням нового Верховного Суду ліквідуються вищі спеціалізовані суди, які розглядали чимало ІР-спорів. Крім того, не треба забувати про набуття чинності Угодою про асоціацію з Європейським Союзом, яка вносить суттєві зміни у правове регулювання інтелектуальної власності, та про прийняття нових процесуальних «правил гри». Парадигма розгляду «інтелектуальних спорів» – зміниться, підстав сумніватися у цьому вже немає. Але в який бік?

Створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності, очевидно, викликане наявністю ряду проблем в українській судовій системі, які протягом років призводили до низького рівня якості та ефективності судочинства, а в

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
деяких випадках – до недоступності правосуддя. Саме на усунення таких проблем і спрямоване створення цього вищого спеціалізованого суду.

Очікується, що судді новоствореного суду матимуть глибокі знання з права інтелектуальної власності, принаймні більшість із них матимуть значний досвід у вирішенні справ цієї категорії та добре орієнтуватимуться у судовій практиці в цій сфері. Такого ефекту має бути досягнуто завдяки первинному ретельному та чесному відбору, постійному завантаженню цих суддів лише справами у галузі права інтелектуальної власності (чим, до речі, дещо розвантажать суддів у інших судах), постійному підвищенню кваліфікації та участю суддів в освітніх програмах, присвячених питанням права інтелектуальної власності (в тому числі здобуттю суддями вищої освіти у галузі інтелектуальної власності), а також ефективній уніфікації судової практики, яку самі судді цього спеціалізованого суду створюватимуть і якої дотримуватимуться.

У свою чергу, зазначене має призвести до того, що судді швидше та ефективніше розглядатимуть справи цієї категорії і, що, мабуть, найголовніше, має значно скоротитись кількість неправильних по суті судових рішень, а правосуддя у цій галузі має стати передбачуваним. За таких умов будь-яке не обґрунтоване належним чином судове рішення, яке не відповідає уніфікованій судовій практиці, одразу буде помічене у професійній спільноті і йому буде надано відповідну оцінку, у тому числі дисциплінарними органами. Причому будь-які пояснення судді щодо незнання відповідної судової практики чи матеріального права в такій ситуації навряд чи можуть бути сприйняті. Як наслідок, корупційні ризики у цій сфері судочинства мають суттєво знизитись.

Окремо необхідно згадати питання судової експертизи, яка дуже часто призначається у цій категорії справ, а, отримавши висновок судового експерта, суддя зазвичай, глибоко не аналізуючи написане експертом, сприймає висновок експертизи (чи повторної експертизи) як даність та як доказ, що має основне значення у справі. Очікується, що судді новоствореного суду, маючи неабиякий досвід та спеціальну освіту у галузі інтелектуальної власності (яку, у кого немає, можна буде здобути також і після призначення суддею до цього суду), будуть

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
глибоко аналізувати висновки спеціалістів, залучених сторонами, а також
судових експертів, та самостійно доходити правильних висновків з приводу
питань фактів, що потребують спеціальних знань для їх встановлення.

Як показує досвід розвинутих країн, першочергову увагу слід приділити
розробленню всеосяжної національної стратегії в галузі інтелектуальної
власності – стратегії, яка б визначала необхідні правові реформи, окреслювала
обов'язки щодо впровадження необхідних змін, а також розподіляла б ресурси,
достатні для забезпечення ефективного правозастосування.

Національна стратегія інтелектуальної власності є невід'ємною складовою
механізму управління й регулювання відносин інтелектуальної власності

На території країн Співдружності Незалежних Держав подібні стратегії
розвитку інтелектуальної власності вже розроблені та затверджені урядами в
Республіці Білорусь (Стратегія Республіки Білорусь у сфері інтелектуальної
власності на 2012–2020 роки), Киргизькій Республіці (Національна стратегія
розвитку інтелектуальної власності та інновацій у Киргизькій Республіці),
Республіці Молдова (Національна стратегія у сфері інтелектуальної власності до
2020 року), готуються до прийняття в Російській Федерації та Республіці
Азербайджан.

За весь час становлення права інтелектуальної власності в Україні
пропонувалися різноманітні проекти, розроблялися національні й міжнародні
нормативно-правові акти, вводилися і скасовувалися системи реєстрації
наукових відкриттів, проте проблема так і залишається відкритою.

Попередній варіант проекту Національної стратегії розвитку сфери
інтелектуальної власності в Україні був оприлюднений 29 серпня 2014 р.
Державною службою інтелектуальної власності України. Мета стратегії полягає
в забезпеченні найбільш сприятливих умов для розвитку й консолідації правової,
інституціональної та соціальної бази для створення, охорони, захисту,
управління й найбільш повного використання інтелектуального потенціалу нації
як стратегічного ресурсу в системі формування національного багатства

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
України, прискорення інноваційного розвитку та інтеграції України в міжнародний економічний простір.

Враховуючи визначену мету та відповідно до пріоритетних завдань економічного розвитку Української держави сформовані основні стратегічні напрями розвитку сфери інтелектуальної власності в Україні:

- удосконалення нормативної бази в сфері інтелектуальної власності;
- удосконалення механізмів державного управління сферою інтелектуальної власності, подальший розвиток інституційної бази Національної системи інтелектуальної власності;
- розвиток системи стимулювання в сфері інтелектуальної власності;
- удосконалення системи захисту прав інтелектуальної власності, створення ефективних механізмів запобігання та боротьби з контрафакцією й піратством;
- розвиток міжнародного, регіонального і двостороннього співробітництва у сфері інтелектуальної власності й гармонійне інтегрування України в європейський та міжнародний інтелектуальний простір;
- забезпечення високого рівня інтелектуальної безпеки для надійного розвитку й збереження українського інтелектуального потенціалу тощо.

І головне – з метою удосконалення чинного законодавства у сфері захисту прав інтелектуальної власності на торговельну марку необхідно ввести в обіг визначення поняття «захисту прав на торговельну марку», яке ми пропонуємо в наступному вигляді: це сукупність заходів припинення протиправних діянь та притягнення до відповідальності винних осіб, а також відновлення і визнання прав власника, які застосовують суди, митні органи, Антимонопольний комітет України та ін. органи за власною ініціативою або заявою чи скаргою зацікавленої особи чий права на торговельну марку були порушені.

Слід наголосити, що наразі і міжнародна правова охорона торговельних марок також не є досконалою. Серед найбільш поширених проблем цієї охорони можна виділити:

- відсутність єдиних способів оцінки схожості до ступеня змішування, на відміну від звичайних асоціацій, в контексті порушення прав на торговельну марку;

- вироблення критеріїв належного використання торговельної марки з метою збереження прав на марку;

- обсягу охорони загальновідомих торговельних марок у разі використання на несхожих товарах.

В умовах недосконалого законодавчого врегулювання та, доволі млявого реагування держави на прояви недобросовісної конкуренції, найефективнішим способом захисту своєї репутації, здобутків та, зрештою, прибутків від незаконних зазіхань є вчасне їх попередження.

Отже, на підставі вищевикладеного, можна вважати, що система правової охорони торговельних марок в Україні потребує свого подальшого вдосконалення, узгодження вживання різних термінів у законодавстві України на позначення одного і того ж поняття, а саме заміни терміну «знак для товарів та послуг» на «торговельну марку».

Прагнення України приєднатися до Європейського Співтовариства потребує приведення національного законодавства у відповідність з міжнародними стандартами. Тому законодавство у цій сфері потребує оновлення, зокрема шляхом прийняття Закону України «Про внесення змін до законодавства з питань інтелектуальної власності», метою якого є приведення законодавства України у відповідність до вимог законодавчих актів ЄС.

Кажучи про торговельну марку, слід пам'ятати, що в сучасному, швидко змінному світі немає стабільнішої речі, ніж бренд. Торговельна марка переживає століття, долає моря і континенти. Вона забезпечує її власникові перспективу стабільного розвитку, а споживачам дає упевненість в морі різноманітних споживчих товарів. Щоб забезпечити своє майбутнє, необхідно вчасно задуматися про ім'я свого продукту, познайомити з ним покупців і надалі підтримувати діалог між брендом і покупцем за допомогою ефективних рекламних заходів. Найбільш успішні бренди – результат діяльності як великої

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
групи фахівців усередині компанії, так і її партнерів – що спеціалізуються на розробці і просуванні торговельних марок агентств. Бренд, в якому по крупицях зібрані результати діяльності безлічі фахівців в області просування і реклами, приречений на успіх. З часом його цінність тільки росте.

Справжні світові бренди коштують значно більше фондів компаній, що володіють ними. Це – результат всебічного просування марки, здійснюваного агентством в рамках рекламних кампаній для своїх клієнтів. Торговельна марка і просування невід’ємні один від одного. Без наявності активної добре спланованої рекламної кампанії існування самої торговельної марки стає не виправданим. З іншого боку навіть самі масовані рекламні кампанії могли б принести більше результатів якби в їх основі знаходилася торговельна марка того або іншого продукту. Рекламний захід має індивідуальну спрямованість і працює виключно на товар підприємства. У комплексі ж заходів доречно використання всіх відомих видів рекламних комунікацій, але обов’язкова попередня оцінка ефективності їх дії. Залежно від поставленого завдання до кінцевого варіанту кампанії увійдуть далеко не всі можливі і доступні засоби. Це варто враховувати, оскільки розміщення в засобах масової інформації з незрозумілими споживчими аудиторіями і погано вимірною ефективністю, але при цьому вкрай дешевими розцінками на рекламу, перетворюється на викидання грошей на вітер.

Висновки та пропозиції. Отже, в цілому ми пропонуємо такі напрями вдосконалення інституту захисту прав інтелектуальної власності на торговельну марку:

– з метою удосконалення чинного законодавства у сфері захисту прав інтелектуальної власності на торговельну марку необхідно ввести в обіг визначення поняття «захисту прав на торговельну марку», яке буде усталеним та закріпленим у законі;

– з метою виключення різного роду розбіжностей у правовому полі пропонуємо закріпити у Законі України «Про охорону прав на знаки для товарів

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
і послуг» положення про те, які саме дії вважаються порушенням прав на
торговельну марку;

–з метою розвантаження судів загальної юрисдикції справами у сфері
інтелектуальної власності необхідно створити Вищий суд з питань
інтелектуальної власності;

–з метою посилення контрольно-наглядової функції держави за
дотриманням вимог нормативно-правових актів всіма суб'єктами
господарювання у сфері охорони об'єктів інтелектуальної власності створити на
базі Державної служби по боротьбі з економічною злочинністю Міністерства
внутрішніх справ України і державних інспекторів з питань інтелектуальної
власності Державного департаменту інтелектуальної власності – Державної
служби з охорони об'єктів інтелектуальної власності, яка повинна бути
підпорядкована Міністерству внутрішніх справ України та наділена
повноваженнями, передбаченими Законом України «Про Національну поліцію».

Список використаних джерел:

1. Родюкова Є. К. Сучасний підхід до розуміння складових брэнда, які підлягають захисту / Є. К. Родюкова, Д. П. Лотюк // Правова політика в Україні: питання теорії та практики: зб. м-лів міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 жовтня 2014 року): у 2 т. – К.: Національна академія прокуратури України, 2014. – Т. 1. – 342 с. – С. 255–258.
2. Закон України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3689-12>
3. U.S. Trademark Law Federal Statutes [Електронний ресурс]. – Режим доступу:http://www.uspto.gov/trademarks/law/Trademark_Statutes.pdf#page=24&zoom=100,69,609
4. Малиновська Т. М. Цивільно-правовий захист комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок / Т. М. Малиновська // Право і безпека. – 2011. – № 1. – С. 240–242 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Pib_2011_1_54.pdf

УДК 34.037

Вакуленко О.Л.,
кандидат психологічних наук

МІЖДИСЦИПЛІНАРНИЙ ПІДХІД ДО ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ВІДШКОДУВАННЯ МОРАЛЬНИХ СТРАЖДАНЬ

Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних із відшкодуванням моральної шкоди. Особлива увага приділяється міждисциплінарному підходу при вирішенні проблеми відшкодування. Аналізується методика визначення розміру компенсації моральної шкоди.

Ключові слова: моральна шкода, страждання, відшкодування, права людини.

Междисциплинарный подход к решению проблемы возмещения моральных страданий

Статья посвящена исследованию вопросов, связанных с возмещением морального вреда. Особое внимание уделяется междисциплинарному подходу при решении проблемы возмещения. Анализируется методика определения размера компенсации морального вреда.

Ключевые слова: моральный вред, страдания, возмещение, права человека.

Interdisciplinary approach to solving the problem of compensation for moral suffering

The article is devoted to the study of issues related to the compensation of moral damage. Special attention is paid to the multidisciplinary approach when solving the problem of compensation. The method of determining the amount of compensation for moral damage is analyzed.

Key words: *moral damage, suffering, reparation, human rights.*

На сучасному етапі розвитку українського суспільства головним завданням є побудова правової держави, для якої людина має бути головною соціальною цінністю. Це передбачає високий рівень захищеності кожної особистості та верховенство загальнолюдських цінностей. Основним завданням держави повинно стати забезпечення справедливого та ефективного відновлення порушених прав людини, відшкодування заподіяної їй шкоди – як матеріальної, так і моральної.

Як зазначає білоруська дослідниця С.Е. Сорокіна, на пострадянському просторі склалося уявлення про незначущість людського життя, тоді як на Заході ще з 60-х років минулого століття розроблялася «теорія людського капіталу», творці якої отримали Нобелівські премії в галузі економіки у 1979 та 1992 рр. [1, с. 30] Для розвитку людського капіталу потрібні не лише покращення умов життя, охорони здоров'я та освіти (тобто високі інвестиції в людину) – необхідно визначити фінансовий еквівалент заподіяної людському життю шкоди (в тім числі моральної), а відтак і розміри належної компенсації.

У частині 2 ст. 23 Цивільного кодексу України міститься правове регулювання поняття «моральна шкода», наведена загальна характеристика та визначені структурні компоненти моральних страждань особистості. Разом з тим, в Україні відсутній закріплений на державному рівні чіткий механізм визначення та відшкодування моральної шкоди. Варто зазначити, що в методичних рекомендаціях щодо "Відшкодування моральної шкоди», затверджених листом Міністерства юстиції України від 13.05.2004 року № 35-13 / 797 в редакції від 20.09.2013 року, у п. 6.4 вказано, що будь-яка компенсація моральної шкоди не може бути адекватною пережитим стражданням, тому будь-який її розмір буде носити виключно умовний характер.

В українській юриспруденції та суміжних науках майже відсутні теоретичні та прикладні дослідження, присвячені проблемі визначення

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
моральної шкоди. Хоча законодавством України встановлена необхідність її компенсації, однак відсутня регламентована процедура визначення та розрахунку величини моральних страждань. Відсутній єдиний підхід як до якісних характеристик моральних страждань, так і до їх кількісної оцінки.

Вирішенням проблем визначення моральної шкоди активно займаються науковці в РФ. Здебільшого це фахівці у галузі правових наук, тому їхні підходи до трактування даного конструкту носять виключно юридичний характер. Саме на ці дослідження часто посилаються суб'єкти судових процесів, що проходять в Україні.

В юридичній літературі більшість розроблених підходів ставлять за мету визначення єдиного алгоритму підрахунку моральної шкоди. Проаналізуємо найбільш поширені думки стосовно критеріїв оцінки моральної шкоди та методик встановлення грошової компенсації для розрахунку її розмірів, що існують на теренах сусідніх країн.

Так, кандидат юридичних наук А.М. Калініна вважає, що при визначенні розміру компенсації за завдану моральну шкоду необхідно враховувати ряд критеріїв:

- тривалість (стійкість, оборотність), ступінь вираженості, глибину (інтенсивність) страждань;
- ситуацію заподіяння страждань;
- наявність причинно-наслідкового зв'язку між діями заподіювача і стражданнями потерпілого;
- індивідуально-психологічні особливості потерпілого [2, с. 309-311].

Доктор юридичних наук, професор кафедри громадянського і сімейного права МДЮУ М.М. Малєїна стверджує, що для визначення розміру компенсації повинна враховуватися об'єктивна оцінка обставин, які викликали дискомфорт, а не суб'єктивне сприйняття потерпілим певної ситуації. Згідно з її теорією, розмір компенсації повинен зростати з урахуванням кількості обізнаних про дану подію [3, с. 27-29].

На думку кандидата психологічних наук, доцента Саратовської державної академії права А.Л. Южанінової, ступінь моральних страждань повинен оцінюватися виключно через інтенсивність фізичних страждань (важкі, середньої тяжкості, легкі), характер їхніх наслідків (функціональні, органічні, хронічні), та інтенсивність переживань, зумовлених цими чинниками (сильні, помірні, слабкі) [4, с. 14].

Найпростіший спосіб оцінки розміру компенсації завданої моральної шкоди містить методика В.Я. Понаріна – кандидата юридичних наук, що спеціалізується у сфері кримінального судочинства. Автором запропоновано два методи оцінки моральної шкоди: «поденний» і «посанкційний». При використанні першого пропонується брати до уваги кількість днів у році і враховувати частку щомісячного заробітку винуватця, що припадає на один день. «Посанкційний» метод зводиться до встановлення грошової компенсації за завдану моральну шкоду в залежності від розміру санкцій, передбачених статтею Кримінального кодексу, яка застосовується до підсудного [5, с. 63].

Чітку математичну формулу для розрахунку розміру грошової компенсації за нанесену моральну шкоду пропонує старший радник юстиції, заслужений юрист РФ Н.І. Толстіков:

Моральна шкода = МП (в місяцях) x МРОП x КПП x СМС, де

МП - максимальне покарання за вчинений підсудним злочин;

МРОП - мінімальний розмір оплати праці;

КПП - коефіцієнт провини підсудного (покарання, отримане підсудним за вироком суду за вчинений ним злочин);

СМС - ступінь моральних страждань потерпілого, що визначається за шкалою на основі висновку судово-психологічної експертизи:

0 - відсутність будь-яких страждань;

1 - в рамках нормальних переживань;

2 - сильні переживання;

3 - дуже сильні переживання [6, с. 72-75].

Запропонована формула має досить чіткий алгоритм для монетизації моральної шкоди, однак недоліками даної концепції є те, що, по-перше, формула орієнтована на визначення розміру компенсації виключно за кримінальні діяння; по-друге, вона не враховує індивідуальні особливості потерпілого та обставини, значущі для визначення кінцевого розміру компенсації.

Методика визначення розміру компенсації моральної шкоди О.М. Ерделевського є інструментом, що найчастіше використовується в юридичній практиці у більшості країн пострадянського простору. Її формула не вимагає окремої уваги, позаяк є досить відомою та поширеною. Зазначимо лише, що всі її складові компоненти спираються виключно на об'єктивні характеристики (розмір компенсації дійсної моральної шкоди, розмір компенсації презюмованої моральної шкоди, ступінь провини заподіювача шкоди, ступінь провини потерпілого і т.п.) [7, с. 71]. При цьому коефіцієнт індивідуальних особливостей потерпілого не має ґрунтового психологічного обґрунтування, відсутня й методика визначення тяжкості моральних страждань.

У РФ саме на формулу О.М.Ерделевського спираються при обґрунтуванні розміру відшкодування моральної шкоди. Довгий час вона використовувалась і в судовій практиці України. Однак 29.01.2016 року рішенням Координаційної ради з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України методика О.М. Ерделевського була виключена з Реєстру методик. Таким чином, на даний час відсутній будь-який інструментарій, що дає змогу експертам якісно визначати моральну шкоду.

Окрім того, здійснений нами аналіз показує, що більшість підходів до визначення моральної шкоди оперують поняттями юриспруденції, лише частково спираючись на психологічні критерії. В Україні загалом відсутні ґрунтовні дослідження проблеми відшкодування моральної шкоди.

Ми вважаємо за доцільне тлумачити моральну шкоду як міждисциплінарне поняття, що має розглядатися через призму психології та психодіагностики, – тобто з чітким визначенням інтенсивності та глибини моральних страждань, порушення психічного здоров'я особистості та її

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
дезадаптації. Важливим аспектом такого завдання являється феноменологічне
уточнення поняття «моральні страждання». Психологи дотримуються думки, що
моральні страждання – це зміни у психічній діяльності людини, що включають в
себе зміну якості життя, особистісні трансформації та інші негативні для психіки
наслідки, що проявляються в соціально-психологічній дезадаптації людини.

У психологічному трактуванні моральних страждань основне
етимологічне навантаження лежить на понятті «переживання». С.Л. Рубінштейн
визначає переживання як форму активності, що виникає при неможливості
досягнення суб'єктом бажаних життєвих потреб, проявляється у руйнуванні
ідеалів та цінностей, трансформації його внутрішнього світу [8, с. 243-250].

Подальше підтвердження цей постулат знаходить у особистісному
підході до розуміння моральних страждань, розробленому доктором
психологічних наук Ф.Є. Василюком, який в рамках діяльнісної концепції
академіка АПН СРСР О.М. Леонтьєва розглядає переживання як особливу
форму діяльності та спосіб відображення світу [9, с. 46]. На континуумі «індивід-
особистість-індивідуальність» саме особистість є головною детермінантою, що
визначає способи реагування на психотравмуючі ситуації, їхню глибину та
інтенсивність.

Тяжкість переживання психотравмуючої події повністю залежить від
індивідуально-психологічних особливостей людини, якій завдано моральну
шкоду; від її темпераменту, стійкості афективно-вольових процесів, рівня
суб'єктивного контролю, стресостійкості, соціальної адаптованості, способу
реагування на фруструючі події. Детермінантами переживання негативного
емоційного стану є ціннісно-сміслові орієнтири особистості, які зазнали впливу
психотравмуючих подій.

Ф.Є. Василюк виділяє чотири базові психічні феномени, що виникають
при переживанні людиною кризової ситуації: стрес, фрустрація, внутрішньо-
особистісний конфлікт, криза. Вони відрізняються між собою за тривалістю
впливу на особистість та за інтенсивністю патогенних переживань [9, с. 115-124].
Пролонговані в часі, негативні переживання переходять у психологічну кризу, за

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
якої людина не може самотійно повернутися до звичного способу функціонування через невирішені психологічні проблеми, страхи та невпевненість у майбутньому.

При встановленні факту переживання моральних страждань центральне місце у психологічному дослідженні займають негативні зміни психічного стану особистості, що перешкоджають її суб'єктивному благополуччю та психічному здоров'ю.

У психології моральна шкода розуміється як наслідок переживання людиною негативних емоційних реакцій, викликаних психотравмуючою ситуацією, що призвела до зміни усталеного способу життя особистості, її соматичного та психічного здоров'я [10].

Інтенсивні емоційні переживання, викликані психотравмуючою ситуацією, негативно впливають на основні сфери життя людини: міжособистісні стосунки з сім'єю та рідними, професійну діяльність, фізичне самопочуття (психогенні та соматогенні розлади). Як наслідок пережитих потрясінь, виникають конфлікти, втрата працездатності, зниження самооцінки, гострі переживання через завдану матеріальну шкоду, що будуть визначатися як порушення звичного способу життя людини та моральні збитки.

На наше переконання, в Україні на основі міждисциплінарного альянсу має бути розроблений цілісний алгоритм, який би значною мірою спирався на психологічні коефіцієнти (глибину, тяжкість переживань, їхній вплив на фізичне самопочуття, зміну усталеного побуту, способу життя, психосоматичні розлади, спричинені психотравмуючою ситуацією). Доречно також замінити термін «моральна шкода» іншим – «психічна шкода», тому що ідеться про комплекс можливих віддалених наслідків порушеної людської психіки [11].

З урахуванням зазначених психологічних параметрів варто створити інструментарій для компенсації визначеної моральної шкоди. Ми пропонуємо формулу, за якою можна монетизувати завдану шкоду.

Розмір відшкодування моральної шкоди пропонуємо визначати на основі встановлення та підрахунку відповідних коефіцієнтів, які отримаємо за

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
допомогою стандартизованих методик. Кожному коефіцієнту присвоюється
низький, середній або високий рівень психологічного дискомфорту, ступеня
травматичності події та завданої моральної шкоди (за оцінкою фахівця).
Можливим є значення коефіцієнта, що дорівнює нулю, – у разі відсутності змін,
що могли виникнути внаслідок психотравмуючої події. Коефіцієнт патернів
психологічного дискомфорту визначається на основі методики діагностики
психопатологічної симптоматики (SCL-90-R). Визначення патернів
психологічної травматичності події (ПТС) здійснюється на основі однойменної
методики, що спрямована на виявлення симптомів посттравматичного
стресового розладу. Коефіцієнт моральної шкоди визначається фахівцем за
сукупними результатами проведених психодіагностичних процедур. Отже, для
монетизації завданої моральної шкоди спираємося на комплекс дослідницьких
методик: методика дослідження психологічного анамнезу (№ 14.1.07 за реєстром
методик проведення судових експертиз); методика систематизованої фіксації та
квантифікації одиниць психологічного змісту у досліджуваному матеріалі (№
14.1.23 за реєстром методик проведення судових експертиз); методика
Р. Кеттелла (№ 14.1.48 за реєстром методик проведення судових експертиз, з
метою багатofакторного дослідження та оцінки індивідуально-психологічних
особливостей особистості досліджуваного); опитувальник вираженості
психопатологічної симптоматики (Symptom Check List-90-Revised — SCL-90-R, з
метою оцінки патернів психологічних ознак дискомфорту та його ступеню у
широкого кола досліджуваних) Л. Дерогатіса; шкала оцінки травматичності
події (Impact of Event Scale), з метою виявлення симптомів посттравматичного
стресового розладу та оцінки ступеню їх вираженості); методика психологічного
аналізу особистості (авт.: Морозов О.М.).

В результаті виводимо загальну формулу монетизації завданої моральної
шкоди. Розмір відшкодування моральної шкоди визначається на основі
встановлення та підрахунку коефіцієнтів. Коефіцієнти, у свою чергу,
визначаються за допомогою стандартизованих методик, які використовуються у

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017 процесі дослідження. Отже, монетизація моральної шкоди визначається за наступною формулою:

$$M = sm * (d + pts + ex) * k,$$

де **M** – розмір відшкодування моральних збитків, завданої особі;

sm – прожитковий мінімум (станом на період заподіяння моральної шкоди);

d – коефіцієнт патернів психологічного дискомфорту;

pts – коефіцієнт психологічної травматичності події;

ex – коефіцієнт моральної шкоди відповідно до оцінки фахівців;

k – кількість осіб, яким завдана шкода.

Запропонована нами формула, звісно, потребує обговорення у колі фахівців та апробації, що і планується здійснити у подальшому.

Список використаних джерел:

1. Сорокина С.Э. Стоимость жизни человека как интегральный показатель отношения государства к человеческому капиталу / С.Э. Сорокина // Медицинские новости. — 2012. - №11. – С. 30-35.
2. Калинина А.Н. Методические рекомендации по производству судебно-психологической экспертизы по делам о компенсации морального вреда / Калинина А.Н., Шипшин С.С., Бердников Д.В. // Теория и практика судебной экспертизы. – 2010. - № 4. – С. 309–320.
3. Малеина М.Н. Компенсация за неимущественный вред / М.Н. Малеина // Вестник Верховного Суда СССР. – 1991. – № 5. – С. 27 – 29.
4. Южанинова А.Л. Судебно-психологическая экспертиза по делам о компенсации морального вреда / А.Л. Южанинова – Саратов, 2000. – 80 с.
5. Понарин В.Я. Защита имущественных прав личности в уголовном процессе России / В.Я. Понарин – Воронеж, 1994. – 189 с.
6. Толстиков Н.И. Возмещение морального вреда (математика на службе права) / Н.И. Толстиков // Вестник института: преступление, наказание, исправление. – Вологда: Изд-во ВИПЭ ФСИН. – 2008. – № 3. – С. 72.
7. Эрделевский А.М. Компенсация морального вреда в России и за рубежом / А.М. Эрделевский – М., 1997. – 240 с.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии / С.Л. Рубинштейн – Спб.: Издательство «Питер», 2004. – 573 с.
9. Василюк Ф.Е. Психология переживания (анализ преодоления критических ситуаций) / Ф.Е. Василюк. – М.: Из-во Московского ун-та, 1984. – 200 с.
10. Васильев В.Л. Юридическая психология : учебник для вузов / В.Л. Васильев. – 6-е изд., испр. и доп. – СПб.: Издательство «Питер», 2009. – 608 с.
11. Табунщиков А.Т. Компенсация морального вреда: учебно-практическое пособие / А.Т. Табунщиков – М.: Проспект, 2017. – 80 с.

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

УДК: 346.9

12.00.04 – господарське право; господарсько-процесуальне право

*Ракус В.І.,
студентка II курсу ОКР «Магістр»,
юридичний факультет
Київський національний університет
імені Тараса Шевченка*

ПРОБЛЕМА ДОКАЗІВ ТА ДОКАЗУВАННЯ У СФЕРІ ЗАХИСТУ ВІД НЕДОБРОСОВІСНОЇ КОНКУРЕНЦІЇ ВІДПОВІДНО ДО НОВОГО ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Стаття присвячена дослідженню питання доказування у сфері захисту від недобросовісної конкуренції, а саме захисту порушених прав суб'єктів господарювання відповідно до норм чинного Господарського процесуального кодексу України.

Ключові слова: доказування, належність та допустимість доказів, письмові, речові та електронні докази, показання свідків, законодавчі зміни.

Ракус В.И. Проблема доказательств и доказывания в сфере защиты от недобросовестной конкуренции в соответствии с новым хозяйственным процессуальным законодательством

Стаття посвящена исследованию вопроса доказывания в сфере защиты от недобросовестной конкуренции, а именно, - защиты нарушенных прав субъектов

Ключевые слова: доказывания, принадлежность и допустимость доказательств, письменные, вещественные и электронные доказательства, показания свидетелей, законодательные изменения.

Rakus V.I., Problems of evidence and proving in the area of protection against unfair competition in accordance with the new economic procedural law.

The article is devoted to the study of the issue of proof in the field of protection against unfair competition, namely the protection of violated rights of economic entities in accordance with the rules of the current Economic Procedural Code of Ukraine .

Key words: evidence, affiliation and admissibility of evidence, written, substantive and electronic evidence, testimony, legislative changes.

Постановка проблеми. Не зважаючи на бажання кожного із суб'єкта господарювання бути монополістом на ринку, часто конкуренція формується, шляхом створення схожого, але кращого чи дешевшого товару або виходу на ринок нового суб'єкта господарювання - конкурента.

Статтею 1 Закону України «Про захист від недобросовісної конкуренції» передбачено, що недобросовісною конкуренцією є будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у господарській діяльності [1].

Відповідно, питання конкуренції стає надзвичайно актуальним сьогодні, у зв'язку з швидким розвитком різних видів підприємницької діяльності та порушень у цій сфері, з якими необхідно боротися.

15.12.2017 року було прийнято новий, увібравший в себе норми з усього процесуального законодавства, Господарський процесуальний кодекс України [2], в якому суттєвих змін зазнав інститут доказового права, що містить норми, які надаватимуть сторонам та третім особам більше можливостей доведення перед господарським судом тих обставин, на які вони посилаються на підтвердження своїх вимог.

Ступінь розробленості проблеми. Дослідженнями у сфері захисту від недобросовісної конкуренції на сучасному етапі займаються М.О. Малюк, Б. Львов, Н.О. Саніахметова та інші науковці. Однак їхні дослідження відбувались до прийняття чинності нового Господарського процесуального кодексу України, саме тому питання доказування потребує особливої уваги.

Метою статті є аналіз процесу доказування з урахуванням прийнятих змін до приписів господарського законодавства.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день, в Україні питання законодавчого регулювання проявів недобросовісної конкуренції передбачене у Законі України «Про захист від недобросовісної конкуренції» та Господарському кодексі України, нормами яких передбачено, що «недобросовісною конкуренцією є будь-які дії у конкуренції, що суперечать торговим та іншим чесним звичаям у підприємницькій діяльності» [1;3].

Основоположним актом міжнародно-правового регулювання конкурентних відносин є Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року, статтею 10 bis якої передбачено, що Країни Союзу зобов'язані забезпечити громадянам країн, що беруть участь у Союзі, ефективний захист від недобросовісної конкуренції .

Також дана конвенція зазначає, що актом недобросовісної конкуренції вважається будь-який акт конкуренції, що суперечить чесним звичаям у промислових і торговельних справах [4].

На думку, Н. О. Саніахметової: «недобросовісна конкуренція – це порушення правил поведінки, які склалися, широко застосовуються у підприємців та визнаються підприємцями як обов'язкові ділові норми, що завдає шкоди відносинам добросовісної конкуренції і свободи у підприємницькій діяльності» [5, с.169].

Я вважаю, що під недобросовісною конкуренцією можна розуміти певний вид активної діяльності одного суб'єкта господарювання, що полягає у висвітленні іншого суб'єкта господарювання - конкурента, у гіршому становищі, ніж перший, шляхом заволодіння ринку споживачів, виготовлення аналогічних товарів тощо, що здійснюється із порушенням торгових та інших чесних звичаїв, що застосовуються у підприємницькій діяльності. Відповідно особа, права якої порушені, буде здійснювати все можливе для поновлення порушеного права та відстоювання свого статусу в підприємницькій діяльності.

Відповідно, першим процедурним моментом захисту порушених прав є

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017 процес обрання форми захисту - юрисдикційної чи неюрисдикційної. Так, наприклад, юрисдикційна форма захисту здійснюється відповідними державними та іншими органами, в свою чергу, неюрисдикційна - самим суб'єктом господарювання за допомогою певних активних дій.

Як правило, найчастіше в сфері захисту від недобросовісної конкуренції застосовується юрисдикційна форма захисту, яка втілюється в життя за допомогою Антимонопольного комітету України.

Згідно з статтею 23 Закону України «Про Антимонопольний комітет України» діяльність щодо виявлення, запобігання та припинення порушень законодавства про захист економічної конкуренції, в тому числі законодавства про захист від недобросовісної конкуренції, проводиться Антимонопольним комітетом України, його органами та посадовими особами з дотриманням процесуальних засад, визначених законодавчими актами України про захист економічної конкуренції [6].

Фактично, ця форма захисту є найбільш поширеною, як зазначає М.О. Малюк, перетворення Антимонопольного комітету України з універсального органу боротьби з монополіями на орган профілактики та попередження монополістичних і конкурентних правопорушень зменшить навантаження на відповідний орган, в той же час, спеціалізовані суди у справах захисту економічної конкуренції та боротьби із зловживаннями монополієм становитимуть зосереджені виключно на здійсненні правосуддя в цій сфері і, тісно співпрацюючи із відповідним органом виконавчої влади, зможуть більш об'єктивно вирішувати спори в сфері захисту конкуренції [7, с.52].

Говорячи про спеціалізовані суди, варто зазначити про новий, передбачений ч.2 ст.20 Господарського процесуального кодексу України суд – Вищий суд з питань інтелектуальної власності, що розглядає справи щодо прав інтелектуальної власності, зокрема:

1) справи у спорах щодо прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок, торговельну марку (знак для товарів і послуг), комерційне найменування та інших прав інтелектуальної власності, в тому числі щодо права попереднього

2) справи у спорах щодо реєстрації, обліку прав інтелектуальної власності, визнання недійсними, продовження дії, дострокового припинення патентів, свідоцтв, інших актів, що посвідчують або на підставі яких виникають такі права, або які порушують такі права чи пов'язані з ними законні інтереси;

3) справи про визнання торговельної марки добре відомою;

4) справи у спорах щодо прав автора та суміжних прав, в тому числі спорах щодо колективного управління майновими правами автора та суміжними правами;

5) справи у спорах щодо укладання, зміни, розірвання і виконання договору щодо розпорядження майновими правами інтелектуальної власності, комерційної концесії;

6) справи у спорах, які виникають із відносин, пов'язаних із захистом від недобросовісної конкуренції, щодо: неправомірного використання позначень або товару іншого виробника; копіювання зовнішнього вигляду виробу; збирання, розголошення та використання комерційної таємниці; оскарження рішень Антимонопольного комітету України із визначених цим пунктом питань.

Оскільки вищезазначений суд ще нестворений, за захистом порушених прав в сфері недобросовісної конкуренції можна звернутися до господарських судів.

Відповідно до п.4 ч.1 статті 20 Господарського процесуального кодексу України до юрисдикції господарських суддів відносяться справи у спорах, що виникають з відносин, пов'язаних із захистом економічної конкуренції, обмеженням монополізму в господарській діяльності, захистом від недобросовісної конкуренції, в тому числі у спорах, пов'язаних з оскарженням рішень Антимонопольного комітету України, а також справи за заявами органів Антимонопольного комітету України з питань, віднесених законом до їх компетенції, крім спорів, які віднесені до юрисдикції Вищого суду з питань інтелектуальної власності [8].

На сучасному етапі, як зазначає Б. Львов: «спостерігається істотне зменшення загальної кількості справ, що розглядаються господарськими судами

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
України. Зазначена тенденція є типовою і щодо господарських справ, пов'язаних із захистом прав на об'єкти інтелектуальної власності. Серед судових справ зазначеної категорії переважну більшість становлять справи за участю органів Антимонопольного комітету України, відповідні рішення яких оскаржуються заінтересованими особами. Проте останнім часом набувають поширення і самостійні звернення суб'єктів господарювання безпосередньо до господарських судів з приводу захисту від недобросовісної конкуренції» [9, с.39].

Подаючи позов до господарського суду, потрібно, перш за все, звертати увагу на норми статей 162, 164, 172 Господарського процесуального кодексу України. Так, наприклад, ч.2 ст.164 вищезазначеного кодексу передбачено, що позивач зобов'язаний додати до позовної заяви всі наявні в нього докази, що підтверджують обставини, на яких ґрунтуються позовні вимоги (якщо подаються письмові чи електронні докази позивач може додати до позовної заяви копії відповідних доказів) [8].

З моменту складання позовної заяви виникає чимало питань щодо доказування в сфері захисту від недобросовісної конкуренції, серед яких:

- Що включає в себе процес доказування?
- Що є доказом?
- Які докази можна вважати належними й допустимими?
- На кому лежить обов'язок збирання доказів?

Перш за все, варто зазначити, що доказуванням є діяльність компетентних учасників процесуальних відносин, що полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів з метою встановлення обставин, що мають значення для правильного вирішення справи.

В свою чергу, відповідно до статті 73 Господарського процесуального кодексу України доказом є будь-які дані, на підставі яких суд встановлює наявність або відсутність обставин (фактів), що обґрунтовують вимоги і заперечення учасників справи, та інших обставин, які мають значення для вирішення справи [8].

Варто зазначити, що суд приймає тільки ті докази, які мають значення для

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
справи. Обставини справи, які відповідно до законодавства повинні бути
підтвержені певними засобами доказування, не можуть підтверджуватись
іншими засобами доказування. Тобто в кожній справі щодо захисту прав
інтелектуальної власності, в тому числі захисту від недобросовісної конкуренції,
слід враховувати вимоги щодо належності та допустимості доказів.

Питання щодо застосування правил про належність та допустимість
вирішується в Постанові ПВГСУ від 26.12.2011 №18 «Про деякі питання
практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами
першої інстанції». Зокрема, відповідно до п.2.5 цієї Постанови будь-які подані
учасниками процесу докази підлягають оцінці судом на предмет належності і
допустимості [10].

Згідно з статтею 76 Господарського процесуального кодексу України,
належними є докази, на підставі яких можна встановити обставини, які входять
в предмет доказування. В свою чергу, статтею 77 Господарського
процесуального кодексу України передбачено, що обставини, які відповідно до
законодавства повинні бути підтвержені певними засобами доказування, не
можуть підтверджуватися іншими засобами доказування [8].

Говорячи про види доказів, важливою є норма статті 1 Закону України «Про
захист економічної конкуренції» в якій під доказами розуміється інформація -
відомості в будь-якій формі й вигляді та збережені на будь-яких носіях (у тому
числі листування, книги, помітки, ілюстрації (карти, діаграми, органіграми,
малюнки, схеми тощо), фотографії, голограми, кіно-, відео-, мікрофільми,
звукові записи, бази даних комп'ютерних систем або повне чи часткове
відтворення їх елементів), пояснення осіб та будь-які інші публічно оголошені
чи документовані відомості [11].

Новим господарським процесуальним законодавством передбачені дещо
інші види доказів, серед яких: письмові, речові і електронні докази; висновки
експертів та показання свідків.

Звичайно, що ні в кого не викликає сумніву, що ж являють собою письмові,
речові докази чи докази у вигляді висновків експертів, однак залишається

Обидва із щойно зазначених видів доказів є новими інститутами доказового права.

Так, відповідно до приписів статті 96 Господарського процесуального кодексу України, під електронними доказами пропонується розуміти інформацію в електронній (цифровій) формі, яка містить дані про обставини, що мають значення для справи, зокрема:

- електронні документи (в тому числі, текстові документи, графічні зображення, плани, фотографії, відео- та звукозаписи тощо);
- веб-сайти (сторінки);
- текстові, мультимедійні та голосові повідомлення;
- метадані, бази даних й інші дані в електронній формі.

При цьому, такі дані можуть зберігатись, зокрема, на портативних пристроях (картах пам'яті, мобільних телефонах та ін.), серверах, системах резервного копіювання, інших місцях збереження даних в електронній формі (в тому числі в мережі Інтернет). Також відповідною нормою передбачено, що електронні докази подаються в оригіналі або в електронній копії, засвідченій електронним цифровим підписом, прирівняним до власноручного підпису відповідно до Закону України «Про електронний цифровий підпис» [8].

Варто зазначити, що одним із проблемних моментів доказування за допомогою електронних доказів, які як правило, містяться у мережі Інтернет, як наприклад у випадках вчинення порушень у сфері захисту від недобросовісної конкуренції шляхом розміщення недобросовісної реклами або інформації, що вводить в оману тощо, є:

- фіксація
- збереження самих доказів;
- їх оцінка.

Оскільки доказування у мережі Інтернет полягає у «скороминучості» та видозміні інформації у будь-який момент часу, як правило, коли відповідач - особа, яка порушила право позивача, дізнається про відкриття провадження у

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
справі, в більшості, випадків остання видаляє, видозмінює або відредаговує
інформацію, яка була розповсюджена на веб-сайтах мережі Інтернет.

Тобто, фактично, однією із найбільш ключових проблем доказування є
неможливість вчасного або в повному розмірі закріплення інформації,
розміщеної в мережі Інтернет.

Відтак, на практиці існують декілька способів закріплення фактів, як засобів
доказування, в мережі Інтернет, серед яких:

- 1) роздруківка сторінки веб-сайту в мережі Інтернет;
- 2) отримання нотаріального посвідчення веб-сторінок в мережі Інтернет;
- 3) проведення огляду доказів судом як процесуальна дія;
- 4) надання в суд висновку експерта;
- 5) акт огляду веб-сайту з додатком фотографій сайту, який здійснено
адвокатом [12].

Я вважаю, що вищезазначені способи є доволі сумнівними, тому суд на
власний розсуд повинен буде визначати чи брати до уваги ці докази чи ні.

Щодо показань свідків варто зазначити, що стаття 87 Господарського
процесуального кодексу України передбачає, що показання свідка - це
повідомлення про відомі йому обставини, які мають значення для справи. Не є
доказом показання свідка, який не може назвати джерела своєї обізнаності щодо
певної обставини або які ґрунтуються на повідомленнях інших осіб. На підставі
показань свідків не можуть встановлюватися обставини (факти), які відповідно
до законодавства або звичаїв ділового обороту відображаються (обліковуються)
у відповідних документах. Законом можуть бути визначені інші обставини, які
не можуть встановлюватися на підставі показань свідків. Сторони, треті особи та
їх представники за їхньою згодою, в тому числі за власною ініціативою, якщо
інше не встановлено цим Кодексом, можуть бути допитані як свідки про відомі
їм обставини, що мають значення для справи. Показання свідка, що ґрунтуються
на повідомленнях інших осіб, не беруться судом до уваги.

Згідно ч.1 ст.66 Господарського процесуального кодексу України свідком
може бути будь-яка дієздатна фізична особа, якій відомі будь-які обставини, що

Знову ж таки на практиці виникає безліч питань, як наприклад: питання достовірності показань свідків, чи не будуть зловживати сторони або маніпулювати свідком, що в сучасних реаліях є ймовірним, затягувати розгляд справи тощо.

Не зважаючи на всі знаки питань щодо нових інститутів доказового права, можна з впевненістю зазначити, що зміни до господарського процесуального законодавства, внесені Законом України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017 р. №2147-VIII [2], стали неймовірно великим кроком на шляху удосконалення судового процесу під час вирішення господарських спорів.

При цьому, запровадження нових інститутів засобів доказування є якісною новелою, оскільки у сторін в процесі захисту порушених прав від недобросовісної конкуренції з'являється більше способів захисту цих прав, натомість суд матиме доступ до значно ширшої необхідної та достатньої доказової бази для здійснення її оцінки та прийняття об'єктивного і справедливого рішення у справі.

Підсумовуючи вищезазначене, можна зробити висновок про те, що процедура доказування у сфері захисту від недобросовісної конкуренції впевнено крокує уперед, особливо після внесенням змін до Господарського процесуального кодексу України, і це створює більше можливостей для захисту порушених прав від недобросовісної конкуренції.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про захист від недобросовісної конкуренції» від 07.06.1996// Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 03.09.1996 – 1996 р. – № 36. – Ст. 164.
2. Закон України «Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів» від 03.10.2017р. №2147-VIII // Урядовий кур'єр. Офіційне видання від 07.12.2017 р. - № 231.
3. Господарський кодекс України від 16.01.2003 //Офіційний вісник України офіційне видання від 28.03.2003р. – № 11. – С. 303, ст. 462, код акта 24635/2003.
4. Паризька конвенція про охорону промислової власності від 20 березня 1883 року від

- «ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
25.12.1996 //Зібрання чинних міжнародних договорів України. – 1990. – № 1. – С. 320.
5. Саниахметова Н.А. Правовая защита конкуренции в предпринимательстве Украины / Н.А. Саниахметова. - О.: АО «Бахва» - 1998. – С. 169.
  6. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 26.11.1993 //Відомості Верховної Ради України офіційне видання від 14.12.1993 -1993р. – № 50. Ст. 472
  7. Малюк М.О. Актуальні проблеми діяльності антимонопольного комітету України //Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Вип. 33. – Том 2. 2015. – С. 47-53.
  8. Господарський процесуальний кодекс України від 06.11.1991 // Відомості Верховної Ради України. Офіційне видання від 11.02.1992 - 1992р. - № 6. – Ст. 56
  9. Львов Б. Деякі питання судового розгляду господарських справ, пов'язаних з недобросовісною конкуренцією //Слово Національної школи суддів України- Господарське право і процес. – № 2 (3). – 2013. – С. 39-47;
  10. Постанова Пленуму Вищого Господарського суду України «Про деякі питання практики застосування Господарського процесуального кодексу України судами першої інстанції» від 26.12.2011 №18 // Вісник господарського судочинства від 01.2012-2012р., № 1. – С. 27.
  11. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. // Урядовий кур'єр. Офіційне видання від 21.03.2001-№ 50
  12. Лещенко А. В. Проблеми допустимості доказів, отриманих в мережі Інтернет [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://andrew-pj.livejournal.com/21489.html>.

МІЖНАРОДНЕ ПУБЛІЧНЕ ПРАВО. ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО

УДК 551.583:339.5

*Орехов С.М.,
докторант Інституту законодавства
Верховної Ради України,
кандидат юридичних наук*

**СПЕЦІАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ З
ОХОРОНИ ДОВКІЛЛЯ**

Постановка проблематики. Політика в галузі довкілля, будучи формально й інституційно оформленою від початку 70-х рр., виділяється в один із пріоритетних напрямків діяльності ЄС. У 1998 р. було проголошено завдання щодо включення питань охорони і захисту довкілля в усі напрями політики ЄС. Сьогодні екологічна діяльність ЄС здійснюється на основі екологічної компетенції та принципів, що визначені в Договорі про функціонування ЄС та інших актів Європейського Парламенту і Ради.

Метою статті є виокремлення із загального масиву норм права ЄС спеціальних принципів з охорони та захисту довкілля, визначення їх поняття та ознак.

Виклад основного матеріалу. Важливим завданням є створення фундаментальної основи для формування наукових засад ефективного державного управління сферою охорони довкілля, раціонального використання й відтворення природно-ресурсного потенціалу, формування не лише економічних але й екологічних передумов для переходу на засади

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
ресурсоефективного управління і сталого розвитку економіки з урахування
вимог сучасного екологічного законодавства. Саме принципи є основою
правової системи не лише ЄС а й інших міжнародних організацій, та в широкому
розумінні є основою будь-якої правової системи демократичної країни.

Спеціальні принципи права ЄС покликані досягти високого рівня захисту
проголошених цінностей Співтовариства та спрямовані на реалізацію його цілей.
Спеціальні принципи європейського права з докiлля щодо досягнення високого
рівня захисту та спрямовані на реалізацію ЄС. Такі принципи застосовуються до
всiх питань, що регулюються європейським правом з охорони докiлля.

В. Буткевич визначив, що спеціальними принципами міжнародного права
навколишнього середовища є: 1) принцип не заподiювання шкоди
навколишньому середовищу інших держав і районiв, які перебувають за межами
національної юрисдикції, 2) принцип захисту навколишнього середовища, 3)
принцип, який закрiплює право людини на свободу, рівність і
належні умови життя, на навколишнє середовище такої якості, що дає
можливість жити гiдно і благополучно [1, с. 516-517].

В рішенні у справі «Safety High-Tech» Суд ЄС зазначив, що цілі та
принципи екологічної політики ЄС, зазначені в ст. 174 Договору про ЄС (нині ст.
191 Договору про функціонування ЄС), мають нормативне значення [2, р. 21].
Вiдповiдно до них проводиться тлумачення нормативних актів ЄС в сфері
захисту навколишнього середовища. Так, п. 2 ст. 191 Договору про
функціонування ЄС визначає принципи, на яких базується екологічна політика
ЄС: принцип запобiгання та обережності (перестороги); принцип усунення
шкоди навколишньому середовищу шляхом звернення, насамперед, до його
джерела; принцип «забруднювач платить».

Таким чином, можна дійти висновку, що судові установи з розгляду
екологічних спорiв сприяли кодифікації окремих норм і принципiв, зокрема й в
праві ЄС з охорони і захисту докiлля. Саме через судові рішення можна
визначити реальну ефективність введених норм та виявити прогалини в праві та
застосування, в такому випадку, принципiв права.

Сьогодні одним з основних спеціальних принципів екологічного права ЄС закріпленим в п. 2 ст. 191 Договору про функціонування ЄС та передбачає принцип «забруднювач платить». Саме цей принцип є одним з ключових принципів екологічного права ЄС останніх років. Цей принцип був впроваджений в дію у 1987 р. Даний принцип покликаний бути керівним при використанні економічних інструментів в екологічній політиці. Він згадується в більшості директив та регламентів ЄС. Основу принципу «забруднювач платить» становить запобігання, зниження та за можливості ліквідація наслідків забруднення та шкоди, що була нанесена довкіллю, максимальне відшкодуванні витрат з ліквідації екологічно шкідливих наслідків забруднювачем [3].

Основним документом, в якому розкривається зміст принципу «забруднювач сплачує», є Рекомендації Ради, що містять правила застосування цього принципу. Крім того, документ зазначає, що відповідно до принципу «забруднювач платить» стандарти є основним інструментом діяльності органів влади щодо уникнення забруднення. Погоджуючись з цією тезою, констатуємо, що цей інструмент має важливе значення й для екологічного регулювання у сфері виробництва [4, р.4].

Принцип «забруднювач платить» можна характеризувати як економічний принцип та найбільш результативний спосіб залучення витрат для попередження забруднення та контролю в окремих державах-членах.

За своїм правовим характером принцип має за мету мотивувати зменшення шкідливого впливу на довкілля та сприяти розробці технологій, спрямованих на зменшення техногенного навантаження на довкілля. Слід зазначити, що даний принцип є не лише санкцією але й спеціальним міжнародним екологічним стандартом. В зв'язку з цим однією з обов'язкових умов діяльності підприємств, установ та організацій, що здійснюють діяльність, яка може бути небезпечною для довкілля стало використання сучасних технологій, інвестування у процес виробництва, обов'язкове страхування на випадок витіку відходів у навколишнє середовище або іншого забруднення довкілля, нанесення шкоди місцям існування дикої флори та фауни.

Так, окрім використання штрафів, принцип працює й при введенні екологічних стандартів. Компанії, яким доводиться відповідати прийнятим стандартам, починають застосовувати найкращі існуючі технології та інвестувати у свій виробничий процес, роблячи його менш небезпечним для навколишнього середовища [5, с. 786]. Роль ЄС при застосуванні даного принципу – прослідкувати, за допомогою екологічних податків, штрафів, стандартів та (чи) системи судової екологічної відповідальності, щоб саме ті, хто забруднює навколишнє середовище, відшкодували заподіяну шкоду.

Наступним спеціальним принципом екологічного права ЄС є принцип запобігання та обережності. Даний принцип був введений Маастрицьким договором і передбачає, що якщо існує підозра, що визначені дії можуть мати негативний вплив на довкілля, то краще не вчиняти даних дій зовсім, ніж чекати, поки наукові дослідження доведуть причинний зв'язок між даними діями та негативними наслідками [4].

Заходи охорони в рамках цього принципу мають запроваджуватись у випадку обґрунтованої підозри, що певні дії матимуть певний результат, що заподіє шкоду довкіллю, навіть без науково обґрунтованого доказу наявності казуального зв'язку. Профілактика ризиків, загроз на відміну від запобігання небезпеки, що загрожує довкіллю, починається до їх виникнення і перетворюється на контроль ризиків. Іншими словами, цей принцип має основою ідею, що превентивних захисних заходів повинно бути вжито якомога більше для зменшення та запобігання ризиків [6, С. 6].

Фактично профілактика ризиків, загрози чи небезпеки, на відмінну від запобігання небезпеки (загрози), починається до їх виникнення й перетікає в контроль ризиків. Цей процес охоплює просторово й тимчасово віддалені небезпеки, а також випадки малої ймовірності або тільки підозри в небезпеці. Загалом цей принцип має основою ідеєю превентивні захисні заходи, що мають вживатися якомога скоріше з метою зменшення та запобігання ризиків [7, р. 56].

Цей принцип знайшов своє підтвердження в справі Pulp Mills, де зазначений принцип визначено як «превентивний принцип, як традиційне

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
правило, яке має своє джерело чи походження на території держави і ставить за мету «діяти з належним зусиллям» [8].

Центральним принципом екологічного права ЄС є принцип сталого розвитку. Він був сформульований Міжнародною Комісією з довкілля та розвитку в доповіді «Наше спільне майбутнє», де вперше сталий розвиток був визначений як такий, що задовольняє потреби сьогодення, але не ставить під загрозу спроможність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби [9. С. 6]. У доповіді було зазначено, що розвиток людської діяльності повинен відбуватися таким чином, щоб забезпечити сталий розвиток у масштабах усієї планети на довготривалу перспективу. Зважаючи на це, сталий розвиток визначається такими параметрами як підтримання загального високого рівня життя, підтримання постійного доступу до природних ресурсів та подолання заподіяння шкоди довкіллю [9, с.54]

Ідея узгодженого управління з взаємопов'язаними сферами – економікою, екологією та соціальними процесами стала основою для вироблення та формулювання принципу сталого розвитку. Так, світове співтовариство визначило концепцію сталого розвитку як стратегію існування планети Земля на 21 ст., відображаючи її основні поняття в Порядку денному на 21 ст. Саме цей документ став базою для Стратегії сталого розвитку ЄС.

Особливе місце в системі правових принципів ЄС відводиться принципу інтеграції питань стосовно довкілля в інші політики ЄС. Цей принцип є комплексним та сприяє перенесенню принципів у сфері довкілля на інші сфери діяльності ЄС. Так, наприклад, принцип сталого розвитку, незважаючи на величезний масив документів, котрі були прийняті на численних форумах зі сталого розвитку та заходів, що безпосередньо здійснюється ЄС, як принцип не визначається, але, є одним із основних завдань діяльності ЄС – побудова суспільства сталого розвитку та своєрідною характеристикою принципу інтеграції.

Специфіка цього принципу полягає в тому, що він стосується не лише питань довкілля, але й інших сфер європейського права, оскільки він

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

використовується у всіх галузях діяльності ЄС. Реалізація цього принципу вимагає включення екологічних питань до всіх ключових сфер політики ЄС [10, с.200]. Тобто інтеграція загальних екологічних положень має відбуватись в такі сфери як сільське господарство, політику розвитку, енергетику, підприємництво, рибальство, торговельні та зовнішні відносини, економічні і фінансові відносини тощо. З метою застосування даного принципу розробляється нове законодавство в конкретних сферах, яке впроваджує вимоги щодо охорони довкілля в різних сферах регулювання, вносяться зміни до вже існуючих нормативно-правових актів, розробляються спеціальні програми і стратегії, готуються звіти, створюються робочі групи та комітети. Наприклад, щодо сфери сільського господарства, то існує необхідність інтеграції екологічних питань у Спільну сільськогосподарську політику ЄС та перетворюється в стале сільське господарство. Саме така стала політика є основою для майбутнього використання природних ресурсів в достатній кількості для майбутніх поколінь. Крім того, саме в сільськогосподарській сфері інтеграції цього принципу екологічної політики забезпечить безпеку продуктів харчування шляхом збереження якості води, повітря та ґрунту, збереження біорізноманіття та ландшафту.

Так, наприклад, принцип сталого розвитку, незважаючи на величезний масив документів, котрі були прийняті на численних форумах зі сталого розвитку, та заходів, що безпосередньо здійснюються ЄС, як принцип не визначається, а є одним із основних завдань діяльності ЄС – побудови суспільства сталого розвитку – та своєрідною характеристикою принципу інтеграції [3].

Принцип найвищої міри можливого рівня захисту виводиться із сукупності норм Договору, зокрема п. 2 ст. 191 Договору про функціонування ЄС визначає, що політика ЄС має за мету досягнення високого рівня охорони довкілля, враховуючи різницю ситуацій у різних регіонах ЄС [3].

Принцип справедливості між поколіннями передбачає, що кожне покоління отримує природу та культурну спадщину від попереднього покоління,

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
а теперішнє покоління охороняє їх для майбутнього. Суть даного принципу не зводиться до зрівняння потреб у природних ресурсах різних поколінь. Ці потреби видозмінюються і розвиваються разом із розвитком економіки та суспільства. Відповідно, змінюється ставлення до різних джерел природних ресурсів і взагалі до природних благ, від паливних до рекреаційних ресурсів. Проте можна і потрібно говорити про екосправедливість між представниками різних поколінь, розуміючи під цим гарантії передачі майбутнім поколінням екосистем планети в стані, спроможному здійснювати найважливіші функції, що не можуть бути змінені штучно створеними техногенними системами.

Серед цілого ряду принципів, притаманних для політики ЄС в сфері охорони і захисту довкілля можна виділити також принцип диференційованої відповідальності. Його суть полягає в тому, що кожен несе свою частку відповідальності за навколишнє середовище і повинно бути досягнуто оптимальне залучення до процесу збереження довкілля всіх народів світу. Даний принцип передбачає також об'єктивне врахування різного ступеня відповідності країн за несприятливі глобальні зміни, що відбуваються в довкіллі.

Його зміст полягає в тому, що кожен несе свою частку відповідальності за довкілля. У зв'язку із цим повинно бути досягнуто оптимальне залучення до процесу збереження довкілля всіх верст населення. Принцип диференційованої відповідальності передбачає об'єктивне врахування різного ступеня відповідності країн за несприятливі глобальні зміни, що відбуваються в довкіллі.

Цей принцип співмірний принципу справедливості між поколіннями. Кожне покоління отримує природу та культурну спадщину від попереднього покоління, а теперішнє покоління охороняє її для майбутнього. Суть принципу справедливості між поколіннями не зводиться до зрівняння потреб у природних ресурсах різних поколінь. Ці потреби видозмінюються й розвиваються разом із розвитком економіки та суспільства. Відтак на сьогоднішнє покоління згідно екологічної політики ЄС покладено обов'язок охороняти довкілля, забезпечити справедливе його використання, запобігання екологічній катастрофі тощо [11, р.301].

Висновки. Таким чином, екологічна політика ЄС будується як на основних принципах охорони довкілля так і допоміжні. Загальні принципи права ЄС побудовані на загальних принципах міжнародного права. Вони знаходять свій вияв не лише в європейському праві але й напряду в національних законодавствах країн-членів ЄС. Не зважаючи на те, що спеціальні принципи екологічного права ЄС знайшли своє відображення в Договорі про функціонування ЄС не означає про їх безумовну ефективність і застосування у більш спеціалізованих нормативних актах. Причиною цього є різноманітні підходи до тлумачення екологічних принципів та їх застосуванням в країнах-членах ЄС.

Список використаних джерел:

1. Буткевич В.Г. Міжнародне право. Основні галузі./ В.Г. Буткевич, В.В. Мицик, О.В. Задорожній. К.:Либідь, 2001.816 с.
  2. Safety Hi-Tech Srl v S. & T. Srl. Reference for a preliminary ruling: Giudice di Pace di Genova – Italy. Regulation (EC) No 3093/94 – Measures to protect the ozone layer – Restrictions on the use of hydrochlorofluorocarbons and halons – Validity // Case C-284/95. – 26 p.,
  3. Договір про функціонування ЄС. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06
  4. Council Recommendation of 3 March 1975 regarding cost allocation and action by public authorities on environmental matters : 75/436/Euratom, ECSC, EEC // Official Journal, L 194, 25/07/1975. 4 p.
  5. Энтин Л.М. Европейское право. Право Европейского Союза и правовое обеспечение защиты прав человека/ Л.М. Энтин. 2-е изд. пересмотр. и доп. М. : Норма, 2007. 960 с.
  6. Олефіренко О. Головні тенденції формування екологічного простору. Науковий вісник «Демократичне врядування». 2011. №6. 1-6 с.
  7. Louka E. Conflicting integration. The environmental law of EU. Intersentia. 2004. 310 p.
  8. Boyle A. Pulp Mills Case: A Commentary/ A. Boyle. 2010. URL: http://www.biiicl.org/files/5167_pulp_mills_case.pdf
  9. Наше общее будущее: Доклад Международной Комиссии по окружающей среде и развитию (МКСОР). М.: Прогресс. 1989. 55 с.
  10. Мікієвич М.М. Європейське право навколишнього середовища. Л.: Львівський національний університет ім. Івана Франка «Екоправо-Львів». 2004. 256 с.
  11. Andersen M. European Environmental Police. The Pioneers. Manchester University Press. 1997. 340 p.
- УДК 341.41**

Осташевський І.О.,
студент 2 курсу магістратури
спеціальність «Міжнародне право»
Київського національного
торгово-економічного університету

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТКУ ІНТЕРПОЛУ

Стаття присвячена аналізу створення і функціонування Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерпол. Проаналізовано правову основу діяльності Інтерполу. Визначено ряд загальних та спеціальних принципів які лежать в основі правового регулювання і діяльності Інтерполу.

Ключові слова: Міжнародна організація кримінальної поліції, Інтерпол, транснаціональна злочинність, міжнародна злочинність, міжнародні організації.

Статья посвящена анализу создания и функционирования Международной организации уголовной полиции – Интерпол. Проанализированы правовую основу деятельности Интерпола. Определено ряд общих и специальных принципов лежащих в основе правового регулирования и деятельности Интерпола.

Ключевые слова: Международная организация уголовной полиции Интерпол, транснациональная преступность, международная преступность, международные организации.

This article analyzes the establishment and functioning of the International Criminal Police Organization – Interpol. Analyzed the legal basis for the activities of Interpol. Defined a number of general and specific principles that underlie the regulation and activity of Interpol.

Keywords: International Criminal Police Organization, Interpol, transnational crime, international crime and international organizations.

Постановка проблеми. Характерною рисою сучасних міжнародних відносин є збільшення кількості складних проблем, які не можуть бути вирішені на двосторонній, або вузькорегіональній основі, і потребують залучення до співпраці більшість країн світу. Однією з таких проблем є «транснаціональна злочинність», яка за словами Генерального секретаря IX Конгресу ООН з відвернення злочинності та поводження із правопорушниками Дж. Джакомелі, створює загрозу для розвитку та безпеки усього міжнародного співтовариства [4].

Значна роль в протидії міжнародній злочинності у світі належить міжнародним правоохоронним організаціям. Вони являють собою об'єднання суверенних держав міжурядового характеру, засновані міждержавними договорами, створені на основі міждержавних угод та мають постійні органи, що наділені міжнародною правосуб'єктністю. Такі організації здійснюють, з дотриманням загальноновизнаних принципів і норм міжнародного права, діяльність щодо забезпечення правового захисту особистості, суспільства, держав і світової спільноти від міжнародних злочинів, злочинів міжнародного характеру, а також транснаціональних злочинів, які зазіхають на внутрішньодержавний правопорядок.

Однією із найвідоміших і найдавніших міжнародних організацій такого роду є Міжнародна організація кримінальної поліції (МОКП – Інтерпол). Доречно з приводу створення Інтерполу висловлюється О.В. Культенко, «...світові процеси глобалізації провокують відсутність сумнівів у необхідності міжнародного поліцейського співробітництва. Тобто нині є звичайною дією міжнародного співробітництва поліцейських сил, що реалізована в організації з аббревіатурою МОКП» [6, с. 137].

Історії розвитку та окремим аспектам діяльності Інтерпол присвячена велика кількість наукових публікацій. Однак вони не в повній мірі розкривають міжнародно-правові основи організації та діяльності Інтерполу. Про це, зокрема, красномовно свідчить той факт, що досі в україномовних джерелах, а також в більшості інформаційних системах фігурує Статут цієї організації в редакції станом на 01.01.1986 р., хоча після цієї дати в Статут, а також в практику діяльності Інтерполу внесені досить суттєві зміни і доповнення [8, с. 72]. Також аналізуючи публікації сьогодення, можемо виявити певні прогалини в питаннях впливу Інтерполу на сучасний розвиток міжнародного співробітництва в боротьбі з міжнародною злочинністю.

Останні дослідження та публікації. Основні засади діяльності Інтерполу та його органів висвітлювались в працях таких науковців, як Я.М. Бельсон, О.В. Культенко, Є.К. Паніотов А.Г. Волеводз, А.С. Мацко, Р.А. Каламкарян, С.М.

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
Мохончук В.С. Радецький. Безпосередньо аналізу історичних та соціально-правових витоків заснування Інтерполу присвячені наукові праці зарубіжних вчених: І. Дайчмана, М. Фунера, Ф. Бреслера.

Метою статті є аналіз історичних аспектів виникнення та розвитку Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу.

Виклад основного матеріалу. Однією з провідних міжнародних структур, діяльність якої стосується боротьби з кримінальною транснаціональною злочинністю, є Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол [9, с. 152]. Як зазначає С. Харламова «...бурхливий розвиток засобів швидкісного сполучення (залізничного, автомобільного, а пізніше і повітряний транспорт) скороти відстані між країнами та континентами. Злочинці почали пересуватися з країни в країну по всьому світу» [13, с. 14]. Тому на сучасному етапі функціонування Інтерпол постає, як форма активного практичного співробітництва держав у протидії міжнародній злочинності, включаючи транснаціональні форми.

Історичні корені міжнародного співробітництва у протидії міжнародній злочинності сягають витоків виникнення держави та права, насамперед це стосується інституту екстрадиції (видачі злочинців). Зокрема існують документальні свідчення того, що здавна існували злочинці, які прагнули уникнути покарання, залишаючи свою країну. Найдавніший з них датується ще 1296 р. до н. е. – це угода, укладена між царем хетів Хаттусілем III та фараоном Рамсесом II, щодо видачі єгипетських втікачів, у поліцейському музеї м. Гамбург (Німеччина) демонструвалося прохання про допомогу в розшуку раба, який вчинив крадіжку та втік до Олександрії, цей документ належить до 145 р. до н. е. Відповідальність за такі злочини, як вбивство, пограбування, крадіжка передбачалися міжнародними договорами Давньої Русі із Візантією

Наприкінці XIX початку XX сторіччя, перед правоохоронними органами усього світу дедалі частіше почало поставати питання розшуку і затримання осіб, які вчинили злочини і переховуються від кримінальної відповідальності за кордоном. Реалії суспільного життя, а саме розвиток економічних, політичних і

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
соціальних зв'язків між державами сприяли інтегруванню злочинності на міжнародний рівень. Саме тоді виникла потреба у створенні міжнародної поліцейської організації для забезпечення належної співпраці правоохоронних органів різних держав у боротьбі проти міжнародної (або транснаціональної) злочинності.

У 1889 р. відбулось установче засідання Міжнародного союзу кримінального права, на порядку денному якого було одним із завдань наукове вивчення злочину його причини та засоби протидії. Учасники констатували появу «міжнародної злочинності» і закликали поліцейських різних країн до узгоджених дій для її подолання. Водночас з'явилися пропозиції підвести під співробітництво поліції постійно діючу, організаційно оформлену базу – спочатку на національному, а потім і міжнародному рівні.

Як вказує А.С. Мацко перший крок, який призвів до створення міжнародної поліції, був зроблений Едвардом Генрі. У 1901 р. він організував у Скотланд-Ярді центральне відділення дактилоскопії і запропонував усім зацікавленим фахівцям взяти участь у вивченні цього нововведення [7, с. 26].

Згодом на міжнародній конференції криміналістів німецькомовних країн, 10 засідання якої відбулося у 1905 р. у Гамбурзі (Німеччина), була спроба поєднати зусилля у боротьбі з міжнародною злочинністю. На засіданні була прийнята резолюція на підтвердження того, що підвищений попит на туризм та закордонні подорожі сприяє появі нових форм міжнародної злочинності. Отже, для її подолання необхідні спільні міжнародні зусилля. Тому планувалось у складі поліцейських підрозділів організувати національні центральні бюро для обміну інформацією про міжнародну злочинність і покращання прямих поліцейських відносин.

Слід зазначити, що в період з 14 по 20 квітня 1914 р. у Монако відбувся найбільш представницький перший Міжнародний конгрес кримінальної поліції, ініціатором якого виступав глава князівства Монако Альберт I. Як зазначає С. Харламова причиною запросити до себе на Лазурний берег представників поліцейських відомств різних країн, стало те що на Лазурному березі у Монте-

Карло було відкрито одне із популярних гральних закладів до якого з'їжджались представники різних країн, у тому числі і шукачі сумнівних пригод, аферисти та шахраї. Враховуючи цей факт Альберт I намагався переконати представників різних країн у необхідності почати спільну боротьбу зі «злочинцями-мандрівниками» [13, с. 14].

На порядок денний конгресу було винесено чотири питання: 1. Уніфікація процедури екстрадиції злочинців. 2. Міжнародна превентивна антропометрія. 3. Створення відділу з обліку міжнародної кримінальної інформації. 4. Розробка заходів щодо прискорення і спрощення арешту злочинців. Представники з 14 країн, в т.ч. представники Міністерства внутрішніх справ Російської Імперії, обговорили питання про координацію діяльності поліцейських органів різних країн у боротьбі зі злочинністю, про можливість діяльності відділу з процедури видачі (екстрадиції) злочинців [1, с. 94]. Але з початком Першої світової війни резолюції надовго були забуті. Протягом цього часу та у перші роки після завершення Першої світової війни у становленні Інтерполу не відбувалось значущих подій.

Наступним етапом становлення Організації, як зазначає А.С. Мацко, був період ініціатив шефа поліції Австрії Йоганна Шобера, який запропонував повернутися до ініціатив створення спеціальної координаційної структури взаємодії поліції в питаннях боротьби з транснаціональною злочинністю [7, с. 27]. Сьомого вересня 1923 р. у Відні (Австрія) відбувся II Міжнародний конгрес кримінальної поліції, представлений всіма континентами, крім Австралії. У ньому взяли участь криміналісти, кримінологи і дипломати Австрії, Бельгії, Греції, Данії, Єгипту, Італії, Латвії, Литви, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Румунії, Сполучених Штатів Америки, Туреччини, Угорщини, Франції, Чехословаччини, Швейцарії і Швеції загалом 138 представників з 20 держав Європи, Азії й Америки [3, с. 115].

Одним із рішенням конгресу було заснування Міжнародної комісії кримінальної поліції (МККП), з її першою офіційною штаб-квартирою у Відні, яка негайно розпочала роботу над програмою своїх дій. Відтоді 7 вересня 1923

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017 р. вважають датою народження Міжнародної організації кримінальної поліції – Інтерполу).

У 1924 р. МККП прийняла резолюцію по п'яти важливим питаннях, що визначили напрямок розвитку Організації: створення інформаційних відділень із збирання фактів прояву міжнародної злочинності; розробка системи доказів і міжнародного розшуку злочинців; організація відділень з ідентифікації осіб на відстані; видання газети міжнародної поліції; створення загальної програми з попередження і виявлення підроблених банкнот і документів.

В березні 1938 р. німецькі війська окупували Австрію, а через 18 місяців розпочалася Друга світова війна. Діяльність МККП було згорнуто. З 1940 р. МККП очолював шеф німецької служби безпеки Гейдріх. Адміністрацію МККП і Міжнародне бюро було переведено з Відня до Берліну. Керівником Міжнародного бюро був Артур Кебе, який був одночасно й керівником кримінальної поліції Німеччини. МККП стала частиною п'ятого відділу РСХА. Контакти з іншими країнами було практично повністю припинено. У січні 1943 р. головою РСХФ було призначено шефа австрійської поліції Кальтенбруннера, який автоматично став президентом МККП. Протягом Другої світової війни не відбулося жодного офіційного конгресу МККП [11, с. 33].

Після закінчення Другої світової війни були зроблені спроби для відновлення МККП так у 1946 р. представники 17 держав у відповідь на заклик уряду Бельгії зустрілися в Брюсселі для відтворення Міжнародної комісії кримінальної поліції. Було прийняте рішення про перенесення її штаб-квартири до Парижа (Франція). 19 країн поновили свою участь у МККП, серед них Бельгія, Великобританія, Греція, Данія, Єгипет, Іран, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Польща, Португалія, Сполучені Штати Америки, Туреччина, Франція, Чехословаччина, Чилі, Швейцарія, Швеція і Югославія. Головний інспектор Міністерства юстиції Бельгії М. Луваж і М. Луне Дукло, голова Французької кримінальної поліції при Міністерстві внутрішніх справ, були обрані відповідно Президентом і Генеральним Секретарем МККП [11, с. 34].

Взамін Статуту 1923 р. було прийнято тимчасові положення про цілі, завдання та принципи діяльності МККП а також уперше запроваджено поняття «Інтерпол» [3, с. 116].

Слід відмітити, що вперше слово «Інтерпол» (так само як і сучасний знак – символ Організації) 1914 р. з'явилося на сторінках «Journal de Monaco» у статті про Перший міжнародний конгрес кримінальної поліції. А з 22 липня 1946 р. використовується як телеграфне позначення адреси штаб-квартири у Парижі.

До середині 1950-х років стає нагальним потреба у вдосконаленні правових основ та організації діяльності МККП. В 1956 р. на 25-й сесії Міжнародної комісії кримінальної поліції був прийнятий Статут, одноголосним рішенням, в якому комісія була перейменована в Міжнародну організацію кримінальної поліції – Інтерпол (скорочено ICPO (МОКП) – Interpol, International Criminal Police Organize). З прийняттям нового Статуту розпочинається нова історія Інтерполу. [12].

В 1966 р. Організація Об'єднаних Націй визнає Інтерпол, як міжнародну організацію, а вже в 1971 р. – міжурядовою організацією. З 1996 р. МОКП бере участь в сесіях Генеральної Асамблеї ООН в якості спостерігача. До складу МОКП входять 190 країн світу. За розміром друга міжнародна міжурядова організація після ООН . Штаб-квартира якої знаходиться в м. Ліон (Франція).

На сьогоднішній день Міжнародна організація кримінальної поліції – міжнародна правоохоронна організація кримінальної поліції, яка забезпечує широку взаємодію всіх органів (установ) кримінальної поліції в рамках існуючого законодавства країни та у дусі Загальної Декларації прав людини, покликана створювати і розвивати установи, які можуть успішно сприяти попередженню кримінальної злочинності і боротьбі з нею [12].

Правову основу діяльності МОКП складають його Статут 1956 р. та Регламент міжнародного поліцейського співробітництва, затверджений резолюцією Генеральної Асамблеї Інтерполу. Статут детально регламентує компетенцію Інтерполу, визначає його цілі, завдання, принципи міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю. Закріплює структурну організацію,

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
яка поступово реформувалася під впливом виконуваних Інтерполом завдань і
тепер відповідає типовій структурі ряду міжнародних організацій.

Правовою основою регулювання та діяльності МОКП є ряд загальних і спеціальних принципів. До загальних принципів основоположного характеру відносяться:

- 1) Принцип поваги і дотримання прав і свобод людини та громадянина;
- 2) Принцип рівності членів організації;
- 3) Принцип поваги державного суверенітету країн-членів;
- 4) Принцип забезпечення невідворотності відповідальності за злочини.

Спеціальні принципи діяльності МОКП полягають в наступному:

1) забезпечення невідворотності відповідальності за вчинене протиправне діяння;

2) участь у співпраці усіх правоохоронних органів, до функцій яких входять попередження, розкриття, розслідування злочинів, розшук злочинців та безвісти зниклих осіб. В даному випадку необхідно відзначити, що при розгляді Інтерполу під кримінальною поліцією слід розуміти не конкретну адміністративну структуру, а функції щодо участі в розкритті та розслідуванні злочинів і розшуку злочинців;

3) співробітництво на національному рівні, що спирається на міцну організаційну основу - національні центральні бюро (далі – НЦБ);

4) чітке визначення особливим державним актом в кожній країні місця НЦБ в загальнодержавному механізмі міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю, обсягу і меж його функціональної компетенції у взаєминах з іншими правоохоронними органами;

5) здійснення співробітництва па основі духу взаємності, обов'язковості виконання надходять від партнерів і генерального секретаріату прохань;

6) здійснення співпраці тільки у справах про загально кримінальних злочинах; можливість відмови в допомозі у справах політичного, релігійного, військового чи расового характеру [5, с. 231].

Підводячи підсумки міжнародно-правовим аспектам виникнення та подальшого становлення МОКП можна стверджувати що серед багатьох міжнародних організацій Інтерпол є однією з таких, процес становлення якої пронизує декілька суперечливих періодів суспільного розвитку в різних державах. Весь період розвитку Інтерполу можна виокремити в певні періоди. Так з 1889 р. до 1914 р. можна вважати періодом оформлення статусу міжнародного утворення на налагодження зв'язків між поліцейськими підрозділами різних країн. Наступний період можна виділити з 1923 р. до 1946 р. який відзначився створенням організаційної структури міждержавного утворення, що реалізувало свій статус як Міжнародна комісія кримінальної поліції, а також прийняттям її Статуту. Ще один період можна виділити з 1946 р. до 1956 р. який характеризується суттєвою зміною принципів і настанов МККП, а також оновленням нормативно-правових засад її функціонування. Період з 1956 р. до 1989 р. можна відзначити прийняттям нового Статуту та офіційним закріпленням назви «Міжнародна організація кримінальної поліції – Інтерпол». З 1989 р. і по теперішній час можна охарактеризувати як активне залучення великої кількості країн пострадянського простору до міжнародної співпраці в боротьбі з міжнародною злочинністю.

На сьогоднішній день відповідно до Статуту Інтерпол не займається діяльністю політичного, військового, релігійного і расового характеру і не втручається в неї. Співробітництво поліцейських органів в межах Інтерполу засновано на діях, що застосовуються цими органами на території своїх країн і у строгій відповідності до їх національних законодавств. Всі країни, що входять до Інтерполу, мають рівні права незалежно від розміру їх фінансових внесків.

Список використаних джерел:

1. Бельсон Я.М. Інтерпол: Прошлое и настоящее / Я. М. Бельсон // Правоведение. – 1980. – № 3. – С. 92–97.
2. Волеводз А.Г. Международные правоохранительные организации: учебное пособие. – М.: Проспект. – 2011. – 340 с.
3. Гайова Г. Правові основи діяльності Інтерполу, його роль і місце в системі органів правопорядку / Г. Гайова // Підприємництво. Господарство. Право. – 2006. – № 5. – С. 114–118.
4. Док. ООН А/CONF. 169/16 12. – May 1995. – Р. 48–52.

5. Каламкарян Р.А. Международное сотрудничество в борьбе с преступностью : учебник для академического бакалавриата. – М.: Юрайт. – 2016. – 349 с.
6. Культенко О.В. Працівники НЦБ Інтерполу в Україні як суб'єкти правоохоронної діяльності, що має ознаки оперативно-розшукової / О. В. Культенко // Право України. – 2009. – № 3. – С. 136–143.
7. Мацко А.С. Становлення Інтерполу в Україні / А. С. Мацко // Економіка. Фінанси. Право. – 1998. – № 9. – С. 25–28.
8. Мохончук С.М. Проблеми юридичної кваліфікації злочинів проти миру та безпеки людства / С. М. Мохончук // Юрист України. – 2011. – № 4(17). – С. 71–76.
9. Паніотов Є.К. Міжнародне співробітництво України у протидії транснаціональній злочинності (теоретичний аспект) // Є.К. Паніотов // Часопис Київського університету права. Український науково-теоретичний часопис. – Київ: Київський університет права НАН України. Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. – 2006. – № 3. С. 150–154.
10. Паніотов Є.К. Правові й організаційно-тактичні основи взаємодії правоохоронних органів каналами Інтерполу // Підприємництво, господарство і право. Щомісячний науково-практичний господарсько-правовий журнал. – Київ: Інститут приватного права і підприємництва АПрН України. – 2008. – № 9. С. 167–170.
11. Радецький В.С. Національне центральне бюро Інтерполу – щит на шляху міжнародної злочинності / В. С. Радецький // Адвокат. – 1997. – № 1. – С. 32–35.
12. Статут Міжнародної організації кримінальної поліції Інтерполу від 13.06.1956 (із змінами) [Електронний ресурс] [міжнародний документ від 13.06.1956 р.]. – Режим доступу: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_142
13. Харламова С. Як виник Інтерпол / С. Харламова // Міліція України. – 2008. – № 3. – С. 14–15.

УДК 341.3:341.6:341.9

Сірець О.О.,
студент міжнародно-правового факультету
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ЩОДО ПИТАННЯ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ДЕРЖАВ ЗА ВЧИНЕННЯ НЕУМИСНИХ ПРОТИПРАВНИХ ДІЙ ПРОТИ ЦИВІЛЬНОЇ АВІАЦІЇ

У цій статті аналізується невирішене питання міжнародного повітряного права стосовно відповідальності держав за неумисні протиправні дії та пропонуються деякі шляхи врегулювання даної проблеми.

Ключові слова: цивільна авіація; акти незаконного втручання; Конвенція про міжнародну цивільну авіацію; Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації.

В этой статье анализируется нерешённый вопрос международного воздушного права об ответственности государств за неумышленные противоправные действия и предлагаются некоторые способы регулирования данной проблемы.

Ключевые слова: гражданская авиация; акты незаконного вмешательства; Конвенция о международной гражданской авиации; Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности гражданской авиации.

In this article, the unsettled question of international air law on a responsibility of states for unintentional unlawful actions is analyzed and some ways to solve this problem are suggested.

Keywords: civil aviation; unlawful interference acts; Convention on International Civil Aviation; Convention for the Suppression of Unlawful Acts against the Safety of Civil Aviation.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день досі не врегульованим залишається питання відповідальності держави чи особи за дії, які призвели до порушення безпеки експлуатації повітряного судна, вчинені без умислу. Існують приклади таких актів незаконного втручання, проте конкретного способу вирішення даної проблеми так і не було запропоновано. Залишається відкритим питання можливості віднесення таких дій до протиправних, а також характер наслідків для винної у скоєнні акту незаконного втручання сторони. Адже, в єдиній сукупності з безпечною експлуатацією повітряного судна існує й безпека кожної особи, що знаходиться на борту авіалайнера.

Мета статті: комплексне узагальнення існуючих норм щодо предмету дослідження та практики держав з цього приводу задля винесення пропозиції щодо нормативного врегулювання даного питання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до статті 1(1)(в) Конвенції про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації (надалі по тексту «Монреальська конвенція 1971 року»), «Будь-яка особа вчиняє злочин, якщо вона незаконно та умисно... руйнує повітряне судно, що знаходиться в експлуатації, або заподіює цьому повітряному судну пошкодження, яке виводить його з ладу або може загрожувати його безпеці під час польоту...» [1]. Як бачимо з даного визначення, злочинними можуть вважатися лише дії, вчинені «...незаконно та умисно...» Проте без відповіді залишається питання стосовно злочинності таких дій, вчинених без умислу.

У випадку вчинення акту незаконного втручання стосовно повітряного судна, що знаходиться в експлуатації певної держави, вчинення даного акту спрямоване саме проти конкретної держави, під розпізнавальним знаком якої знаходиться таке повітряне судно. Ю.М. Малєєв з цього приводу виокремлює три загальновизнані звичаї в міжнародному повітряному праві. Одним із зазначених звичаїв є «збереження державою за межами її території юрисдикції щодо повітряного судна, занесеного до реєстру цієї держави» [2, с. 438-439]. Тобто, винна у вчиненні злочинних дій держава повинна відповідати перш за все саме перед державою/державами, що постраждали від такого акту.

Проте за наявності суб'єктного складу неврегульованим залишається питання відповідальності держав за неумисне вчинення актів незаконного втручання. Як зазначає В. І. Рижий, у міжнародно-правовій практиці міждержавних повітряних сполучень склалися основні галузеві принципи міжнародного права:

а) принцип поваги повного і виключного суверенітету держави над її повітряним простором у межах її території;

б) принцип забезпечення безпеки міжнародної цивільної авіації;

в) принцип свободи польотів у міжнародному повітряному просторі [2, с. 443-444].

На думку Ю.М. Малєєва та В.І. Рижого, за існування договірною закріплення принципу поваги повного і виключного суверенітету держави над її повітряним простором у межах її території та принципу свободи польотів у міжнародному повітряному просторі на часі - питання про визнання загальним принципом міжнародного повітряного права принципу забезпечення безпеки польотів у повітряному просторі [2, с. 446]. Як вважає Ю.М. Малєєв, загальний принцип убезпечення будь-яких польотів у повітряному просторі вже склався, а отже, підлягає закріпленню державами на договірній основі, з урахуванням того, «що всі види польотів у повітряному просторі й окремі види діяльності в ньому взаємно впливають на безпеку один одного» [3, с. 41].

Принцип забезпечення безпеки міжнародної цивільної авіації знайшов своє закріплення у Преамбулі Конвенції про міжнародно цивільну авіацію (надалі по тексту «Чиказька конвенція 1944 року»): «... Уряди, досягнувши згоди стосовно визначених принципів і заходів задля того, щоб міжнародна цивільна авіація могла розвиватися безпечним і впорядкованим чином та щоб міжнародні повітряні сполучення могли встановлюватися на основі рівності можливостей і здійснюватися раціонально та економічно...». Також його було закріплено в підпункті «h» статті 44 Чиказької конвенції 1944 року: «Цілями та задачами Організації (ІКАО) є розробка принципів та методів міжнародної аеронавігації і сприяння плануванню та розвитку міжнародного повітряного транспорту для того, щоб ... сприяти безпеці польотів у міжнародній аеронавігації...» [4].

Також існування даного принципу підтверджується Резолюцією Організації Об'єднаних Націй №927(X) від 14 грудня 1955 року, у якій «Генеральна Асамблея ... звертається до всіх держав із закликом вжити необхідних заходів задля уникнення подібних інцидентів...» [5]. Проте принцип залишився без підкріплення конкретною санкцією стосовно держави за ненавмисне вчинення нею дій, передбачених статтею 1(1)(в) Монреальської конвенції 1971 року[1].

Із одного боку, дані дії мають залишатися безкарними для держави, що вчинила акт незаконного втручання, відповідно до загального принципу *nullum crimen sine lege* через відсутність закріплення норми про злочинний характер таких дій. З іншого боку, держава повинна нести відповідальність за такі дії у відповідності до принципу забезпечення безпеки міжнародної цивільної авіації.

В історії існують приклади таких актів незаконного втручання. Зокрема це, збитий 21 лютого 1973 року над Синайським півостровом ізраїльськими військово-повітряними силами лівійський цивільний літак. Ізраїль не визнав своєї провини, однак родинам загиблих та постраждалих було виплачено компенсації. [6]

Ще один приклад, це збиття 1 вересня 1983 року південнокорейського Боїнга 747 над Сахаліном силами радянських військово-повітряних сил. Міжнародне співтовариство, зокрема Сполучені Штати, одноголосно заявляли про «умисне вчинення агресивних дій стосовно цивільного повітряного судна». Радянська сторона не визнала свою вину в цьому випадку, керуючись нормою статті 9(а) Чиказької конвенції 1944 року, зазначаючи, що території Камчатки та Сахаліну є забороненими зонами для польотів, а також нормою статті 4 цієї ж Конвенції, зазначаючи, що Сполучені Штати цілеспрямовано використовували цивільний лайнер для фотографування секретних об'єктів Радянського Союзу [7]. Справу не було передано на розгляд до Міжнародного суду, проте Радянський Союз усе ж таки виплатив у добровільному порядку компенсації за позовами сімей постраждалих від авіакатастрофи.

Наступний приклад – це катастрофа іранського цивільного авіалайнера А300 над Перською затокою 3 липня 1988 року внаслідок ненавмисних дій із боку екіпажу крейсера «Vincennes». Сполучені Штати не визнали свою провину в учиненому їхніми військовиками. Проте, президент Рональд Рейган запропонував на добровільній основі виплатити компенсації сім'ям загиблих. Справу було передано до Міжнародного суду за ініціативою Ірану, проте вже в 1996 році сторони погодилися на мирне врегулювання конфлікту, а США

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
погодилися на збільшену компенсацію сім'ям загиблих, проте без визнання своєї
провини [8].

До випадків відповідальності держав за неумисне вчинення актів незаконного втручання також можна віднести й вибух цивільного повітряного лайнера Boeing 747-121 над Локербі, Шотландія. Лівія, яку було звинувачено в даному теракті, відмовилася визнавати власну провину, при цьому виплативши компенсації родинам загиблих [9].

Україна також має досвід вчинення неумисних протиправних дій щодо цивільної авіації. Мова йде про збиття цивільного літака Ту-154М над Кримським півостровом під час спільних російсько-українських воєнних навчань. Україна не визнала своєї відповідальності за скоєне, проте виплатила компенсації родинам загиблих [10].

Зважаючи на наведене вище, можна зробити висновок, що держави не визнають власну провину за скоєння актів незаконного втручання, наводячи різні аргументи, зокрема такі як очевидне захоплення авіалайнерами терористами, тощо. Однак, незважаючи на це, в усіх випадках держави виплачували сім'ям загиблих відповідні грошові компенсації.

Усе це вказує на вже сформовану практику взаємин держав, за яких одна з них за ненавмисне скоєння акту незаконного втручання у експлуатацію цивільного повітряного судна несе матеріальну відповідальність перед родинами загиблих. Проте ця норма залишається звичаєвою, наявність якої ще доводити.

Зважаючи на це, вбачається потреба закріплення на рівні договору, що, з одного боку, позбавить необхідності доведення її існування, а з іншого боку – зробить правомірними вимоги постраждалої сторони щодо отримання компенсацій від держави, яка вчинила акт незаконного втручання.

Треба також зазначити, що відповідальність за вчинення актів незаконного втручання в експлуатацію цивільних авіалайнерів мають нести й пілоти цивільних повітряних суден. Відповідно до примітки до пункту 3.8.1 Додатку №2 до Чиказької конвенції «Правила польотів», «Визнаючи той факт, що правильне використання та розуміння цивільними та військовими повітряними суднами в

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

усьому світі будь-яких візуальних сигналів, використовуваних у випадках перехвату, який необхідно здійснювати тільки в якості крайньої міри, мають важливе значення для безпеки виконання польотів, Рада Міжнародної організації цивільної авіації при затвердженні візуальних сигналів, які знаходяться в додаванні 1 до даного Додатку, звернувся до Договірних держав із нагальним проханням про те, щоб їхні державні повітряні судна суворо притримувалися цих візуальних сигналів. Так як перехвати цивільних повітряних суден є в усіх випадках потенційно небезпечними, Рада також сформувала спеціальні рекомендації, і Договірні держави наполегливо закликаються одноманітно застосовувати дані рекомендації. Зазначені спеціальні рекомендації містяться в додатку А»[11, с. 31]. Тобто, якщо брати до уваги зауваження, вказані у даному пункті, то можна зробити висновок, що майже в усіх вище перелічених випадках пілоти цивільного лайнера були винні за введення в оману військовиків тієї чи іншої держави.

Висновки та пропозиції. Отже, беручи до уваги все вищенаведене при вирішенні питання щодо відповідальності держав за вчинення неумисних протиправних дій стосовно цивільної авіації, необхідним є нормативне закріплення вже сформованого в міжнародній практиці звичаю щодо відшкодування шкоди родинам загиблих від авіакатастрофи в певному багатосторонньому договорі.

Список використаної літератури:

1. Конвенція про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки цивільної авіації [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_165
2. Міжнародне право: Основні галузі: Підручник / М58 За ред. В. Г. Буткевича. – К.: Либідь, 2004. – 816 с.
3. Малєєв Ю. М. Міжнародне повітряне право: Питання теорії та практики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.libex.ru/detail/book107497.html>
4. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_038
5. Резолюція Організації Об'єднаних Націй №927(X) від 14 грудня 1955 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/105/85/IMG/NR010585.pdf?OpenElement>
6. Інцидент з рейсом Libyan Arab Airlines Boeing 727-224 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9A%D0%B0%D1%82%D0%B0%D1%81%D1%82%D1%80%D0%BE%D1%84%D0%B0_Boeing_727_%D0%BD%D0%B0_%D0%A1%D0%B8%D0%BD%D0%B0%D0%B5

7. Інцидент з рейсом KoreanAir 007 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Інцидент_з_рейсом_Korean_Air_007

8. Інцидент з рейсом Iran Air A300 [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Збиття_A300_над_Перської_затокою

9. Інцидент з рейсом Pan American Boeing 747-121 [Електронний ресурс] – Режим доступу:

https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D0%B7%D1%80%D1%8B%D0%B2_Boeing_747_%D0%BD%D0%B0%D0%B4_%D0%9B%D0%BE%D0%BA%D0%B5%D1%80%D0%B1%D0%B8

10. Інцидент з рейсом авіакомпанії «Сибір» Ту-154М [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Катастрофа_Tu-154_над_Чорним_морем

11. Додаток №2 до Конвенції про міжнародну цивільну авіацію «Правила польотів». – Видання десяте від липня 2005 року // Міжнародна організація цивільної авіації. – 69 с.

Шторц О.,
студентка магістратури
Інституту міжнародних відносин
спеціальності міжнародне право
Київського міжнародного університету

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНЗИТУ НАФТИ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ ДЕРЖАВ

У статті досліджуються особливості правового регулювання транзиту нафти магістральним трубопровідним транспортом відповідно до законодавства деяких зарубіжних держав. Особливу увагу в статті приділяється аналізу правового регулювання транспортування нафти за модельним законодавством Співдружності Незалежних Держав.

Ключові слова: нафта, транзит, трубопровідний транспорт, правове регулювання, модельний закон тощо.

Шторц А. Правовое регулирование транзита нефти по законодательству некоторых зарубежных государств

В статье исследуются особенности правового регулирования транзита нефти магистральным трубопроводным транспортом в соответствии с законодательством некоторых зарубежных государств. Отдельное внимание в статье уделяется анализу правового регулирования транспортировки нефти в соответствии с модельным законодательством Содружества Независимых Государств.

Ключевые слова: нефть, транзит, трубопроводный транспорт, правовое регулирование, модельный закон и т.д.

Shtorz A. Legal regulation of oil transit under the legislation of some foreign countries The peculiarities of legal regulation of oil transit through trunk pipeline transport in accordance with the legislation of some foreign countries are investigated in the article. Special attention is paid to the analysis of legal regulation of oil transportation in accordance with the model legislation of the Commonwealth of Independent States.

Keywords: oil, transit, pipeline transport, legal regulation, model law etc.

Постановка проблеми. Процеси глобалізації висувають підвищені вимоги до розширення сфери міжнародно-правового регулювання, включення до неї новітніх напрямів міжнародного економічного співробітництва різних держав та регіонів. Серед таких напрямів, починаючи з 70-х років ХХ століття, все більш виразно виокремлюється необхідність розвитку спеціального правового простору, в якому б здійснювалося правове регулювання енергетичного співробітництва, як окремих держав, так і їх об'єднань, що представляють держави-споживачі та держави-виробники енергоресурсів.

Динамічний розвиток світової нафтової промисловості на початку ХХІ століття, який супроводжується значним розширенням потоків міжнародної торгівлі нафтою та нафтопродуктами, істотно підвищує роль та значення магістрального трубопровідного транспорту (далі – МТТ). Транзит та торгівля

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

природними енергоресурсами наразі відіграють провідну роль в сучасних міжнародних економічних відносинах, адже енергоносії є одними з найважливіших товарів на світових ринках. Разом з тим, саме проблеми транзиту нафти та нафтопродуктів МТТ посідають важливе місце в системі енергетичного розвитку та енергетичної безпеки для багатьох держав світу, в тому числі й для України, та є найгострішими та такими, що потребують якнайшвидшого міжнародно-правового врегулювання.

Однією з найбільш динамічних галузей економіки України наразі є транспортна, включно із такою її складовою, як МТТ. Значні обсяги транспортування природних енергоносіїв, насамперед, нафти та газу, стратегічна важливість надійного забезпечення потреб національної економіки та населення продуктами транспортування, обумовлюють необхідність створення ефективного нормативно-правового регулювання функціонування та експлуатації МТТ, що, своєю чергою, сприятиме зміцненню енергетичної безпеки України. Наразі частка трубопровідного транспорту у загальному обсязі транспортування перевищує 23% і такий показник, на думку деяких вітчизняних вчених, дозволив трубопровідному транспорту вийти на перше місце і випередити постійного лідера — залізничний транспорт. Проте, останніми роками завантаження транзитних потужностей України знижується, з огляду на реалізацію Російською Федерацією політики зменшення залежності від держав-транзитерів та будівництва транспортних шляхів в обхід їх територій. З іншого боку – держави-члени ЄС дедалі більше уваги надають альтернативним шляхам транспортування енергоресурсів.

Окрім того, незважаючи на те, що Україна стала однією з перших держав-учасниць СНД, в якій було прийнято Закон «Про трубопровідний транспорт» від 15 травня 1996 року № 192/96-ВР (в редакції від 28.12.2017 р.) [12], на жаль, й досі не визначеним залишається правовий режим магістральних трубопроводів, окремі питання функціонування магістральних трубопроводів, промислового трубопровідного транспорту, розподільчих трубопроводів, питання координації управління діяльністю підприємств МТТ тощо.

Вищезазначеними положеннями й обумовлена актуальність вищезазначеної проблематики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різноманітні аспекти проблем, пов'язаних з міжнародно-правовим регулюванням відносин у сфері транзиту нафти трубопровідним транспортом висвітлювались у працях таких вітчизняних та зарубіжних учених, як Е.А. Алієва, К.А. Бекяшева, М.М. Борисова, А.М. Вилегжаніна, С.В. Виноградова, Є.М. Владимірова, В.І. Вороніна, К.Ю. Деделюка, С.І. Дуднікова, М.Л. Ентіна, С.З. Жизніна, О.Г. Закієвої, А.К. Каграманова, О.М. Котенко, І.Г. Ларіна, Д.Д. Логофета, Е.А. Онацького, О.І. Перчика, Л.Д. Руденка, О.М. Садикова, Р.М. Салієва, М.В. Саудаханова, М.О. Тарасова, та інших учених.

Разом з тим, варто зазначити, що комплексних досліджень правового регулювання транзиту нафти трубопровідним транспортом, у вітчизняній юридичній науці практично не проводилось. Виняток становить дисертаційне дослідження І. Міронюка «Міжнародно-правове регулювання транзиту нафти магістральними трубопроводами», захищене у 2016 році.

Метою цієї статті є здійснити комплексне дослідження особливостей правового регулювання транзиту нафти магістральним трубопроводом відповідно до законодавства деяких зарубіжних держав.

Виклад основного матеріалу. Майже всі держави ближнього зарубіжжя мають законодавчі акти, які в тій чи іншій мірі регулюють діяльність МТТ. У цьому зв'язку умовно всі країни можна поділити на три групи:

1. держави, в яких діють спеціальні закони про трубопровідний транспорт (Молдова, Україна, Білорусь, Велика Британія, Швейцарія, Польща, США, Канада);
2. держави, в яких діють закони про природні монополії, до яких віднесено МТТ (Узбекистан, Казахстан);
3. держави, в яких діють закони про нафту і газ або про енергетику, що містять спеціальні розділи, присвячені МТТ (закони про нафту і газ в Казахстані,

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
Киргизії, Болівії, Ірані та про енергоресурси в Азербайджані та Киргизії, Італії,
Угорщині) [11].

Варто зазначити, що на території колишнього СРСР була створена унікальна за протяжністю та продуктивністю система магістральних трубопроводів для транспортування природного газу, нафти та продуктів їх переробки. Ця трубопровідна система є однією із найбільших інженерних споруд ХХ століття. Загальна протяжність мережі магістральних трубопроводів в СНД складає більше 300000 км. [11]. Зокрема, найбільша у світі мережа магістральних газопроводів середнього діаметра із загальною протяжністю 220000 км; мережа магістральних нафтопроводів – 66500 км; мережа магістральних нафтопродуктопроводів – 20000 км. [11].

Експлуатуються близько 1000 компресорних і насосних станцій, резервуарні парки обсягом понад 20 млн м³, підземні сховища ємністю близько 50 млрд. м³. Основну частину цієї системи складають російські магістралі, функціонування яких тісно пов'язані із системами всіх держав СНД, більшості європейських держав, а також з усіма суміжними близькосхідними та азіатськими країнами. Видається доцільним вивчення та врахування зарубіжного досвіду законодавчого регулювання діяльності МТТ, а також розробки в рамках законодавства України системи норм, правил та інститутів, що забезпечують організаційно-правове регулювання, насамперед, імпорту та транзиту нафти.

Правове регулювання МТТ в Республіці Казахстан (далі – РК). РК має величезні запаси нафти і газу і для їх транспортування в РК використовується близько 10715 км. нафто- і газопроводів [11]. Однак, при транспортуванні нафти і газу на внутрішній і міжнародний ринки, РК змушена стикатися з низкою проблем, які потребують правового розв'язання. Так, наприклад, М.К. Сулейменов і Є.Б. Осипов зазначають, що «основний обсяг інвестицій, залучених в економіку Казахстану, припадає на нафтогазовий сектор як найбільш привабливий для великих інвесторів. Відчутним результатом залучення інвестицій у нафтогазовий сектор та збільшення їх обсягу є стійка тенденція збільшення обсягів видобутку нафти і газу. У зв'язку з вкрай

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

нерівномірним розподілом нафтогазових родовищ на території країни питання транспортування і переробки нафти і газу стали одними з ключових для виробництва нафтопродуктів на території Казахстану. Питання транспортування нафти також набувають все більшої актуальності і у зв'язку з обмеженим обсягом внутрішніх потреб Казахстану та необхідністю їх експорту. При цьому, незважаючи на причетність транспортування і переробки нафти до нафтогазового комплексу, в даний час створився дисбаланс у правовому регулюванні розвідки і видобутку нафти (газу) і в правовому регулюванні їх транспортування» [14].

Одним із перших законодавчих актів в сфері МТТ в РК став Указ Президента «Про нафту», що має силу закону. Указ містить визначення магістрального трубопроводу як інженерної споруди, що складається з лінійної частини та пов'язаних з нею наземних об'єктів, комунікацій, телеуправління та зв'язку, призначеного для транспортування нафти від місць видобутку (переробки) до місць перевалки на інший вид транспорту, переробки або споживання. До магістральних трубопроводів не відноситься трубопровід, що працює в режимі збірного колектора. Відповідно до Указу магістральний трубопровід може перебувати як у державній, так й в іншій власності та управлятися його власником [1]. Місцеві представницькі та виконавчі органи не вправі втручатися в оперативну виробничу діяльність МТТ, пов'язану з процесами перекачування, зберігання і розподілу нафти. При наявному резерві пропускної спроможності магістрального трубопроводу його власник не має права відмовити вантажовідправнику в транспортуванні нафти. Крім того, вантажовідправники мають рівні права на отримання транспортних послуг за однаковими тарифами.

У 1998 р. в РК був прийнятий Закон «Про природні монополії» [6], відповідно до якого транспортування нафти МТТ віднесена до діяльності у сфері природних монополій. Під природною монополією в Законі розуміється стан ринку товарів і послуг, при якому створення конкурентних умов для задоволення попиту на певний вид товарів і послуг неможливо або економічно недоцільно в силу технологічних особливостей виробництва та надання даного виду товарів і

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
послуг. Підприємства, які надають такого роду послуги, включаються до
Державного реєстру суб'єктів природної монополії. Для діяльності таких
підприємств встановлено обмеження і спеціальні умови господарювання, у тому
числі: тарифне регулювання на послуги з боку державних органів; заборона
надання послуг, що не відносяться до основної діяльності; заборона на наявність
у власності майна, не пов'язаного з основною діяльністю; обмеження на участь
в інших організаціях, у тому числі щодо володіння цінними паперами інших
юридичних осіб [3].

Правові засади експлуатації МТТ в РК нині закріплені в п. 63 Закону РК
«Про надра та надрокористування» (далі – Закон РК) (зі змінами та
доповненнями станом на 11.04.2014 р.) [10]. Так, під магістральними
трубопроводами в Законі РК розуміється єдиний виробничо-технологічний
комплекс, що складається з лінійної частини та об'єктів, що забезпечують
безпечне транспортування продукції, що відповідає вимогам технічних
регламентів та національних стандартів. Варто зауважити, що в РК наразі
відсутній спеціальний Закон «Про трубопровідний транспорт», який в комплексі
вирішив би проблеми правового регулювання МТТ. Таким чином, аналіз
законодавства РК в сфері діяльності МТТ виявив проблеми правозастосовної
практики і відсутність уніфікованих правових норм, що регулюють діяльність
цього виду транспорту. Як вказують казахські вчені, для вирішення існуючих
наразі проблем, необхідно систематизувати чинну правову базу РК в сфері МТТ
і привести її у відповідність до міжнародно-правових стандартів, а також
розробити і прийняти національну концепцію в сфері МТТ та Закон РК «Про
магістральний трубопровідний транспорт» [16].

Правове регулювання МТТ в Республіці Молдова (далі – РМ). Перший
спеціальний Закон «Про магістральний трубопровідний транспорт» [8] був
прийнятий в РМ у вересні 1995 р. Враховуючи відсутність в РМ розвиненого
нафтовидобутку, сферою дії Закону були визначені тільки «трубопроводи,
призначені для транспортування природного, нафтового, штучного
вуглеводневого газу і нафтопродуктів». У Законі закріплено також низку

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

принципових положень, а саме: трубопровідний транспорт знаходиться у державній власності; будівництво нових трубопроводів може здійснюватися тільки за рахунок коштів державного бюджету шляхом державного замовлення, поряд із залученням коштів підприємств трубопровідного транспорту; встановлено перелік обставин, за які несуть відповідальність будівельно-монтажні організації при будівництві трубопроводів; визначено вимоги до експлуатації та діагностиці трубопроводів, проведення робіт в охоронних зонах та аварійних робіт.

Норми Закону переважно регулюють технічні питання будівництва та експлуатації трубопроводів і не встановлюють порядку взаємовідносин між організаціями транспорту та їх контрагентами, а також не містять будь-яких норм щодо природного монополізму та державного тарифного регулювання [3].

Правове регулювання МТТ в Республіці Білорусь (далі – РБ). Закон «Про магістральний трубопровідний транспорт» був прийнятий в РБ 9 січня 2002 р. [4]. Закон встановлює, що МТ та їх системи можуть перебувати у державній або приватній власності. Державне регулювання МТТ відповідно до цього Закону включає: розробку та реалізацію державної політики в галузі магістрального трубопровідного транспорту; розробку, затвердження та забезпечення реалізації державних програм розвитку МТТ; здійснення державного контролю та нагляду за безпекою об'єктів магістрального трубопроводу; стандартизацію, сертифікацію, метрологічне забезпечення та ліцензування в сфері МТТ; формування цінової політики на послуги з транспортування продукції; інші форми і методи державного регулювання [4].

Пріоритетне місце в Законі приділяється детальній регламентації організації та забезпечення діяльності МТТ; забезпечення безпеки магістральних трубопроводів та виробничого моніторингу при створенні, експлуатації, виведенні з експлуатації, консервації та ліквідації; створення, експлуатації, консервації та ліквідації магістральних трубопроводів; функціонування магістральних трубопроводів (управління, приєднання нових трубопроводів до діючих, надання та оплата послуг з транспортування продукції, умови

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017 транспортування та ін.); відповідальності за порушення законодавства та вирішення спорів; питанням міжнародного співробітництва [11].

Регламентуючи порядок надання послуг з транспортування продукції магістральними трубопроводами, Закон «Про магістральний трубопровідний транспорт» встановив, що вони повинні надаватися постачальникам продукції з урахуванням їх пропускної спроможності і фактичного завантаження трубопроводів виходячи з принципу рівного доступу і недискримінаційності. Послуги з транспортування продукції надаються постачальникам продукції за маршрутами з урахуванням технічних можливостей магістральних трубопроводів та напрямку руху продукції.

Правове регулювання МТТ в Російській Федерації (далі – РФ). В РФ перші спроби регламентувати питання, пов'язані з трубопровідним транспортом, вживались ще в 90-ті роки XIX століття. Діюча в РФ система МТТ створювалася як єдиний комплекс в період існування СРСР. Природно, що основні його елементи збереглися і експлуатуються в державах колишнього Радянського Союзу. Розвиток законодавства цих держав, які мали єдину стартову базу – законодавство СРСР, пішло різними шляхами. Наразі в РФ й дотепер не прийнятий Закон «Про магістральний трубопровідний транспорт».

Як відзначається в російській юридичній літературі «на жаль, й досі трубопровідному транспортуванню нафти і газу ані законодавці, ані правознавці не приділяли належної уваги. Закони щодо магістрального транспортування нафти і газу є в Україні, Білорусії, навіть Молдові. В Росії ж обговорення проекту закону «Про магістральний трубопровідний транспорт» в Держдумі триває вже багато років. Одна з причин – юристи не можуть визначити правовий статус цього виду транспортної діяльності. Проводиться аналогія між передачею електроенергії і передачею нафти і газу. Ведуться суперечки про те, до якого типу договорів віднести магістральний трубопровідний транспорт. Все це, безумовно, важливі і складні проблеми. Однак вирішувати їх треба швидше» [11].

Як відзначає О.В. Боровська, у сучасній російській практиці трубопровідне законодавство почало формуватися в процесі роботи над Законом «Про нафту і газ», де був розділ «Про трубопровідний транспорт нафти і газу» [2, с. 16]. Однак Закон був схвалений Держдумою РФ, але Президент РФ наклав на нього «вето», і законопроект не був прийнятий. В Державній Думі РФ вже довгий час триває робота над законопроектом «Про магістральний трубопровідний транспорт» [13].

Наразі в чинному законодавстві РФ не існує Федерального закону, який б регулював комплекс організаційно-правових питань діяльності МТТ. Окремі аспекти діяльності трубопровідного транспорту регулюються різними законами. Так, Законом РФ «Про природні монополії» [17] до суб'єктів природних монополій віднесено підприємства, які здійснюють транспортування нафти і нафтопродуктів магістральними трубопроводами, а також транспортування газу газопроводами.

Відповідно до Закону РФ «Про ліцензування окремих видів діяльності» [7], експлуатація магістрального трубопровідного транспорту, а також транспортування по магістральних трубопроводах нафти, газу та продуктів їх переробки підлягають ліцензуванню. Земельний кодекс РФ з метою забезпечення діяльності організацій та експлуатації об'єктів МТТ передбачає надання земельних ділянок для розміщення нафтопроводів, газопроводів, інших трубопроводів, а також розміщення об'єктів, необхідних для експлуатації, утримання, будівництва, реконструкції, ремонту, розвитку наземних і підземних будівель, споруд, пристроїв та інших об'єктів МТТ [5]. Питання доступу незалежних організацій до газотранспортної системи регулюються Урядом.

Отже, в чинній нормативно-правовій базі РФ регулювання транспортування нафти і нафтопродуктів здійснюється, переважно, на підзаконному рівні. Але, відзначимо, якщо експлуатація МТТ регулюється урядовими та відомчими актами, то питання будівництва МТТ не врегульовані ані законами, ані підзаконними нормативними актами.

В контексті аналізу російського законодавства в даній сфері, цікавою видається думка відомого юриста-міжнародника М.Л. Ентіна який, коментуючи причини неприйняття Закону РФ «Про магістральний трубопровідний транспорт» вважає, що «як це не парадоксально, одним з найбільших недоліків законопроекту є його схожість з Модельним законом «Про трубопровідний транспорт», що був прийнятий на сімнадцятому пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД і побудовані на його основі архаїчні законодавчі акти, що діють, зокрема в Україні, Молдові і Білорусії» [18]. На думку вченого, всі ці документи перевантажені загальними фразами і страждають декларативністю.

У цьому зв'язку, на нашу думку, доцільно проаналізувати основні положення вищезазначеного документу. Модельний Закон СНД «Про трубопровідний транспорт» (далі – Модельний закон) був прийнятий у 2001 р на XVII пленарному засіданні Міжпарламентської Асамблеї держав-учасниць СНД [9]. До сфери його регулювання включається правові, економічні та організаційні засади функціонування систем трубопровідного транспорту держав-учасниць СНД. Модельний закон визначає сферу дії законодавства про магістральні трубопроводи як основи правових, економічних та організаційних відносин, що виникають у процесі проектування, будівництва, експлуатації, технічної ліквідації та забезпечення безпеки об'єктів трубопровідного транспорту на території держави.

Положення Модельного закону повинні поширюватися на всі органи виконавчої влади суб'єктів держави, місцевого самоврядування, власників і операторів магістральних трубопроводів, а також на організації незалежно від їх організаційно-правової форми та виду власності, що здійснюють свою діяльність в сфері проектування, будівництва, консервації, ліквідації, експлуатації та ремонту магістральних трубопроводів, а також транспортування продукції магістральними трубопроводами.

Об'єктами відносин у галузі МТТ відповідно до Модельного закону є права користування одним або декількома технологічними, організаційно та

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
економічно взаємопов'язаними і централізовано керованими трубопроводами
(системами магістральних трубопроводів) та об'єктами трубопровідного
транспорту з метою забезпечення ефективного і безпечного транспортування
продукції трубопроводами [11].

Основними принципами державної політики в галузі трубопровідного транспорту є: забезпечення надійного та безпечного функціонування трубопровідного транспорту; забезпечення виконання першочергових завдань, спрямованих на підтримку національної безпеки держави; координація науково-дослідних, пошукових, проектно-конструкторських, експертних, інших інженерних робіт і послуг у галузі трубопровідного транспорту; сприяння у реконструкції та модернізації діючих об'єктів трубопровідного транспорту, терміналів, оснащенні їх сучасним ефективним обладнанням, автоматизованими системами обліку і контролю; розробка та затвердження вимог екологічної безпеки трубопровідного транспорту; забезпечення якісних і безпечних послуг при транспортуванні енергоносіїв та хімічних продуктів через територію держави та ін.

Модельним законом рекомендується покласти на виконавчі органи державної влади, представницькі органи та органи місцевого самоврядування здійснення наступних повноважень: узгодження розміщення споруд, терміналів та інших об'єктів трубопровідного транспорту на землях, наданих у користування підприємствам трубопровідного транспорту відповідно до законодавства держави; вживати заходів щодо забезпечення безпеки експлуатації об'єктів трубопровідного транспорту; брати участь у складанні та узгодженні планів захисту персоналу і населення, загальних заходів щодо виконання робіт у разі виникнення надзвичайних ситуацій; забезпечувати оповіщення та інформування населення про заходи захисту і правила поведінки в разі виникнення надзвичайних ситуацій, а також при експлуатації об'єктів трубопровідного транспорту із залученням до цієї роботи фахівців підприємств трубопровідного транспорту [9].

Модельний закон дає визначення законодавства про трубопровідний транспорт; власності на магістральні трубопроводи; суб'єктів правового регулювання відносин у галузі трубопровідного транспорту; основних принципів державної політики та управління в галузі трубопровідного транспорту, державного регулювання тарифів на транспортні послуги; порядку розвитку і використання систем магістральних трубопроводів; порядку ліцензування, контролю та нагляду, страхування у сфері трубопровідного транспорту, вимог щодо забезпечення безпеки при створенні, функціонуванні та ліквідації трубопроводів; відповідальності за порушення законодавства та відшкодування збитків і витрат та ін. [9]

Підсумовуючи аналіз основних положень Модельного закону, відзначимо, що цей документ рекомендується застосовувати державам-учасницям СНД як методичний акт при визначенні норм, що регулюють відносини у сфері трубопровідного транспорту і, зокрема, транскордонних трубопроводів та рекомендує ґрунтуватися на нормах національного законодавства, враховуючи норми міжнародного права [3].

Висновки та пропозиції. Таким чином, аналіз досвіду деяких зарубіжних держав засвідчує, що відносини в галузі використання транзиту нафти МТТ регулюються або національним законодавством держав, або міжнародними договорами (як правило, при експлуатації МТТ). Для всіх них характерна активна роль держави в питаннях будівництва МТТ і визначення умов їх експлуатації (доступ, тарифи, техніка безпеки, екологія). В умовах ринкових відносин МТТ носить чітко виражений публічний характер. Ця вимога притаманна внутрішньому законодавству всіх розвинених країн Європи і Америки та є однією з умов політики глобалізації економіки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Абдуллаев А.М. и Сарымсаков А.К. Законодательство Республики Казахстан о нефти // Известия АН КазССР. Серия общественных наук. Алма-Ата, 1997. – №4.
2. Боровская О.В. Правовое регулирование транзита энергоресурсов в европейском политическом контексте: автореф. диссер. кандид. юрид. наук: 23.00.04 – политические проблемы международных отношений и глобального развития. – М., 2005. – 37 с.

3. Закиева О.Г. Правовое регулирование отношений по транспортировке нефти в праве зарубежных государств. - [Электронный ресурс] - Режим доступа: // www.superinf.ru
4. Закон Республики Беларусь от 9.01.2002 г. «О магистральном трубопроводном транспорте» [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://pravo.levonevsky.org/bazaby/zakon/zakb0531.htm>
5. Земельный Кодекс РФ. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.zemkodeks.ru/>
6. О естественных монополиях и регулируемых рынках: Закон РК Казахстан от 9 июля 1998 года № 272-І (с изменениями и дополнениями по состоянию на 07.03.2014 г.). [Электронный ресурс]. Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=1009803
7. О лицензировании отдельных видов деятельности: Федеральный закон Российской Федерации от 4 мая 2011 г. N 99-ФЗ. [Электронный ресурс]. Режим доступа: // <http://www.rg.ru/2011/05/06/license-dok.html>
8. О магистральном трубопроводом транспорте: Закон Республики Молдова от 26.09.1995 г. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://lex.justice.md/viewdoc.php?action=view&view=doc&id=311695&lang=2>
9. О модельном законе «О трубопроводном транспорте»: Постановление Межпарламентской Ассамблеи государств - участников Содружества Независимых Государств от 19 апреля 2001 г. №17-5 ". - [Электронный ресурс] - Режим доступа: // <http://pravo.levonevsky.org/bazaby/org327/basic/text0123.htm>
10. О недрах и недропользовании: Закон Республики Казахстан (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11.04.2014 г.) – [Электронный ресурс] - Режим доступа: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=30770874#pos=114;31
11. Перчик А.И. Трубопроводное право. /Под редакцией И. Г. Ларина. – М.: Нефть и газ, 2002. – 368 с. [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://трубопровод.рф/static/books/2013/10/09/perchik-truboprovodnoe-pravo.pdf>
12. Про трубопровідний транспорт: Закон України від 15.05.1996 № 192/96-ВР <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/192/96-%D0%B2%D1%80?info=1>
13. Проект Закона РФ «О магистральном трубопроводном транспорте» N 99045329-2 [Электронный ресурс] Режим доступа: <http://docs.cntd.ru/document/902358183>
14. Сулейменов М.К., Осипов Е.Б. Закон о магистральных трубопроводах: правильно ли для решения частных проблем потрошить Гражданский кодекс? [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://www.zakon.kz/4490359-zakon-o-magistralnykh-truboprovodakh.html>
15. Сылкина С.М. Некоторые аспекты правового регулирования магистрального трубопроводного транспорта: сравнительный анализ законодательства Республики Казахстан и зарубежных государств. //Вестник КазНУ. – Алма-Ата, 2009. - №6. - [Электронный ресурс] - Режим доступа: <http://articlekz.com/node/2561>
16. Токтаров Б., Хайрулин Н. Правовое регулирование деятельности магистральных трубопроводов в Республике Казахстан. [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://journal.zakon.kz/203616-pravovoe-regulirovanie-deyatelnosti.html>
17. Федеральный Закон от 17.08.1995 N 147-ФЗ (ред. от 01.01.2009) «О естественных монополиях» (принят ГД ФС РФ 19.07.1995) // Консультант Плюс: URL:
18. Энтин М.Л. Трубопроводный транспорт: политика и право: Энергетика и право: трубопроводный транспорт //МЖМП: Энергетика и право: трубопроводный транспорт. Спец. выпуск. – М.: Междунар. отношения, 2006.

Янченко К.В.,
студентка магістратури
спеціальності «Міжнародне право»
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського міжнародного університету

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЛУЖБОВОЇ ПІДГОТОВКИ ІНСПЕКТОРІВ УКРАЇНСЬКОГО ЦЕНТРАЛЬНОГО БЮРО ІНТЕРПОЛУ УКРАЇНИ

Статтю присвячено питанням особливостей формування психологічної підготовки фахівців Національного Центрального Бюро Інтерполу України. На основі аналізу чинного законодавства і праць вчених визначені основні напрямки професійного становлення фахівця (професійна і психологічна підготовка), розкривається суть психологічного забезпечення. У роботі обґрунтовується необхідність об'єднання різних способів і методів для професійно-психологічної підготовки фахівця, наводиться можлива нормативна база для проведення тренінгів з працівниками Національного Центрального Бюро України.

Ключові слова *Національне Центральне Бюро Інтерполу в Україні, Робочий Апарат Українського бюро Інтерполу України, професійна та психологічна підготовка, психологічне забезпечення, комунікативний тренінг*

The article is devoted to the peculiarities of the psychological training of specialists of the National Central Bureau of Interpol of Ukraine. Based on the analysis of the current legislation and the works of scientists, the main directions of professional development of a specialist (professional and psychological training) are defined, the essence of psychological support is revealed. The paper proves the necessity of combining various ways and methods for the professional-psychological training of a specialist, the possible regulatory framework for carrying out trainings with the staff of the National Central Bureau of Ukraine.

Keywords. *National Central Bureau of Interpol in Ukraine, Working Office of the Ukrainian Interpol Bureau of Ukraine, professional and psychological training, psychological support, communication training*

Стаття посвящена вопросам особенностей формирования психологической подготовки специалистов Национального Центрального Бюро Интерполу Украины. На основе анализа действующего законодательства и трудов ученых определены основные направления профессионального становления специалиста (профессиональная и психологическая подготовка), раскрывается суть психологического обеспечения. В работе обосновывается необходимость объединения различных способов и методов для профессионально-психологической подготовки специалиста, приводится возможная нормативная база для проведения тренингов с сотрудниками Национального Центрального Бюро Украины.

Ключевые слова. *Национальное Центральное Бюро Интерпола в Украине, Рабочий Аппарат Украинского бюро Интерпола Украины, профессиональная и психологическая подготовка, психологическое обеспечение, коммуникативный тренинг*

Актуальність досліджуваної проблеми. Транснаціональна організована злочинність сьогодні займає важливе місце у суспільстві, тому проблема

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

боротьбі з нею становиться все більш актуальною. Провідне місце у такій боротьбі відводиться Міжнародної Кримінальної Поліції (Інтерполу). Після набуття незалежності, у листопаді 1992 р. Україна вступає в Міжнародну організацію Інтерпол, рішення про що приймається на 61-й сесії Генеральної асамблеї Інтерполу (м. Дакар, Сенегал). Після чого в країні створюється Національне Центральне Бюро Інтерполу України, про що приймається Постанова Кабінету Міністрів України від 25.03.1993 р. №220 і затверджується Положення про Робочий Апарат Укрбюро Інтерпола (Наказ МВС від 22.06.2012 р. №560), яке визначає основні принципи діяльності вказаного підрозділу, а також виділяє функції, організацію і забезпечення його діяльності. Відповідно до вказаних документів, Робочий Апарат Українського Бюро Інтерполу є самостійним структурним підрозділом апарату Міністерства Внутрішніх Справ України на правах департаменту, який забезпечує реалізацію повноважень Міністерства Внутрішніх Справ щодо представництва України в Інтерполі і Європолі, а також повноважень Міністерства Внутрішніх Справ як Національного центрального бюро Інтерполу та Національного контактного пункту Європолу в Україні.

Основними завданнями діяльності Національного Центрального Бюро Інтерполу України є: реалізація, в межах компетенції, державної політики щодо боротьби зі злочинністю, яка має транснаціональний характер; та координація, організація і забезпечення співробітництва правоохоронних та інших органів державної влади України з компетентними органами іноземних держав у сфері боротьби зі злочинністю з використанням можливостей Інтерполу і Європолу.

Метою статті є визначення основних особливостей формування психологічної підготовки спеціалістів Національного Центрального Бюро Інтерполу України на підставі дослідження праці науковців.

Теоретичною основою для написання цієї статті стали праці таких науковців, як Ананьєв Б.Г, Бандурка О.М., Дьяченко М.І., Столяренко О.М., Ковальов О.Г., Кондратьєв Я.Ю., Крутецький В.А., Культенко О.В., Мацко А. С., Мороз Л. І. та ін., а також досліджені наступні нормативні акти Постанова

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
Кабінету Міністрів України «Про Національне центральне бюро Інтерполу»
№220 від 25.03.1993р., Наказ МВС «Про затвердження Положення про Робочий
апарат Укрбюро Інтерполу» від 22.06.2012 №560.

В процесі ознайомлення з працями вчених встановлено, що ними були порушені питання організаційно-правового регулювання проблемних питань управління персоналом кримінальної міліції, професійної підготовки і формування психологічної готовності до діяльності, професійного відбору персоналу та інші. Але питання методики та прикладних досліджень психологічних аспектів діяльності Інтерполу досліджені недостатньо. Саме у визначенні психологічного змісту і механізмів оптимізації професійної діяльності працівників Інтерполу полягає резерв підвищення її ефективності.

Сьогодні в існуючих умовах дуже актуальним є питання психологічного стану працівників Національного Бюро Інтерполу, їх підготовки до професійної діяльності. Все це потребує удосконалення та подальшої розробки психологічних засобів діагностики, способів підготовки співробітника для діяльності.

Професійна діяльність працівників Інтерполу є складною, вона пов'язана зі значними психологічними навантаженнями [4].

У психології мають місце декілька різновидів готовності до діяльності. Різні науковці по-різному класифікують цю готовність. Так, на думку Ананьєва Б.Г., готовність до діяльності поділяється на загальну та спеціальну, Дьяченко М.І. поділяє готовність до діяльності на ситуативну та довготривалу, Столяренко О.М. виділяє психологічну та практичну готовність, Ковальов О.Г. – розумову і фізичну діяльність. А Крутецький В.А. виділяє у психологічній готовності до роботи такі важливі фактори, як бажання навчатися та рівень розвитку загальних і сенсоромоторних здібностей, сформованість знань та вмінь.

Процес професійного становлення складається із поступового проходження трьох основних етапів: по-перше, встановлення професійно-психологічної придатності, яка є базовим рівнем розвиненості індивідуально-психологічних властивостей, задатків та здібностей, позитивної мотивації; по-

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
друге формування професійно-психологічної готовності – сюди відносяться професійні та професійно-психологічні знання, вміння, навички, професійні властивості особистості, мотивація; по-третє, досягнення професійної майстерності – високого рівня професійної навченості та психологічної підготовленості.

Тобто, основними напрямками службової підготовки інспекторів Національного Центрального Бюро Інтерполу України є професійна та психологічна підготовка, які у сукупності складають професійно-психологічну підготовленість інспектора Інтерполу.

Психологічне забезпечення – це цілеспрямоване використання сукупності форм, методів і засобів професійної психології для підвищення ефективності оперативно-службової діяльності [2].

Психологічне забезпечення дозволяє більш повно розкритися здібностям особи, що сприяє зростанню її професіоналізму, працездатності та збереженню здоров'я та життя працівників.

Основними напрямками психологічного забезпечення є: професійно психологічний відбір; психологічне супроводження проходження служби; психологічна підтримка проведення оперативно-службових заходів.

Сьогодні робота з кадрами по професійно-психологічному відбору є дуже важливою для підготовки спеціалістів. Так Бандурка О.М. визначає такі основні кваліфікаційні характеристики для вимог до посадових повноважень:

- посадові обов'язки – інформація про посаду. Вимоги до кваліфікації, перелік обов'язків;
- вимоги до знань – перелік загальноосвітніх знань та спеціальних відомостей, знань нормативно-правових актів, методичних матеріалів;
- кваліфікаційні вимоги – стаж, досвід, спеціальні уміння, особисті риси [1].

Необхідно зазначити, що психологічна підготовка інспекторів Національного Бюро Інтерполу має важливе значення, так як в процесі роботи інспектори мають постійно спілкуватися з представниками правоохоронних

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
органів нашої країни (МВС, СБУ, податкової міліції), а це часто буває у досить
конфліктних ситуаціях, крім того, у процесі роботи інспектори мають
спілкуватися з представниками правоохоронних органів інших країн, для чого
співробітникам Національного Центрального Бюро Інтерполу України
необхідно зберігати витримку та стійкість, вміти уникати негативних емоцій.

Тобто, володіння знаннями із психології надають інспектору Робочого
Апарату Центрального Бюро Інтерполу України можливість контролювати
власні емоції у досить складних умовах.

Основною метою професійно-психологічної підготовки працівників
Робочого Апарату Центрального Бюро Інтерполу України є формування
готовності до успішного подолання психологічних аспектів. В результаті її
проведення: формуються потрібні професіоналу вміння виявляти психологічні
чинники, аналізувати їх на науковому рівні та правильно оцінювати службові
ситуації; розвивається інтерес до психолого-педагогічних аспектів діяльності,
прагнення до пошуку обґрунтованих відповідей на складні запитання, здатність
глибше вивчати і краще розуміти мотиви вчинків людей і будувати з ними свої
відносини, виходячи з особливостей, психологічних станів і інтересів справи;
виробляється «психологічна рефлексія», тобто схильність до психологічного
самоаналізу, самооцінки [3].

Для професійно-психологічної підготовки спеціалістів необхідно
поєднувати різні способи та методи, а саме: психологічний практикум із
використанням роздавального матеріалу (відеофільмів, слайдів, фотоальбомів та
ін.); відпрацювання психологічних прийомів ефективного вирішення службових
завдань; дискусія у групі (обговорення випадків із практики, психологічний
аналіз ситуації, що дає уявлення про алгоритми професійної поведінки;
професійні психотехнічні ігрові вправи; тренінг по використанню вербальних та
невербальних засобів; рольовий тренінг; психорегулюючий тренінг та тренінг
самоконтролю в діяльності.

Все це має сприяти підвищенню рівня професійно-психологічної
підготовки спеціаліста, можливості виконувати роботу більш продуктивно.

Вищенаведені способи та методи професійно-психологічної підготовки спеціалістів дозволяють виділити наступні прийоми у професійно-психологічній підготовці працівників, а саме: сприймання та розуміння іншої людини (складання словесного портрету, впізнання особи за словесним портретом, впізнання за фотороботом, сприймання особових прикмет, міміки, жестів, психічного стану); тренування сприймання (поняття почуття часу, розвиток бічного зору, тренування нюху, визначення джерела звуку); тренування запам'ятовування вербальної інформації (словесних портретів, прізвищ, адрес, подробиць розмови).

Всі ці прийоми застосовуються при проведенні спеціальних соціально-психологічних тренінгів, які на сьогоднішній день є найбільш продуктивною формою проведення занять з працівниками бюро [5]. Процес таких тренувань допомагає опанувати навичками на практиці.

Професійно-психологічний тренінг у діяльності правоохоронних органів став використовуватися у 90-х роках ХХ століття, ще в часи Радянського союзу, така ж робота по психотренінгам проводилась в системі МВС України після набуття незалежності.

Окремо, необхідно відмітити комунікативний тренінг, який є особо важливим для інспектора Робочого Апарату Центрального Бюро Інтерполу України. Його мета – розуміння основних психологічних закономірностей комунікації інспектора, чинників, що впливають на її продуктивність, розвиток якостей та умінь, необхідних для впевненого використання набутих знань. В процесі тренінгу необхідно, по-перше, оцінити наявний рівень розвитку комунікативних якостей його учасників, а вже потім обирати засоби впливу.

В якості нормативної бази, на підставі якої сьогодні можуть проводитися тренінги з працівниками Національного Бюро Інтерполу України можуть бути: рішення Колегії МВС України «Про результати роботи та подальший розвиток служби психологічного забезпечення оперативно-службової діяльності органів і підрозділів внутрішніх справ» від 09.01.2002 р. № 1 КМ/1, яке прийнято на підставі Концепції психопрофілактичної роботи в органах внутрішніх справ

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
України та Програми її реалізації до 2005 року, затвердженої Наказом МВС України від 05.04.2002 р. №334; Положення Комплексної програми кадрової політики в органах та підрозділах внутрішніх справ та забезпечення законності і дисципліни на 2001-2005 роки, затвердженої наказом МВС України від 30.06.2001 р. №515 та інші нормативні акти, спрямовані на збереження людського й професійного потенціалу у сфері правоохоронних органів.

На сьогодні на світовому ринку представлена велика різноманітність інформації для можливості розвитку комунікативних вмінь, проведення тренінгів. Це праці Бурнарда Ф., Вачкова И.В., Евтихова О.В., Жукова Ю.М., Марасанова Г.И., Рая Л. та інших. Все це дає можливість підібрати те, що найбільш повно відповідає меті навчання.

Організація праці у Національному бюро Інтерполу залежить від внутрішнього законодавства, крім того, вона є опорою на якій розташовані види діяльності фахівців Національного Центрального Бюро Інтерполу.

Відповідно до Положення «Про Робочий апарат Укрбюро Інтерполу», затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 22.06.2012 № 560, очолює Робочий Апарат Українського бюро Інтерполу керівник, який призначається на посаду та звільнюється з посади Міністром внутрішніх справ України [7].

Для здійснення своєї діяльності відповідно існуючого законодавства Робочий Апарат Українського бюро Інтерполу виконує наступні функції: розробляє, узгоджує та подає на затвердження керівництву МВС структуру та штатний розпис підрозділу; здійснює добір кадрів у Робочий Апарат Українського бюро Інтерполу, формує кадровий резерв на відповідні посади, організовує підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації працівників підрозділу; організовує відповідно до встановленого порядку отримання, оброблення, облік та зберігання інформації і документів, у тому числі з використанням створених власних автоматизованих інформаційних систем; організовує впровадження в діяльність правоохоронних та інших органів державної влади України технологій обміну інформацією та надання їм доступу

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

до інформації, які розроблені та рекомендуються для використання Інтерполом та Європолом; забезпечує дотримання вимог законодавства України щодо режиму секретності, створення технічних засобів захисту інформації, створює та вдосконалює комплексну систему захисту інформації, установлює контроль доступу та використання наявних даних; подає керівництву МВС на розгляд та затвердження обґрунтовані розрахунки потреб у матеріально-технічних та програмних засобах, необхідних для забезпечення та вдосконалення роботи підрозділу; уживає при здійсненні своїх повноважень українську мову, а також робочі мови Інтерполу та Європолу; розробляє, затверджує та використовує в установленому порядку бланки, печатки, штампи, символіку та реквізити Робочого Апарату Українського бюро Інтерполу з використанням української мови та робочих мов Інтерполу і Європолу; використовує при зносинах з Генеральним секретаріатом та іншими органами Інтерполу, компетентними органами іноземних держав, міжнародними організаціями в рамках діяльності Інтерполу повну робочу назву «Національне центральне бюро Інтерполу в Україні», а також скорочені робочі назви – «НЦБ Інтерполу в Україні» та «Інтерпол Київ» українською мовою та робочими мовами Інтерполу; використовує при зносинах з Європейським поліцейським офісом та іншими органами Європолу, компетентними органами іноземних держав, міжнародними організаціями в рамках діяльності Європолу повну робочу назву «Національний контактний пункт Європолу в Україні», а також скорочену робочу назву – «НКП Європолу в Україні» українською мовою та робочими мовами Європолу.

Робочий апарат Українського НЦБ Інтерполу є центром координації та забезпечення взаємодії, правоохоронних та інших органів державної влади України з компетентними органами іноземних держав з питань, що належать до сфери діяльності Інтерполу та Європолу.

Робочий Апарат Українського бюро Інтерполу відстежує та інформує Кабінет Міністрів та відповідні органи державної влади України щодо стану виконання Україною фінансових зобов'язань перед Інтерполом та Європолом. Керівник РА Укрбюро Інтерполу несе персональну відповідальність за стан

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
службової дисципліни, виконання вимог Положення і повинен постійно їх контролювати.

В Україні психологічна підготовка співробітників правоохоронних органів здійснюється в навчальних закладах МВС України, в підрозділах міліції. Але профільної направленості саме працівників Робочого Апарату Національного Центрального Бюро Інтерполу України немає, так як в вузах України відсутня спеціалізація «Інспектор Робочого Апарату Національного Центрального Бюро Інтерполу України»; а при підготовці фахівців суміжних спеціальностей відсутня дисципліна «Використання можливостей Інтерполу у протидії злочинам». Саме це обумовлює те, що в країні відсутня програма психологічної підготовки інспекторів Робочого Апарату Національного Центрального Бюро Інтерполу України в навчальних закладах та практичних підрозділах.

Висновки та пропозиції. Таким чином, на підставі вищеведеного можна зробити висновок про те, що для належного виконання професійної діяльності співробітникам Національного Центрального Бюро Інтерполу в Україні необхідно володіти професійними знаннями у галузі юриспруденції, іноземних мов, володіти широким кругозором, мати високий інтелект, належний фізичний стан, бути активним, сміливим, здатним при необхідності розумно ризикувати, володіти такими якостями як домінантність, екстравертированність, агресивність, ініціативність, наполегливість, оптимізм і постійно працювати над собою, підвищуючи рівень свого розвитку. Так як робота інспектора Робочого Апарату Національного бюро Інтерполу України пов'язана з підвищеними психофізіологічними навантаженнями, то спеціалісту має бути притаманна така якість як стресогенність, здатність виконувати свої функції в умовах ненормованого робочого графіку, необхідність взаємодії з соціально-небезпечними кримінальними особистостями, здатність враховувати специфіку здійснення оперативно-розшукових заходів.

Для підвищення ефективності професійної діяльності співробітників Національного Центрального Бюро Інтерполу України, необхідно впровадження

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
науково-обґрунтованої системи професійно-психологічного відбору кандидатів на посади, подальше психологічне супроводження професійної діяльності співробітників Інтерполу, що б забезпечувало підвищення необхідних професійно важливих якостей, профілактику стресів і можливих проявів професійної деформації особистості.

Для досягнення зазначеної мети доцільно впровадження в систему психологічного супроводу співробітників Національного Центрального Бюро Інтерполу України спеціальних засобів, а саме професійно-психологічних тренінгів. Саме вони дають найбільш значний позитивний ефект у системі професійно-психологічної підготовки персоналу. Про що свідчить досвід роботи багатьох підрозділів кримінальної міліції МВС України та закордонної кримінальної поліції та Інтерполу.

Список використаних джерел:

1. Бандурка В. С. Управління в органах внутрішніх справ України: Підручник для вищих закладів освіти МВС України / В. С. Бандурка. – Харків: МВС України. Ун-т ВС, 1998. – 477 с.
2. Кондратьєв Я. Ю. Психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників міліції. - Частина 1. Професійна психологічна підготовка працівників оперативних підрозділів: [навч.-метод. посібн.]. / Д.О. Александров, В.Г. Андросюк, Л.І. Казміренко та ін. – К.: НАВСУ, 2003. – 124 с.
3. Культенко О. В. ІНТЕРПОЛ. Еволюція структури та діяльності / О. В. Культенко. – Кіровоград: Видання перше, 2013. -175с.
4. Мацко А. С. Правові та організаційні аспекти діяльності Інтерполу в Україні / А. С. Мацко. // Право України. – 2001. – №9. – С. 96–99.
5. Мороз Л. І. Професійно-психологічний тренінг у становленні особистості фахівця (на прикладі працівників ОВС):[монографія] / Л. І. Мороз. – Івано-Франківськ: ЗАТ «Наддвірнянська друкарня», 2007. – 312 с.
6. Постанова Кабінету Міністрів України №220 від 25.03.1993 р. Про Національне центральне бюро Інтерполу [Електронний ресурс] // Кабінет Міністрів України. – 1993. – Режим доступу до ресурсу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KMP93220.html.
7. Наказ МВС «Про затвердження Положення про Робочий апарат Укрбюро Інтерполу» від 22.06.2012 №560 [Електронний ресурс] // МВС України. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://document.ua/pro-zatverdzhennja-polozhennja-pro-robocnij-aparat-ukrburo--doc121098.html>;

*Зураб Бицадзе,
студент 2 курса магистратуры
отделения «международное право»
Института международных отношений
Киевского международного университета*

ОБЕСПЕЧЕНИЕ И ОСНОВНЫЕ ПРАВА СТОРОН: КРАТКИЙ АНАЛИЗ ГРАЖДАНСКОГО ПРОЦЕССУАЛЬНОГО КОДЕКСА РЕСПУБЛИКИ ГРУЗИИ И НЕКОТОРЫЕ ПРАКТИЧЕСКИЕ ВОПРОСЫ

В статье передан краткий анализ Гражданского Процессуального Кодекса Республики Грузии. Проведен анализ соответствия норм обеспечения иска с некоторыми проблемными моментами, с чем столкнулись в практическом поле юристы, работающие в правовой системе Грузии.

Ключевые слова: *Обеспечение иска, иск, суд, процессуальный кодекс, Грузия, исполнение.*

У статті переданий короткий аналіз Цивільного Процесуального Кодексу Республіки Грузії. Проведено аналіз відповідності норм забезпечення позову з деякими проблемними моментами, з чим зіткнулися в практичному полі юристи, які працюють в правовій системі Грузії.

Ключові слова: *Забезпечення позову, позов, суд, процесуальний кодекс, Грузія, виконання.*

The article gives a brief analysis of the Civil Procedural Code of the Republic of Georgia. The analysis of compliance of the norms of securing with certain problem moments was conducted, which was faced by lawyers working in the legal system of Georgia.

Keywords: *Security of the claim, suit, court, procedural code, Georgia, execution of decision.*

Постановка проблемы. По правовым нормам истец и ответчик равны перед законом и судом, а разрешение судом возникшего между ними спора должно осуществляться в соответствии с принципами состязательности и равноправия сторон. По смыслу истец и ответчик в равной мере обладают правом на судебную защиту. Применительно к порядку обеспечения иска это означает, что ответчику, как равноправной с истцом стороне в гражданском процессе должна быть гарантирована возможность защиты его прав при применении обеспечительных мер.

Но как уже не однократно отмечалось многими исследователями, не все замыслы законодателей осуществляются в судебной практике [7, с. 55; 2, с. 220]. В этой статье мы коснёмся института обеспечения иска и представим некоторые практические примеры из судебной практики республики Грузии.

Целью данной статьи является возможность (необходимость) рассмотреть и показать некоторые практические моменты в судебном делопроизводстве по рассмотрению заявления об обеспечении иска.

Конкретные меры, или мера, к которой прибегнет суд зависит от многих различных факторов, и эти факторы с одной стороны должны быть очень объективными, хотя субъективность тут играет весомую роль. Также они должны быть подобраны с индивидуальным подходом под каждое индивидуальное дело, но общепринятые «правила игры» и судебная практика очень часто определяет итоги вынесенного определения и виды используемых мер [4, с. 100].

Меры по обеспечению иска указаны в Гражданском Процессуальном Кодексе Республики Грузии (далее – ГПК РГ) [10, с. 40], но данный перечень обеспечительных мер не является исчерпывающим, что означает возможность для суда принимать указанные меры наиболее эффективно и адекватно, исходя из фактических обстоятельств дела и существа спорных правоотношений. На достижение сказанного результата дополнительно направлено содержащееся в статье указание о праве суда принимать обеспечительные меры, как по отдельности, так и одновременно по несколько мер по одному и тому же делу.

Нужно также обратить внимание на то, что суд самостоятелен в решении, принять одну или сразу несколько мер по обеспечении иска. Так же, судья может указать о времени действия используемых мер обеспечения. Содержание многих обеспечительных мер и их пределы в законе четко и точно не определены. Каких-либо ограничений в отношении отдельных обеспечительных мер ГПК РГ не предусматривает. Главный принцип, который указывал законодатель в процессуальном кодексе, что используемая мера или меры в совокупности должны быть адекватными и соразмерными [6, с. 30]. Меры в процессе делопроизводства должны применяться только в строгом соответствии с их целями и задачами, и ни как иначе. Основная цель обеспечения иска – установить условия и порядок принятия, замены, отмены специальных

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
охранительных мер, направленных на восстановление нарушенных прав и интересов как граждан, так и юридических лиц [4, с. 93].

Первой такой задачей является предупреждение возможных затруднений при исполнении решения суда. Вторую задачу можно кратко обозначить как предотвращение возможных нарушений прав или охраняемых законом интересов лица, обратившегося с ходатайством о принятии обеспечительных мер по находящемуся в производстве суда либо будущему притязанию.

Вторым обязательным условием применения обеспечительных мер является указание заявителем мотивов, на основании которых он считает, что имеется одно из условий, для ходатайства об обеспечении иска. Заявитель должен обосновать обращение с заявлением об обеспечении требования конкретными обстоятельствами, подтверждающими необходимость принятия обеспечительных мер, и представить доказательства, подтверждающие свои доводы. Доказательствами могут выступать любые факты, зафиксированные в любой форме, доступной восприятию суда.

Обеспечение иска по действующему гражданско-процессуальному законодательству допускается с момента подачи искового заявления в суд (ст. 191 ГПК РФ) [10, с. 39]. Меры по обеспечению иска возможны в отношении истца, ответчика, третьих лиц, заявляющих самостоятельные исковые требования. Недопустимо применение обеспечительных мер в отношении лиц, не участвующих в деле. Меры принимаются по обеспечению иска от судей или суда, по ходатайству или заявлению только тех лиц, что участвуют в конкретном деле, значит, и опрос об обеспечении иска может быть решен только по заявлению лиц, участвующих в деле.

Заслуживает внимания вопрос, может ли ответчик заявлять ходатайства о принятии мер по обеспечению иска. Тут мы подразумеваем возмещение вреда, вызванного обеспечением иска (ст. 199 ГПК РФ) [10, с. 40]. На практике могут встретиться случаи, когда об обеспечении иска просит не истец, а ответчик, хотя встречный иск им не заявлен. Такая ситуация может возникать по делам о разделе общей совместной собственности супругов или в исках, где совладельцы

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
имущества открывают дело и обращаются к суду. Независимо от того, какая из сторон обратилась с заявлением об обеспечении иска, суд обязан рассмотреть данный вопрос и, если сочтет необходимым, принять меры к сохранению статус-кво.

В связи с тем, что законодатель не предусмотрел встречное обеспечение, а также, в гражданском судопроизводстве предусмотрено обеспечение на все стадии искового производства, ответчик, чтобы реализовать свое право на встречное обеспечение не должен подать встречный иск, т.е. он сам не должен становится истцом со всеми вытекающими отсюда последствиями. Как истец, он, безусловно, имел бы право ходатайствовать об обеспечении своего материально-правового требования к ответчику, истцу по первоначальному иску. Но, поскольку в обеспечении своих интересов могут быть заинтересованы обе стороны, то вполне логично, что и истец, и ответчик имеет право на подачу ходатайства.

Ещё могут быть и встречные обеспечения. Под встречным обеспечением логично было бы понимать обеспечение, притязания ответчика по двустороннему иску, притязания первоначального истца или ответчика к третьему лицу, заявляющему самостоятельные требования относительно предмета спора, по трехстороннему иску и т.д. Таким образом, говорить о встречном обеспечении следует только там, где принятие обеспечительных мер направлено на защиту прав противоположной стороны по тому же самому притязанию, то есть, где одно и то же притязание может быть обеспечено как истцовой, так и ответной стороной по делу [7, с. 57].

Представляется, что принятие мер по обеспечению иска возможно, как в суде первой инстанции, включая подготовку и судебное разбирательство, так и в стадиях апелляционного и кассационного производства. В апелляционную или кассационную жалобу и представление. При этом следует иметь в виду, что обеспечение иска, как гарантия защиты прав граждан и юридических лиц, применяется только после принятия гражданского дела судом к своему производству.

Как обычно, заявление об обеспечении иска, независимо от того было ли оно изложено в отдельном акте или исковом заявлении, должно быть рассмотрено судьей в день его поступления. Рассмотрение заявления осуществляется единолично судьей, и тут не имеет значение принято исковое заявление или еще не подано. Возможно, иск уже и подан, но само производство по делу фактически возникло с момента направления ходатайства об обеспечении дела в суд.

Заявление об обеспечении иска, как обычно, должно быть рассмотрено без извещения ответчика и других лиц, участвующих в деле. Такой порядок призван максимально полноценно гарантировать защиту прав заявителя. Извещение и вызов в суд противоположной стороны в ряде случаев приводили бы к тому, что последняя могла бы предпринять действия для сокрытия материального объекта спора, перевода своих активов в недоступные для взыскания зоны и т. п., то есть совершить именно то, что пытается предотвратить заявитель. Выходит, что допущение нарушения принципа равноправия сторон продиктован практической необходимостью, так как иной раз чрезвычайно важно, чтобы суд принял меры обеспечения до того, как ответчик узнает о предъявленном к нему иске; в противном случае ответчик, узнав об этом, может скрыть свое имущество, и тогда запоздалое обеспечение не даст никаких реальных результатов. Как следствие, видно, что судебного заседания для первоначального разрешения вопросов о необходимости обеспечения иска производиться не должно и такое исключение вполне допустимо.

В день поступления заявления, процессуальный кодекс императивно указывает, что судья должен разрешить вопрос – удовлетворить ходатайство об обеспечении или отклонить его. Конечно, нет сомнения, что никакой полноценной подготовительной стадии в данном случае речи идти не может. Даже если в заявлении или в приложении к нему были изложены просьбы о направлении запросов, например, в органы исполнительной власти, осуществляющие государственную регистрацию прав, либо в кредитные организации, то совершить данные действия судья практически не в состоянии.

Да, он должен исследовать представленные доказательства, логическую обоснованность доводов заявителя, но рассматривать это в качестве подготовительной стадии частного производства по вопросам реализации обеспечительных мер вряд ли будет серьезно. При всем при этом, установление столь короткого срока является достижением, а не недостатком. Заявитель должен быть уверен в эффективной защите своих прав, на основе прямо установленных законом гарантий ее осуществления. Только так и может рассматриваться требование к суду об оперативном разрешении вопроса о принятии мер по обеспечению иска.

Вместе с тем, данное требование закона соблюдается далеко не всегда. Очень часто бывает, что судьи требуют дополнительные документы или уточнение требований. Но на это чаще всего уходит несколько дней или недель. Например, в деле № 3/1368-17 [9, с. 26], истец требовал наложение ареста на имущество третьего лица. Истец ходатайство подал 17 февраля и приложил к нему выписки из госреестра от 7 января. Но судья потребовал обновить документы и предоставить их дополнительно, при этом приостановил производство. Истцу на обновление документов понадобилась около 10 дней. Согласимся, что за этот период заинтересованная сторона свободно смогла предпринять действия для сокрытия имущества, например, переоформить его на другое лицо.

По итогам рассмотрения заявления судья может отказать в обеспечении иска. Основанием отказа должно являться, прежде всего, несоответствие обращения тем условиям, которые всегда необходимо соблюдать для принятия мер по обеспечению дела или искового требования. Так, в обеспечении иска должно быть отказано:

- если требуемый вид обеспечения иска по своему характеру не соответствует материально-правовым требованиям самого иска;
- если обеспечение иска не соответствует целям обеспечения иска;
- если отсутствует указание на то, в чем состоит опасность или риск промедления;

- если меры принимаются в отношении лиц, ограничение прав или интересов которых не связано с необходимостью такого обеспечения;

- если не соблюдены правила подсудности; либо не изложены мотивы, подтверждающие эффективность обеспечения требования в данном суде. Таким образом, невыполнение хотя бы одного из требований является основанием для отказа в обеспечении иска.

Лицо, заявляющее требования об обеспечении иска обязано обосновать свое заявление и указать объективные основания существования реальной или потенциальной угрозы неисполнения решения суда, связанные с действиями ответчика. Как правило, судебные постановления об удовлетворении заявлений содержат стандартные формулировки о том, что непринятие мер по обеспечению иска может затруднить или сделать невозможным исполнение решения суда. О чем свидетельствует то, какие именно объективные данные, имеющиеся в деле, говорят об этом, какие доводы приводятся лицом, заявляющим соответствующее ходатайство и чем эти доводы, подтверждаются, из определения не усматривается. Представляется, что такими условиями, которые дают основания говорить о необходимости применения обеспечительных мер могут быть: сумма иска, её размер, уклонение ответчика от погашения долга, действия ответчика, направленные на реализацию или скрытие спорного имущества, либо иного имущества, на которое может быть наложен арест, соразмерность принимаемых мер сумме иска, соответствие этих мер предмету иска, существу и характеру предъявленных требований и т.д., все эти обстоятельства должны быть предметом рассмотрения и найти отражение в определении по вопросу обеспечения иска.

В тоже время, как обычно, процессуальные кодексы не определяют круг доказательств, которые могут использоваться для доказательства истцом, заявившим ходатайство об обеспечении иска, невозможности исполнения решения суда вследствие действий ответчика. Законодательство также не установило здесь специальных правил допустимости средств доказывания. Исходя из сказанного, доказательствами будут любые сведения о фактах,

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
которые подтверждают возможную в будущем затруднительность исполнения решения суда. Поэтому истец вправе приводить любые фактические данные, свидетельствующие о возможной недобросовестности ответчика.

Говоря об удовлетворении ходатайства об обеспечении иска, возникает немаловажный вопрос о предмете доказывания, который, в отличие от общего предмета доказывания по делу, образует факты, необходимые для разрешения заявленного ходатайства об обеспечении иска. Поэтому в предмет доказывания для решения вопроса о применении мер обеспечения иска включаются такие фактические обстоятельства как:

- соразмерность мер обеспечения иска заявленному истцом требованию;
- существование реальной/потенциальной угрозы неисполнения решения суда со стороны одним из сторон в разбирательстве.

Об обеспечении иска судья выносит определение, в котором указывается, какие меры, предусмотренные законом, необходимо принять. Хотя закон не устанавливает чёткие указания о рамках содержания выносимого судом или судьей определения об обеспечении, но с учетом целей обеспечения в определении необходимо точно указать его способ, место нахождения и индивидуальные признаки подлежащего аресту имущества, размер взыскания, а также запрещаемое действие и т.д.

Суд выдает лицу, по ходатайству которого было допущено обеспечение иска, исполнительный лист немедленно после принятия соответствующего определения, а ответчику вовсе не направляют никаких документов, и они об обеспечении узнают во время процессов или по иным обстоятельствам (Часто ответчик узнаёт об этом, например, в банке если наложен арест на текущие шоты в банке или, когда полиция изымает и до окончания всего производство, включая исполнение, поставит его машину на спец стоянке).

В судебной-арбитражной практике выявлены отдельные проблемы, связанные с исполнением судебных актов о применении обеспечительных мер. Зачастую эти проблемы обусловлены неполным выяснением судом

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
обстоятельств дела при рассмотрении заявления о принятии обеспечительных мер.

Например, применяя обеспечительные меры в виде наложения ареста на имущество, суд должен убедиться, что имущество имеется в наличии и принадлежит именно тому лицу, которое указано заявителем в качестве собственника. В противном случае весьма вероятна ситуация, что собственником арестованного имущества окажется другое лицо, которое совсем и не указано заявителем обеспечительных мер в качестве собственника, и лицом, права которого нарушены, будет предъявлен иск в суд об освобождении имущества от ареста (например, были случаи, когда из-за банковских кредитов арестовали бытовое имущество по месту прописки должника, при том, что должник к конкретному месту не имел никакого отношения кроме прописки).

Вместе с тем, отсутствие в определении суда о принятии обеспечительных мер в виде наложения ареста на имущество ответчика без указания конкретного имущества этого лица, на которое судом наложен арест, и его стоимости – влечет возникновение в рамках исполнительного производства по исполнению определения суда о принятии обеспечительных мер спора по поводу стоимости арестованного исполнителем имущества ответчика и правомерности определения исполнителем стоимости арестованного имущества.

Как обычно, в этом случае ответчик имеет право требовать от истца, по ходатайству которого судом были приняты обеспечительные меры, возмещения указанных убытков после вступления в законную силу судебного акта об отказе в удовлетворении иска. Такие требования могут быть предъявлены и при отказе в иске частично: ответчик вправе взыскать убытки соразмерно той части иска, в удовлетворении которой было отказано судом.

С учетом этого, ответчик может требовать от истца полного возмещения причиненных ему убытков, под которыми понимаются расходы, которые ответчик произвел или должен будет произвести для восстановления нарушенного права, утраты или повреждения его имущества (реальный ущерб), а также неполученные доходы, которые ответчик получил бы при обычных

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
условиях гражданского оборота, если бы в отношении него не были допущены
меры по обеспечению иска (упущенная выгода).

В практике выявлено, что ответчик довольно редко обращается с ходатайством о предоставлении обеспечения возможных для ответчика убытков. В идеальной ситуации, при вынесении определений необходимо разъяснять истцу положения о том, что ответчик вправе будет предъявить к нему иск о возмещении убытков, причиненных мерами по обеспечению иска в случае отказа в иске. Но, как обычно, такое не имеет место со стороны суда и тут можно наблюдать нарушение прав той или иной стороны (ответчика или истца). С одной стороны, лицо, подавшее ходатайство, совсем может и не знать об ответственности, о которой мы уже говорили, а с другой стороны, и сторона, на которую (или на права или на имущество которого наложили арест) не может быть осведомлена о своём праве требовать возмездие причинённого ущерба.

Когда рассматриваются частные жалобы по различным вопросам об обеспечении иска при отправлении гражданского судопроизводства в судах общей юрисдикции, процессуальный порядок их деятельности регулируется положениями. Законодательное регулирование этой деятельности пусть и не столь совершенно, но всё же позволяет уяснить реализацию правовых норм в практической деятельности и ответить в целом на вопрос о порядке обжалования определений по вопросам обеспечения иска, чего нельзя сказать о второй ситуации. Но, тем не менее, следует обратить пристальное внимание на следующие положения, о том, какие определения по вопросам обеспечения иска вправе обжаловать заинтересованному лицу, то есть, возможна ли подача жалоб на любые определения по вопросам обеспечения материально-правовых требований или лишь на часть из них, если таких мер несколько, а еще о том, каков порядок извещения иных лиц, заинтересованных в данном производстве, и каковы полномочия суда вышестоящей инстанции.

Определение об отказе в первоначальном принятии обеспечительных мер, то есть постановление, выносимое без извещения и вызова сторон, может быть обжаловано только самим заявителем. Определение об отказе в обеспечении

иска, вынесенное в заседании суда при отсутствии противоположной стороны, может быть обжаловано только заявителем, но другие лица извещаться об этом не должны. Определения о замене вида обеспечения иска или об отказе произвести такую замену могут быть обжалованы лицами, заинтересованными в производстве по вопросам обеспечения иска, и их же необходимо об этом известить. Определения об отмене уже имевшей меры обеспечения могут быть обжалованы только теми лицами, в пользу которых они были приняты, то есть охранительные меры, извещаться же должны все заинтересованные в производстве по вопросам обеспечения иска лица. Определение об отказе в отмене обеспечения иска может быть обжаловано любым заинтересованным в этом производстве лицом, о чем каждого из них необходимо извещать.

Соответствующие жалобы могут быть поданы заинтересованными лицами, участвующими в деле, в суды апелляционной или кассационной инстанций в течение 5 дней со дня вынесения определения (ст. 197 ГПК РФ). Однако, в случае, если определение суда об обеспечении иска было вынесено без извещения лица, подавшего жалобу, срок подачи жалобы исчисляется со дня, когда лицу, обладающему правом обжалования, стало известно вынесенное определение, то есть когда это лицо смогло ознакомиться с текстом обжалуемого определения.

Что касается полномочий вышестоящих судов, то они всякий раз должны разрешать вопросы обеспечения иска по существу, и они не имеют право, отменив ранее вынесенное определение, вернуть частное дело на новое рассмотрение.

Что касается процессуального порядка и условий разрешения вопросов обеспечения иска судами апелляционной и кассационной жалоб, то здесь должны применяться те же правила, что и при разрешении данных вопросов судом первой инстанции.

Самым существенным препятствием в грузинской судебной системе является то, что на разбирательства таких жалоб у суда уходит в среднем 4

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
месяца. Ну и при этом сторонам не остаётся ничего, кроме как ждать и смотреть,
как растёт задолженность или обязательство перед стороной.

Ещё одна особенность является в том, что по законодательству меры обеспечения не принимаются против процесса исполнения. Можно обжаловать исполнительный лист, то есть, его содержание, и как меру обеспечения потребовать временного приостановления его действия, но никак нельзя то же самое сделать, например, с актом исполнителя о задержке движущего имущества или назначении аукциона. Это исключение касается как частных, так и государственных исполнителей (с одной стороны это необходимо, чтобы сторона не смогла без конца растянуть исполнение, но с другой стороны, почти нет механизма, чтоб на пример защищать интересы тех лиц, которые на стадии исполнения узнают об аресте законно приобретённых транспортных средств).

Меры обеспечения иска имеют определенные признаки, одним из таких признаков является соразмерность [2, с. 227]. Это значит, обеспечительные меры должны соответствовать заявленным требованиям. Соразмерность вида обеспечения, направлена, главным образом, на защиту прав лиц, в отношении которых принимаются меры по обеспечению иска. При определении соразмерности обеспечительной меры, и права, о защите которых просит заявитель, следовало бы принимать во внимание, действительно ли требуемая мера является единственно возможной или имеются другие, более адекватные меры для обеспечения иска, которые способны повлечь меньшие убытки или неудобства для ответчика или иного лица, которому адресованы обеспечительные меры. То есть, при определении соразмерности обеспечительной меры должны приниматься во внимание в равной степени интересы и истца, и ответчика.

Но практика опять внесла свои коррективы. Например, когда суд устанавливает в качестве мер обеспечения наложение ареста на денежные средства, имеющиеся на банковском счету. Например, если вынесено определение о заморозке 10 000 у.е., исполнитель направляет подобающий документ во все банки, и все банки, где у данного лица имеются денежные

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
средства в соразмерности исполнительного листа, замораживают эти средства.
Таким образом, если у лица имеется счет в трех банках и вынесено определение
о заморозке 10 000 у.е., в совокупности у него могут заморозить 30 000 у.е.,
согласимся, факт не из приятных.

Таким образом, практические аспекты часто дают такие результаты и вносят
такие коррективы, которых изначально никто не ожидал. Не только
исследование, но и обсуждение, и знание таких практических моментов играет
очень важную роль для развития юридической практики и теории.

Список использованной литературы:

1. Каджашвили Гулико. Выди мер обеспечении иска и их сравнительный правовой анализ. Государственный университет Батуми Шота Руставели. *Серия социальных, экономических и юридических наук*. Тбилиси; Батуми, 2012.
2. Курдадзе Шалва. Характеристика процессуального действия в гражданском судопроизводстве. Тбилисский государственный университет экономических отношений: сборник научных трудов. Тбилиси, 2010.
3. Лилуашвили Гия. Подготовительный этап гражданского судопроизводства в соответствии с Гражданским процессуальным законом США. Тбилисский государственный университет экономических отношений: сборник научных трудов. Тбилиси, 2009.
4. Махаидзе Отар. Виды обеспечения арбитражных исков в законодательстве Грузии. *Альтернативное разрешение споров: Ежегодник*. Тбилисский государственный университет им. Джавахишвили; Национальный центр альтернативного разрешения споров Тбилиси, 2015.
5. Чантурия Ладос. Имущество как средство обеспечения иска: (обзор книги, опубликованной Ладос Чантурией в 1999 году). *Человек и конституция*. Тбилиси, 1999. N4, С.147-148.
6. Чантурия Ладос. Закон о кредитоспособности. Тбилиси: Юстиция, 2012 (ООО «Грузинский Мацне»)
7. Чикваидзе Иракли. Обеспечение иска в соответствии с Гражданским процессуальным кодексом Грузии: Научно-практический журнал. Гуманитарно-социальный факультет Грузинского технического университета. Тбилиси, 2008. 1512-1305 N1 (3). С. 1-60.
8. Чомахидзе Николоз. Мери обеспечения иска в международном арбитраже. *Альтернативное разрешение споров: Ежегодник Тбилисский государственный университет им. Иване Джавахишвили*; Национальный центр альтернативного разрешения споров Тбилиси, 2013. С.79-107; 108-130.
9. Дело № 3/1368-17. От Тбилисского Городского Суда
10. Гражданский Процессуальный Кодекс Республики Грузии. URL: <https://matsne.gov.ge/ka/document/view/29962>

УДК 341.322.5

Пилипенко В. П.,
кандидат юридичних наук,
Заслужений юрист України,
член Європейської комісії «За демократію через право»
(2013-2017 рр.)

СТАНОВЛЕННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМИ ПРАВОВОЇ РЕГЛАМЕНТАЦІЇ ПРАВИЛ (ЗАКОНІВ І ЗВИЧАЇВ) ВЕДЕННЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ У МІЖНАРОДНОМУ ДОГОВІРНОМУ ПРАВІ

У статті розглянуті етапи становлення і розвитку системи правової регламентації правил ведення збройних конфліктів у міжнародному договірному праві. Особлива увага в статті приділяється аналізу міжнародних нормативних актів, метою яких є врегулювання відносин воюючих сторін під час міжнародних та неміжнародних збройних конфліктів. Крім того, в статті досліджуються доктринальні підходи деяких вітчизняних та зарубіжних юристів-міжнародників в контексті становлення і розвитку системи міжнародно-правової регламентації ведення збройних конфліктів.

Ключові слова: збройних конфлікт, закони і звичаї ведення війни, міжнародно-правова регламентація ведення збройних конфліктів, міжнародне договірне право, міжнародний звичай та ін.

Пилипенко В.П. СТАНОВЛЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ПРАВОВОЙ РЕГЛАМЕНТАЦИИ ПРАВИЛ (ЗАКОНЫ И ОБЫЧАИ) ВЕДЕНИЯ ВООРУЖЕННЫХ КОНФЛИКТОВ В МЕЖДУНАРОДНОМ ДОГОВОРНОМ ПРАВЕ

В статье рассмотрены этапы становления и развития системы правовой регламентации правил ведения вооруженных конфликтов в международном договорном праве. Особое внимание в статье уделяется анализу международных нормативных актов, целью которых является урегулирование отношений воюющих сторон во время международных и немеждународных вооруженных конфликтов. Кроме того, в статье исследуются доктринальные подходы некоторых отечественных и зарубежных юристов-международников в контексте становления и развития системы международно-правовой регламентации ведения вооруженных конфликтов.

Ключевые слова: вооруженного конфликта, законы и обычаи ведения войны, международно-правовая регламентация ведения вооруженных конфликтов, международное договорное право, международный обычай и др.

Pylypenko V.P. FORMATION AND DEVELOPMENT OF LEGAL REGULATION OF RULES (LAWS AND CUSTOMS) OF ARMED CONFLICTS IN INTERNATIONAL TREATY LAW

The stages of formation and development of the rules of armed conflict system of legal regulation in international treaty law are considered. Special attention is paid to the analysis of international agreements regulated relations of the warring parties of international and non-international armed conflicts. In addition, the doctrinal approaches of some domestic and foreign international lawyers in the context of the formation and development of the system of international legal regulation of armed conflict are analysed in the article.

Постановка проблеми. Історія становлення і розвитку принципів і норм міжнародного права, що застосовуються в період збройних конфліктів, свідчить, що знадобилися сотні, навіть тисячі років, перш ніж в практиці збройної боротьби сформувалися певні міжнародні правила, дотримання яких визнавалося їх учасниками взаємовигідними і відповідними їх інтересам.

Кваліфікація збройного насильства ще споконвіку була вкрай важливим і водночас складним завданням. Проблема застосовності тих чи інших норм і принципів права збройних конфліктів або міжнародного гуманітарного права (далі – МГП) завжди вважалася ахіллесовою п'ятою МГП [21, с. 5]. Необхідність кваліфікації чи підпадає відповідна ситуація під «збройний конфлікт» і чи потрапляє вона відповідно у сферу дії МГП, поряд з необхідністю категоризації збройних конфліктів в умовах правової дихотомії «міжнародних» та «неміжнародних» збройних конфліктів [24, с. 175], яка історично склалася та існує й нині, віднесення конфлікту до того чи іншого виду було та залишається критичним для визначення обсягу прав і обов'язків його сторін [21, с. 5].

Сьогодні дослідження питання становлення і розвитку системи міжнародно-правової регламентації ведення збройних конфліктів у МГП набувають особливої актуальності, зокрема, і через ситуацію, яка склалася безпосередньо в Україні.

Отже, **метою цієї статті** є дослідити з позицій міжнародного права еволюцію системи правової регламентації правил ведення збройних конфліктів в міжнародному договірному праві.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Деякі питання означеної проблематики знайшли своє відображення у наукових роботах таких вітчизняних учених, як С. С. Андрейченко, В. Ф. Антипенка, М. В. Буроменського, В. Г. Буткевича, М. М. Гнатовського, М. В. Грушко, К. В. Доді, О. В. Задорожнього, Н. А. Зелінської, Д. О. Ковалю, А. О. Кориневича, Т. Р. Короткого, В. М. Лисика, І. І. Лукашука, О. О. Мережка, В. М. Репецького, О. В.

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
Сенаторової, Т. Л. Сироїд, Є. Л. Стрельцова, Н. В. Хендель, Ю. В. Чайковського,
М. Ю. Черкеса, В. Х. Ярмакі та ін.

Серед зарубіжних дослідників необхідно відзначити напрацювання таких відомих зарубіжних вчених, як І. Н. Арцибасова, Р. Бартельса (*R. Bartels*), А. Був'є (*A. Bouvier*), Ф. Бюньона (*F. Bugnion*), Е. Ваттеля (*E. Vattel*), С. Віте (*S. Vite*), Х.-П. Гассера (*H.-P. Gasser*), Г. Гроція (*H. Grotius*), Е. Давида (*E. David*), М. Ейкхерста (*M. Akehurst*), Г. Лаутерпахта (*H. Lauterpacht*), Ф. Ф. Мартенса, Т. Мерона (*T. Meron*), Л. Оппенгейма (*L. Oppenheim*), Ж. Пікте (*J. Pictet*), М. Сассолі (*M. Sassoli*), М. Г. Смирнова, Д. Стюарта (*J. Stewart*), Ч. Хайда (*C. Hyde*), Д. Шиндлера (*D. Schindler*), М. Шоу (*M. Shaw*) та ін.

Виклад основного матеріалу. Загальноновизнано, що війна – самий нелюдський і жорстокий спосіб вирішення міждержавних протиріч. Тому ще з давніх часів люди почали вживати спроби внесення елементів гуманізму і мирного вирішення конфлікту під час ведення воєн, що відображені в законах і звичаях війни.

Причини виникнення воєн і збройних конфліктів досить різноманітні, хоча їх і нескладно встановити аналітичним шляхом через цілі, заради досягнення яких вони починалися: захоплення чужого майна, чужих територій, підкорення сусіднього народу, щоб змусити його працювати на переможця, нав'язати йому свою релігію, свою мову, свої звичаї, свою культуру та ідеологію. На думку фахівців, внутрішньодержавні збройні конфлікти (революція, громадянська війна) виникають з тих же причин і для досягнення тих же цілей.

Причини збройних зіткнень, як правило, маскувалися, видавалися за благородні, покривалися ідеями патріотизму, націоналізму, вірністю відповідному релігійному напрямку і т.п.

Складно пояснити чому всі ці фактори ставали причиною збройних конфліктів і чому людство досі не може їх подолати повністю, але ще складніше їх усунути. Необхідно перш за все усвідомити, що саме ці причини породжували раніше, породжують тепер і можуть породжувати в майбутньому як малі збройні

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
конфлікти, так і світові війни. Без усвідомлення цієї обставини неможливо визначити необхідні заходи задля їх усунення [1, с. 3-6].

Неупереджена оцінка результатів будь-якої війни показує, що вигоди переможця від досягнутої їм перемоги завжди значно менше, ніж понесені заради її досягнення жертви. Не треба говорити і про трагічні наслідки, заподіяні війною переможеним. Про це об'єктивно свідчать підсумки двох Світових воєн ХХ ст., жахливі як для переможців, так і для переможених.

У теорії права немає єдиної думки про те, яка система права належніше регулює ведення збройної боротьби. Очевидно, що сучасні правила ведення війни регламентовані в першу чергу міжнародним правом. Однак суттєвим залишається питання ефективності застосування міжнародно-правових норм на практиці. Все ж таки, ефективність застосування норми багато в чому залежить від ефективності механізму притягнення особи до відповідальності за порушення цієї норми. І в цьому контексті важливо зазначити, що ефективність національного права все ще залишається вищою за ефективність норм міжнародного права.

Історія прийняття міжнародно-правових актів у цій галузі (абсолютна більшість з яких діють і дотепер) добре відома – цій темі присвячена значна кількість наукових досліджень. Тому зупинимося лише на основних етапах розвитку міжнародно-правової регламентації воєнних дій в Новітній історії. Інакше кажучи, спробуємо насамперед розглянути міжнародно-правові джерела, що регламентують засоби і правила ведення воєнних дій для того, щоб сформулювати в подальшому визначення поняття «воєнні злочини».

З другої половини ХІХ ст. в доктрині міжнародного права вважається загальноновизнаним, що існують такі пов'язані з порушенням законів і звичаїв ведення війни злочинні дії або злочинна бездіяльність, за які міжнародне право покладає на винних осіб кримінальну відповідальність [28]. Ці погляди ґрунтувалися переважно на внутрішньодержавному рівні. За дорученням Президента США Авраама Лінкольна 24 квітня 1863 року в армії США був виданий наказ № 100 «Інструкція польовим військам Сполучених Штатів»,

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
підготовлений відомим американським юристом німецького походження
Френсісом Лібером. Ця Інструкція, нині відома як Кодекс Лібера, почала процес
подальшої кодифікації законів і звичаїв війни на національному рівні інших
держав [27]. Кодекс Лібера містив докладні правила щодо різноманітних
аспектів сухопутної війни від способів ведення бойових дій як таких і
поводження з цивільним населенням до поведження з особливими категоріями
осіб, такими як військовополонені, поранені, партизани тощо. Хоча Інструкція
польовим військам Сполучених Штатів формально була суто внутрішнім
документом і призначалася для застосування в умовах громадянської війни між
Північчю і Півднем, вона закріплювала принцип відповідальності за порушення
звичаєвих норм міжнародного гуманітарного права, яка однак зводилася до
відповідальності окремих індивідів, що порушили, передусім, військові приписи.
Зокрема, у ст. 25 цього документу в загальному вигляді сформульовано принцип
захисту осіб, що перебувають під заступництвом міжнародного права, який
полягає в тому, що захист суб'єктів (цивільних осіб) ворогуючої держави, що не
беруть безпосередньої участі у збройному конфлікті, є загальним правилом за
недотримання або ігнорування якого повинна наставати відповідальність[29].

Такого ж висновку доходять і О.В. Гороховська та І.С. Семенюк. За їх
твердженням, Інструкція польовим військам Сполучених Штатів була суто
внутрішнім документом, призначеним для застосування в умовах громадянської
війни між Північчю і Півднем, проте її прийняття слугувало не лише імпульсом
для наступної кодифікації законів і звичаїв війни, але й стало першим прикладом
регулювання на внутрішньодержавному рівні відносин щодо захисту жертв
війни, що утілило наукові переконання того періоду, у тому числі про
відповідальність індивідів за порушення правил ведення військових дій, а також
стала документом, який проголосив необхідність поширення знань про право
війни [2, с. 117].

Правила ведення збройних конфліктів мають тривалу історію. В Європі
вони напрацьовувалися протягом багатьох століть в якості звичаїв ведення війни,
але історичний розвиток змусив сформулювати їх не тільки (і не стільки) в

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017 звичаєвому, а й у писаному праві. Ж. Пікте з цього приводу писав: «Коріння гуманітарного права глибокі. Закони війни так само старі, як сама війна, а війна так само стара, як життя на Землі» [20, с. 100]. Це переконлива теза, що дозволяє простежити досить цікаву особливість міжнародного кримінального права у притягненні до відповідальності осіб, які вчинили воєнні злочини, адже після встановлення законів ведення збройного конфлікту однозначно повинна бути встановлена і відповідальність за порушення цих законів.

На міжнародному ж рівні про заборонені засоби і методи ведення військових дій чи не вперше йшлося в Гаазьких конвенціях 1899/1907 року, зокрема в IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додатку до неї: Положенні про закони і звичаї війни на суходолі. Забороненими методами ведення війни в названих документах визначалися: вживання отруєної зброї або інших видів зброї, здатної завдавати зайвих страждань; необґрунтоване руйнування міст і селищ або мародерство у них, якщо ці дії не викликані військовою необхідністю; напад, будь-яким способом, на незахищені міста, селища, житлові приміщення, будівлі або їх бомбардування; розграбування приватного або громадського майна; віроломство; наказ не залишати живих (оголошення, що жодної пощади не буде); вбивство або нанесення каліцтва ворогові, який, поклавши зброю або не маючи більше засобів захищатися, беззастережно здався; незаконне використання парламентського або національного прапора, військових знаків і форменого одягу ворога, так само як і знаків розрізнення, встановлених Женевською конвенцією.

Ф.Ф. Мартенса, який був одним з головних організаторів і активних учасників Гаазьких конференцій 1899 і 1907 років, писав: «Якщо війна у народів диких є законним засобом для захоплення майна ворога і повного його винищення, якщо для них вона вважається заняттям найбільш почесним і гідним для людини, то народи цивілізовані, навпаки, одностайні в своєму вирoku щодо війни як найстрашнішого зла і лиха, що знищує здобутки багатьох років мирної діяльності і забирає життя мільйонів людей. Якщо первісні народи боготворили війни, якщо за поняттями великих воїнів древнього світу – римлян – спис був

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

символом права власності, якщо ще в середні століття війна була «законом феодалізму» і нормальним станом міжнародного і державного життя, то з сучасних народів, навпаки, жоден не вважає за можливе відкрито визнати війну єдиною метою своїх прагнень і цілком доцільним засобом для вирішення зіткнень» [18, с. 86]. Разом з тим зрозуміло, що повне припинення збройних конфліктів, навіть незважаючи на заборону застосування сили і погрози силою та зобов'язання вирішувати міжнародні спори мирним шляхом відповідно до Статуту ООН, є неможливим навіть через майже 130 років після цих слів Ф.Ф. Мартенса. Однак сьогодні є можливим встановлення правил ведення збройних конфліктів і передбачення ефективної і невідвортної відповідальності за порушення цих правил. І невідвортність настання відповідальності забезпечується саме міжнародним кримінальним правом.

Перші спроби створення міжнародної системи відповідальності за порушення правил ведення війни були зроблені після закінчення Першої світової війни саме на підставі Гаазьких конвенцій 1899/1907 року. Її величезні масштаби, що охопили Європу, не могли не вплинути на розвиток міжнародного права, а розбійницькі методи її ведення викликали вимоги світової громадськості покарати винуватців розв'язання війни. Як підсумок, перші положення про відповідальність фізичних осіб за порушення миру і перетворення держави на знаряддя найтяжчих воєнних злочинів з'явилися у Версальському мирному договорі, підписаному 28 червня 1919 року.

Версальський мирний договір у ст. 228 і 229 встановлював право союзних держав піддавати суду і покаранню окремих осіб, відповідальних за порушення законів і звичаїв війни. Відповідно до ст. 228, Німецький Уряд визнає за об'єднаними державами-переможцями право притягнення до їх військових судів осіб, обвинувачених у вчиненні дій, що суперечать законам і звичаям війни. Передбачені законами покарання можуть бути вжиті до осіб, визнаних винними. Ці положення можуть застосовуватися незалежно від будь-яких процесів або переслідувань у суді Німеччини або її держав-союзників. Німецький Уряд повинен буде видати об'єднаним державам-переможцям або одній з них, яка до

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
нього звернеться, з запитом про видачу щодо всіх осіб, які звинувачуються в
скоєнні дій, що суперечать законам і звичаям війни. В запиті про видачу такі
особи можуть бути вказані поіменно або по званню, обов'язкам, посадам,
наданим таким особам Німецьким Урядом.

11 листопада 1918 року була створена Союзницька комісія для
встановлення відповідальності «воєнних злочинців» (цей термін був
використаний тоді вперше) [23, с. 132]. Як вже зазначалося, до часу Першої
світової війни деякі порушення законів і звичаїв війни були сформульовані як
злочини в Гаазьких конвенціях 1899/1907 року. Зазначені пропозиції не були
втілені в життя: кайзер врятувався втечею до Королівства Нідерланди, які
відмовилися його видати, а ті кілька з військових злочинців (в первинному
списку було 935 прізвищ, після довгих переговорів їх число скоротилося до 45),
щодо яких було здійснено судове переслідування, були або виправдані, або
отримали чисто символічні покарання. Окремі обвинувачені постали перед
судами Німеччини, які винесли їм лише м'які вироки, інші взагалі не були
передані судам іноземних держав для проведення процесу над ними, хоч це і
суперечило духу договору [26, с. 10-11]. Наприклад, у Німеччині було
розглянуто лише 12 справ, причому в шести випадках обвинувачені були
повністю виправдані. Судовий процес відбувався у Верховному суді Німеччини
[19, с. 160].

Таким чином, міжнародне співтовариство незмінно стикалися із
злочинами, які несла в собі війна, однак приймало їх швидше як даність, як
неминучу жертву на шляху до перемоги або поразки. Аналізуючи дане питання,
професор Н.А. Зелінська підкреслює, що «історія свідчить про те, що спроба
запровадження міжнародного кримінального суду після Першої світової війни
була відкинута саме тому, що суперечила міжнародній практиці: особи, винні в
ініціюванні та веденні агресивної війни, ніколи не піддавалися кримінальним
санкціям» [7, с. 179].

Разом з тим, дві світові війни XX століття продемонстрували світові діяння небаченого до цього масштабу і цинізму, що зумовило зміну раніше існуючого відношення до злочинних діянь, які вчиняються в ході збройних конфліктів.

1945 рік став відправною точкою принципово нової політики світової спільноти з питань міжнародного кримінального права. У цей період міжнародна спільнота обрала істотно новий підхід до побудови міжнародного спілкування, іменованій «правом на мир», відмовившись від концепції «права на війну». Перший крок у напрямку покарання індивідів за злочини відповідно до міжнародного права був зроблений 8 серпня 1945 року, коли чотири союзні держави: СРСР, США, Великобританія і Франція – підписали Лондонську угоду «Про судове переслідування і покарання головних воєнних злочинців європейських держав «осі», додатком до якої був Статут Міжнародного воєнного трибуналу. Стаття 6 Статуту визначала категорії злочинів, за вчинення яких Трибунал мав право судити і карати будь-яких осіб або групи осіб. Такими категоріями злочинів були воєнні злочини, злочини проти миру і безпеки та злочини проти людяності. Щодо юрисдикції Нюрнберзького трибуналу щодо воєнних злочинів, Статут Нюрнберзького трибуналу, згідно п. В ст. 6, охоплював такі злочинні діяння: «... порушення законів або звичаїв війни. До цих порушень відносяться: а) вбивства; б) катування чи відведення в рабство або для інших цілей цивільного населення окупованої території; в) вбивства або катування військовополонених чи осіб, які перебувають в морі; г) вбивства заручників; д) пограбування суспільної чи приватної власності; е) безглузде руйнування міст чи сіл; ж) розорення, не виправдане воєнною необхідністю, та інші злочини» [25].

Однак багато вчених сприймали дану ідею скептично. Адже 8 серпня 1945 року в історії пов'язаний не тільки з установою Нюрнберзького трибуналу. Це також день, коли Сполучені Штати Америки скинули свою другу атомну бомбу на Японію, зруйнувавши м. Нагасакі і миттєво знищивши як мінімум 70 тис. чоловік - цивільне населення міста. У зв'язку з цим Г. Сімпсон зазначає: «Вся історія воєнних злочинів – історія, пронизана гіркою іронією. Але поєднання

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
саме цих двох подій у один день – свого роду маніфест підпорядкування «закону сили», безпрецедентній дії насильства всупереч основній вимозі права війни – можливо, найбільш трагічна іронія. Для деяких дослідників ця подія розглядається як символ смерті ідеї при її народженні: ідеї щодо універсального застосування міжнародного кримінального права до всіх правопорушників ...» [30, с. 8].

Противники визнання легітимності Нюрнберзького, а потім і Токійського трибуналів, і їх рішень висунули наступні основні постулати сумнівів щодо його правомірності:

1) до осені 1945 року у міжнародному праві нібито не існувала норма про індивідуальну відповідальність фізичних осіб з числа керівників держави за дії самої держави, її органів і нижчих посадових осіб;

2) юрисдикція Трибуналу нібито ніколи і ніде не була встановлена, а тому положення ст. 5 Статуту Нюрнберзького Трибуналу про те, що він і його рішення не можуть бути оскаржені, не відповідають принципам правової визначеності;

3) передбачені у ст. 6 Статуту злочини мають довільний характер, оскільки до Лондонської конференції 8 серпня 1945 року вони не були закріплені у жодному міжнародному або національному правовому акті (теорія *lex post facto*).

Спробуємо у відповідь виступити із твердженням, що перераховані аргументи необґрунтовані по ряду підстав.

Юрисдикція Нюрнберзького трибуналу була досить чітко розроблена. Її основу склали наступні документи: Московська декларація від 30 жовтня 1943 року «Про відповідальність гітлерівців за вчинені звірства»; Лондонська угода від 8 серпня 1945 року «Про судове переслідування і покарання головних воєнних злочинців європейських країн «осі»; сам Статут Нюрнберзького трибуналу; Закон № 10 Контрольної Ради для Німеччини від 20 грудня 1945 року; Розпорядження № 7 Верховного комісара США у Німеччині від 18 жовтня 1945 року; Берлінська декларація від 2 серпня 1945 року «Про поразку Німеччини і взяття на себе верховної влади щодо Німеччини урядами Союзу РСР, Сполученого Королівства, США і Тимчасовим урядом Франції».

Отже, не можна не погодитися з висновком, що Нюрнберзький і наступні трибунали були міжнародними як за своїми правовими джерелами, так і за своєю юрисдикції (щодо справ і підсудних).

Сформульовані у Нюрнберзі принципи ознаменували прорив у міждержавній нормотворчості, що дозволило вийти на новий рівень правового забезпечення безпеки, закрити його «білі плями», особливо у частині судових гарантій. Не підлягає сумніву, що Нюрнберг став найважливішим історичним етапом у розвитку нової правової культури і цивілізації, який відкрив різноманітному світу можливості мирного співіснування на основі принципів добросусідства і співробітництва [9, с. 218-224].

Подальша розробка норм міжнародного кримінального права відбувалася в рамках Організації Об'єднаних Націй.

Прийнятий у 1950 році Генеральною Асамблеєю проект Зводу законів, що гарантують мир і безпеку людства, підготовлений Комісією міжнародного права, містив основні положення міжнародного кримінального права. Основою для вироблення цього проекту були пункти і положення Лондонського статуту, а також деякі принципи, що містилися у вироку Нюрнберзького трибуналу.

Таким чином, найбільш серйозний вплив на розвиток міжнародного кримінального права мало створення і функціонування Нюрнберзького Міжнародного воєнного трибуналу: в його Статуті були сформульовані норми про склади найтяжчих міжнародних злочинів: проти миру, воєнних злочинів і злочинів проти людяності. Відповідно до норм про ці злочини і процедурно-процесуальних норм Статуту, вперше в історії було здійснено дійсно повномасштабний процес, а винним були винесені суворі покарання і виконано вироки. Крім того, у вироку Нюрнберзького трибуналу було підкреслено звичаєвий характер Положення про закони і звичаї війни на суходолі, що є додатком до Гаазької конвенції про закони і звичаї сухопутної війни 1899/1907 року.

Надалі основні принципи Нюрнберзького процесу були розвинені в ряді міжнародних конвенцій, зокрема в Конвенції про попередження геноциду та

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
покарання за нього (1948 року), чотирьох Женевських конвенціях про захист
жертв війни 1949 року [5; 15; 16; 17] і Додаткових протоколах I і II до них 1977
року [43; 4] та Додатковому протоколі III 2005 року, а також в інших
міжнародних договорах.

Женевські конвенції 1949 року, у яких було кодифіковано МГП після
Другої світової війни, містять перший в історії докладний перелік воєнних
злочинів. Кожна з чотирьох Женевських конвенцій: «Про поліпшення долі
поранених і хворих в діючих арміях» (I Женевська конвенція), «Про поліпшення
долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних
сил на морі» (II Женевська конвенція), «Про поводження з
військовополоненими» (III Женевська конвенція), «Про захист цивільного
населення під час війни» (IV Женевська конвенція) – містить власний перелік
«серйозних порушень» правил і засобів ведення воєнних дій, які на сьогодні у
міжнародному праві однозначно розцінюються як воєнні злочини.

Щодо ролі Женевських конвенцій 1949 року у визначенні воєнних
злочинів, В.Ю. Калугін справедливо зауважив, що хоча безпосередньо у їх тексті
і не вживається вираз «воєнні злочини», коли йдеться про «серйозні порушення»
їх положень, то не підлягає сумніву, що маються на увазі саме воєнні злочини.
За їх вчинення передбачається особиста відповідальність, так само як за
порушення законів і звичаїв війни. «Ця термінологічна неясність пояснюється
прагненням підкреслити зобов'язання договірних держав запобігати актам, що
заборонені, і карати за них» [8].

Так, у ст. 49 I Женевської конвенції, ст. 50 II Женевської конвенції, ст. 129
III Женевської конвенції, ст. 146 IV Женевської конвенції міститься спільна для
цих міжнародних договорів норма, яка передбачає, що «Кожна Висока Договірна
Сторона зобов'язана розшукувати осіб, обвинувачуваних у тому, що вони
вчинили або віддали наказ учинити такі серйозні порушення, та незалежно від
їхнього громадянства віддавати їх до свого суду. Вона може також, якщо вважає
це за доцільне, передавати їх згідно з положеннями свого законодавства для суду
іншій заінтересованій Високій Договірній Стороні за умови, що ця Договірна

Зазначені зобов'язання – вживати необхідних заходів для припинення порушень, передбачених Конвенціями – є складовою частиною більш загального зобов'язання, яке міститься у спільній всіх Женевських конвенцій 1949 року ст. 1, яке вимагає від держав «дотримуватися» і «змушувати дотримуватися» положень цих Конвенцій. У них встановлюється, що держави зобов'язані ввести в дію кримінальне законодавство, призначене для покарання осіб, винних у скоєнні серйозних порушень Конвенцій, тобто в скоєнні воєнних злочинів. Вони зобов'язані також розшукувати осіб, обвинувачених у скоєнні серйозних порушень, і передавати їх своєму суду або суду іншій державі.

Як правило, кримінальне право тієї чи іншої держави застосовується тільки до тих дій, які відбуваються на її території або її громадянами. Положення ж Женевських конвенцій зобов'язують держави розшукувати і карати всіх осіб, які вчинили серйозні порушення, незалежно від їх громадянства і місця скоєння злочину. Цей принцип, відомий як універсальна юрисдикція, є ключовим для забезпечення ефективності припинення серйозних порушень та притягнення до відповідальності за їх вчинення.

Виходячи з аналізу положень Женевських конвенцій, можна скласти перелік воєнних злочинів, які відповідно до зобов'язань держав повинні заборонятися національним законодавством і за вчинення яких має передбачатися покарання. Важливість даного положення полягає в тому, що в більшості цивілізованих країн діє конституційний припис про пріоритет міжнародного права над національним. Отже, положення Женевських конвенцій та інших норм міжнародного права, що визначають злочинність порушень правил ведення збройних конфліктів, мають обов'язкову силу для національного правозастосування. Крім того, норми про злочинність зазначених у конвенціях порушень правил ведення війни повинні бути імплементовані у національне кримінальне законодавство держав-членів цих конвенцій, кількість яких станом на 2017 рік складає 196 держав. З іншого боку, міжнародне право не містить конкретних положень про класифікацію серйозних порушень, яка могла б

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017 послужити підставою для їх систематизації. У міжнародних нормах вказуються лише ті види злочинів або правопорушень, які за своєю природою і жорстокості «не можуть залишитися безкарними з боку держав».

Одними з найбільш вагомих джерел міжнародного права, що встановлюють злочинність порушень правил і звичаїв ведення воєнних дій, вважаються Додаткові протоколи I і II 1977 року до Женевських конвенцій 1949 року. При цьому по-справжньому «революційне» значення має Додатковий протокол II, який встановив ряд злочинних порушень, скоєних в ході конфліктів неміжнародного характеру.

Слід зазначити, що в Женевських конвенціях і Додатковому протоколі I перераховуються всі воєнні злочини, що згадуються в списках воєнних злочинів у раніше прийнятих документах, зокрема в тих, на підставі яких було укладено Лондонську угоду від 8 серпня 1945 року «Про судові переслідування і покарання головних військових злочинців європейських країн «осі».

Женевськими конвенціями 1949 року визначаються наступні серйозні порушення правил і звичаїв ведення воєнних дій: навмисне вбивство; тортури і нелюдське поводження; біологічні експерименти; навмисне заподіяння тяжких страждань; заподіяння серйозного каліцтва або нанесення шкоди здоров'ю (ст. 50 I Женевської конвенції, ст. 51 II Женевської конвенції, ст. 130 III Женевської конвенції, ст. 147 IV Женевської конвенції); незаконне, довільне і широкомасштабне руйнування і привласнення майна, що не викликані воєнною необхідністю (ст. 50 I Женевської конвенції, ст. 51 II Женевської конвенції, ст. 147 IV Женевської конвенції); примушування військовополоненого до служби в збройних силах ворожої держави (ст. 130 III Женевської конвенції); позбавлення військовополоненого прав на справедливе та належне судове розслідування, передбачене Конвенціями (ст. 130 III Женевської конвенції, ст. 147 IV Женевської конвенції); незаконна депортація або переміщення особи; незаконний арешт особи; взяття заручників із числа цивільного населення (ст. 147 IV Женевської конвенції).

До серйозних порушень правил і звичаїв ведення війни, що визначаються у Додатковому протоколі I, відноситься нанесення збитку, шляхом будь-якої навмисної і невинуватеної дії або бездіяльності, фізичному або психічному стану здоров'я і недоторканності осіб, що перебувають під владою супротивної сторони або інтернованих, затриманих чи будь-яким іншим чином позбавлених свободи в результаті збройного конфлікту.

Зокрема, маються на увазі: нанесення фізичних каліцтв, проведення медичних або наукових експериментів, видалення тканин або органів для пересадки, а також будь-яка інша медична процедура, яка не вимагається за станом здоров'я зазначеної особи і не відповідає загальноприйнятим медичним нормам, застосовуваним при аналогічних з медичної точки зору обставин до громадян сторони, що проводить цю процедуру, які не позбавлені волі в будь-якій формі (ст. 11 Додаткового протоколу I).

До серйозних порушень відносяться також дії, що здійснюються навмисно і є причиною смерті або тілесного ушкодження чи шкоди здоров'ю (п. 3 ст. 85 Додаткового протоколу I), які полягають у: перетворенні цивільного населення або окремих цивільних осіб на об'єкт нападу; вчиненні нападу невибіркового характеру, що зачіпають цивільне населення або цивільні об'єкти, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам; вчиненні нападу на установки або споруди, що містять небезпечні речовини, коли відомо, що такий напад стане причиною надмірних втрат життя, поранень серед цивільного населення або завдасть шкоди цивільним об'єктам; перетворенні необоронних місцевостей і нейтральних зон на об'єкт нападу; вчиненні нападу на особу, коли відомо, що вона припинила брати участь у воєнних діях; віроломному використанні розпізнавальної емблеми Червоного Хреста, Червоного Півмісяця, Червоного Кристала або інших захисних знаків.

До серйозних порушень відносяться також наступні дії, якщо вони вчинені умисно і в порушення Конвенцій і Протоколу I (п. 4 ст. 85 Додаткового протоколу I): переміщення окупуючою державою частини її власного цивільного

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

населення на окуповану нею територію або депортація чи переміщення всього або частини населення окупованої території у межах цієї території чи за її межі; невинуватена затримка репатріації військовополонених або цивільних осіб; застосування практики апартеїду, інших негуманних і принижуючих дій, заснованих на расовій дискримінації, які зневажають гідність особи; перетворення ясно розпізнаних історичних пам'яток, творів мистецтва або місць відправлення культу, які є культурною або духовною спадщиною народів і яким надається особливий захист, на об'єкт нападу, в результаті чого вони зазнають великих руйнувань, коли такі об'єкти не знаходяться в безпосередній близькості від військових об'єктів і не використовуються іншою стороною для підтримки збройних дій; позбавлення особи, яка користується захистом Конвенцій і Протоколу I, права на неупереджене і належне судочинство.

У Додатковому протоколі II, який поширює сферу дії Женевських конвенцій на збройні конфлікти міжнародного характеру, серйозними порушеннями правил ведення таких конфліктів, крім загальних приписів спільної для чотирьох Женевських конвенцій ст. 3, названі такі (ст. 13-18 Додаткового протоколу II): акти насильства або погрози насильством, що мають основною метою тероризувати цивільне населення; використання голоду серед цивільного населення як методу ведення військових дій; напад, знищення, вивезення або приведення в непридатність об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення; напад на установки і споруди, що містять небезпечні речовини; вчинення будь-яких ворожих актів, спрямованих проти тих історичних пам'яток, творів мистецтва або місць відправлення культу, які є культурною або духовною спадщиною народу; переміщення цивільного населення з причин, пов'язаних зі збройним конфліктом.

Крім того, правила («закони і звичаї») ведення збройних конфліктів встановлені в інших міжнародно-правових актах, прийнятих у другій половині ХХ ст. Порушення положень цих актів кваліфікуються як воєнні злочини, а Конвенції – як відповідні міжнародно-правові джерела. До їх числа можна віднести такі міжнародні договори: Гаазька конвенція про захист культурних

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017

цінностей у випадку збройного конфлікту від 14 травня 1954 року; Конвенція про заборону військового або будь-якого іншого ворожого використання засобів впливу на природне середовище від 18 травня 1977 року; Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10 жовтня 1981 року; Конвенція про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення від 10 квітня 1972 року; Міжнародна конвенція про боротьбу з вербуванням, використанням, фінансуванням і навчанням найманців від 4 грудня 1989 року; Конвенція про маркування пластичних вибухових речовин з метою їх виявлення від 1 березня 1991 року; Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення і застосування хімічної зброї та про її знищення від 13 січня 1993 року; Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їх знищення від 18 вересня 1997 року.

Особливе місце серед джерел міжнародного кримінального права займають акти Міжнародних трибуналів *ad hoc*: по колишній Югославії і по Руанді. Запровадження Радою Безпеки ООН цих трибуналів і результати їх роботи призвели до радикальних змін і сприяли подальшому розвитку як міжнародного права загалом, так і міжнародного кримінального права зокрема.

Найважливішою подією, пов'язаною з формуванням джерельної бази міжнародного права і з встановленням відповідальності за вчинення воєнних злочинів, стало прийняття 17 липня 1998 року Римського Статуту Міжнародного кримінального суду (набув чинності 1 липня 2002 року). У цьому документі сформульовано поняття «воєнні злочини» (ст. 8), встановлено їх перелік, визначено межі застосування допустимого права, загальні принципи здійснення міжнародної та національної юрисдикції (зокрема і при скоєнні воєнних злочинів), а також принципи міжнародного кримінального права. Однак більша частина положень Римського Статуту присвячена процедурним питанням і питанням судоустрою. Головне ж полягає в тому, що в цьому документі кінця

«ПРАВОВІ СИСТЕМИ». НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЕЛЕКТРОННИЙ ЖУРНАЛ.- №№3/4. – 2017
XX ст. вперше оформлена цілісна система воєнних злочинів з міжнародного права. До воєнних злочинів (ст. 8 Римського Статуту) відносяться серйозні порушення Женевських конвенцій 1949 року і інші серйозні порушення, перелічені у Статуті, вчинені у великих масштабах в ході міжнародних і неміжнародних збройних конфліктів.

Визначення злочинів у Статуті є результатом тривалої і наполегливої роботи, яку проводили багато делегацій і їх експерти. Кожне з визначень чітко сформульовано, відображає діючі норми міжнародного права і відповідає вимозі визначеності у кримінальному праві. Судді Суду повинні строго тлумачити визначення і не застосовувати їх за аналогією. Мета Статуту полягає у встановленні об'єктивних міжнародних стандартів, що не залишають місця для довільних рішень. У спірних випадках ці визначення мають тлумачитися на користь підозрюваного чи обвинуваченого.

Висновки та пропозиції. Таким чином, до початку ХХІ ст. в міжнародному праві сформувалася цілісна система джерел, що визначають правила (закони і звичаї) ведення збройних конфліктів. Основні ідеї щодо необхідності регламентації воєнних дій знайшли законодавче закріплення в міжнародно-правових актах на стику ХІХ-ХХ ст. (Гаазькі конвенції та відповідні положення, додані до них). Однак основи створення сучасної системи права ведення воєнних дій пов'язані з діяльністю та рішеннями Міжнародних воєнних трибуналів, створених за підсумками Другої світової війни, – Нюрнберзького і Токійського.

Наразі основними джерелами, що регламентують порядок ведення збройних конфліктів, є Женевські конвенції 1949 року і Додаткові протоколи до них, нормами яких обмежується вибір засобів і методів ведення не тільки міжнародних конфліктів, але і конфліктів неміжнародного характеру. Однак комплексне визначення воєнних злочинів як таких стало можливим і було дано тільки у Римському Статуті, який набрав чинності у 2002 році.

Список використаних джерел:

1. Бражник Ф. Перспективный взгляд на предотвращение войн. *Уголовное право*. 2002. № 2. С. 3-6

2. Гороховська О.В. Кодекс Лібера та його значення для розвитку й кодифікації міжнародного гуманітарного права / О.В. Гороховська, І.С. Семенюк. *Держава та регіони*. Сер. : Право. 2014. № 2. С. 114-118.
3. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року : Міжнародний документ від 08.06.1977. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_199.
4. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру (Протокол II), від 8 червня 1977 року : Міжнародний документ від 08.06.1977 URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/995_200.
5. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими : Міжнародний документ від 12.08.1949 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_153.
6. Звичаєві норми міжнародного гуманітарного права / передм. Т. Р. Короткий, Є. В. Лук'янченко ; вступ. стаття М. М. Гнатовський ; Фонд підтримки фундаментальних досліджень. Одеса : Фенікс, 2017. 40 с.
7. Зелинская Н. А. Политические преступления в системе международной преступности / Н. А. Зелинская ; Одес. нац. юрид. академия. Одесса : Фенікс, 2003. 400 с.
8. Калугин В.Ю. Обязательства Республики Беларусь по пресечению серьезных нарушений международного гуманитарного права и их реализация в уголовном законодательстве. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 1998. № 3. URL: <http://evolutio.info/content/view/159/49/>
9. Кларк Р., Ледях И. Влияние Нюрнбергского судебного процесса на развитие международного уголовного права. *Нюрнбергский процесс. Право против войны и фашизма* / Под ред. И.А. Ледях, И.И. Лукашука. Москва, 1995. С. 218-224.
10. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію : Міжнародний документ від 10.10.1980 URL: http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/995_266.
11. Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі : Міжнародний документ від 18.10.1907 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_222
12. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення : Міжнародний документ від 18.09.1997 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_379.
13. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення : Міжнародний документ від 13.01.1993 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_182.
14. Конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту : Міжнародний документ від 14.05.1954 URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_157.
15. Конвенція про захист цивільного населення під час війни : Міжнародний документ від 12.08.1949 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_154.
16. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях : Міжнародний документ від 12.08.1949 URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_151.
17. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі : Міжнародний документ від 12.08.1949 URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_152.
18. Мартенс, Ф.Ф. Восточная война и Брюссельская конференция 1874-1878 г. / [Соч.] Ф. Мартенса. СПб. : тип. М-ва путей сообщения (А. Бенке), 1879. [3], VIII, 596, [1], 146 с.
19. Марусин И.С. Международные судебные учреждения и их роль в защите жертв вооруженных конфликтов. *Российский ежегодник международного права* : спец. выпуск. СПб., 2001. С. 159–163.

20. Пикте Ж. Развитие и принципы международного гуманитарного права : курс, прочит. в июле 1982 г. Ж. Пикте в Страсбург. ун-те в рамках информ. сес., орг. Междунар. ин-том прав человека / Жан Пикте. Москва : Междунар. Ком. Крас. Креста, 1993. 127 с.

21. Пфаннер Т. От редакции / Тони Пфаннер. *Международный журнал Красного Креста*. 2009. Т. 91, № 873. С. 5-6.

22. Римський статут міжнародного кримінального суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588

23. Самович Ю.В. Генезис международно-правовой регламентации понятия «преступления против человечности». *Вестник Томского государственного университета*. С. 132.

24. Стюарт Дж. Г. К единому определению вооруженного конфликта в международном гуманитарном праве: анализ интернационализированного вооруженного конфликта. *Международный журнал Красного Креста*. 2003. № 849-852. С. 129-175.

25. Устав Международного военного трибунала для суда и наказания главных военных преступников европейских стран оси URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/998_201

26. Флорес Х.-Л.-Ф. Пресечение нарушений права войны, совершаемых отдельными лицами. *Пресечение нарушений международного гуманитарного права* : сб. ст. Москва, 1998. С. 5–72.

27. Эрик Числов. Распространение знаний о международном гуманитарном праве. *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2000. № 1. URL: <http://evolutio.info/content/view/337/51/>

28. Beth Van Schaack, Ron Slye. A Concise History of International Criminal Law. URL: <http://digitalcommons.law.scu.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1629&context=facpubs>

29. Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field [Electronic resource] / Prepared by Francis Lieber, promulgated as General Orders No. 100 by President Lincoln, 24 April 1863. URL: https://www.loc.gov/rr/frd/Military_Law/Lieber_Collection/pdf/Instructions-gov-armies.pdf

30. Simpson G.J. War Crimes: A Critical Introduction / G.J. Simpson. *The Law of the War Crimes* / ed. by T.L.H. McCormack and G.J. Simpson. London; Boston: Kluwer Law International, 1997.